

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

HARMINCKILENCEDIK ÉVFOLYAM

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1929

Magy. 25. III.

1602/XXXIX.

Pallas részvénytársaság nyomdája, Budapest, V., Honvéd-u. 10.
Felelős vezető: Tiringér Károly műszaki igazgató.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Brisits Frigyes</i> : Vörösmartý Hunyady Lászlójának töredékei.....	57
<i>Császár Elemér</i> : A középkori magyar vers ritmusa.....	29, 155, 271
<i>Czeizel János</i> : Kazinczy tudományos tollharcai.....	257, 385
<i>György Lajos</i> : Genovéva.....	1, 129
<i>Speneder Andor</i> : Werner Gyula (1862—1926).....	420
<i>Timár Kálmán</i> : Magyar kódex-családok. IV—V. közl.	16, 146
<i>Waldapfel József</i> : A Kérők mintája.....	48
<i>Waldapfel József</i> : Jeruzsálem pusztulása.....	301, 397

ADATTÁR.

<i>Amade László ismeretlen levelei. Kozocsa Sándor</i>	467
<i>Ardai József versei. Gulyás József</i>	116
<i>Balassa Bálint levele Melith Istvánhoz. Lukcsics Pál</i>	103
<i>Baróti Szabó Dávid levele Vályi Andrásához. Waldapfel József</i>	466
<i>Bessenyei György áttérése U. az</i>	227
<i>A bor és víz vetélkedéséről XVII. századi vers. Badics Ferenc</i>	88
<i>U. az. Waldapfel József</i>	464
<i>Bornemisza Vak Menyhért verse 1609-ből. Lukcsics Pál</i>	225
<i>A Csiksobotfalvi kézirat. Domokos Pál Péter</i>	209
<i>Czompó Gábor Osszián-töredékei. Timár Kálmán</i>	474
<i>Kik írták a Debreceni grammatikát? Gulyás József</i>	228
<i>Dugonics közmondás-gyűjteményének előszava: Székely Károly</i>	357
<i>Egy ledőlt diófához. Waldapfel József</i>	345
<i>Allegória-e a Ledőlt diófa? Zlinszky Aladár</i>	458
<i>Egy régi kézirat anthológia. Trencsény Károly</i>	352
<i>Eötvös József báró levelei fiához Eötvös Lorándhoz I. közl. Mórva Győző</i>	441
<i>A Genovéva-legenda legrégibb magyar változata. György Lajos</i>	198
<i>Irodalomtörténeti vonatkozású levelek a XVI. századból. Lukcsics Pál</i>	359
<i>Kazinczy Ferenc arcképe. Mitrovics Gyula</i>	229
<i>Kazinczy egy ismeretlen értekezése. Rácz Lajos</i>	95
<i>Kazinczy ismeretlen értekezése. Hencze Béla</i>	341
<i>Magyar vonatkozású salzburgi iskoladráma. Timár Kálmán</i>	228
<i>Meliusz Juhász Péter a nagyváradi hitvitáról és Debrecen feldúlásáról. Lukcsics Pál</i>	461
<i>Pótlás a régi magyar metrikus énekekhez. Szabolcsi Bence</i>	104
<i>Néhány szó egy disszertációról. Belohorszky Ferenc</i>	114
<i>Orczy Lőrinc levele. Kozocsa Sándor</i>	469
<i>Petőfi-vers? Gulyás József</i>	475
<i>Ismeretlen versek Petőfitől és Tompától. Bártfai Szabó László</i>	200
<i>A piaristák szegedi színjátékai. Lugosi Döme</i>	216, 328

	Lap
Rebellis ének a Péró-lázadásról. <i>Kozocsa Sándor</i>	470
Riedele báró ismeretlen levele Kazinczyhoz. <i>Császár Elemér</i>	348
Szalkay Antal Aeneisének kéziratai. <i>Gulyás József</i>	214
Szász Károly ismeretlen sírversei. <i>Kozocsa Sándor</i>	472
Adatok Szemere Pál forrásaihoz. <i>Gálos Rezső</i>	338
Adatok Táncz Menyhért életéhez. <i>Timár Kálmán</i>	333
Teleki József gróf verse a tolerantiáról. <i>Bogner Mihály</i>	106
Tompa Mihály levelei miskolci kiadójához. <i>Hegyaljai Kiss Géza</i>	355
Vásárheli András vértanu halála. <i>Timár Kálmán</i>	473
Vörösmarty Hunyady Lászlójának töredékei. <i>Brisits Frigyes</i>	64, 179

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Az 1927—28. évi középiskolai programmértekezések. <i>Szinnyei Ferenc</i> ..	120
Belohorszky Ferenc: Bessenyei és A philosophus. <i>Hegedüs Zoltán</i>	368
Benyovszky Károly: A pozsonyi magyar színészet története 1867-ig.	
<i>Gálos Rezső</i>	484
Bodó Jenő: Arany János levele. <i>Szinnyei Ferenc</i>	121
Borbély Margit: Thaly Kálmán költői munkássága. <i>Kerekes Emil</i>	124
Dékány Andor: Szontagh Gusztáv irodalmi bírálatai. <i>U. az</i>	482
Doktori értekezések 1927—28-ban. <i>U. az</i>	122
Doktori értekezések 1928—29-ben. <i>U. az</i>	364, 481
Fischer Vilmos: A Kisfaludy-Társaság története a szabadságharcig <i>U. az</i>	482
Fuhrmann Kamilla: Gróf Teleki József és a magyar-francia szellemi	
kapcsolatok. <i>U. az</i>	366
Gál János: Irodalomtörténetírásunk a válaszüton. <i>Szinnyei Ferenc</i>	121
Gáspár Margit: Csiky Gergely és a franciák. <i>Császár Elemér</i>	238
Gombóc József: Felfogások a népköltészetről irodalmunkban. <i>Kerekes</i>	
<i>Emil</i>	124
György Lajos: András Sámuel elmés és mulatságos anekdotái. — <i>GR</i> —	487
György Lajos: Két dialogus régi magyar irodalmunkban. <i>GR</i>	127
Hanskarl Erzsébet: Budapest irodalmi életének kialakulása 1686—1780.	
<i>Kerekes Emil</i>	122
Hegedüs Zoltán: Katona József lírai költészete. <i>U. az</i>	123
Hencze Béla: Kazinczy és a francia felvilágosodás. <i>U. az</i>	367
Herczegh Matild: Eötvös Károly. <i>U. az</i>	124
Hunyadi: Bessenyei György által. <i>Császár Elemér</i>	369
Jablonkay Gábor: Az iskoladrámák a jezsuiták iskoláiban. <i>Szinnyei Ferenc</i>	121
Jankovits János: Gyöngyösi hatása Kőszeghy Pálra. <i>U. az</i>	122
Jánky István: Szemere Pár esztétikai és poétikai nézetei. <i>Kerekes Emil</i>	481
Keresztúry Dezső. A nemzeti klasszicizmus essay-irodalma. <i>U. az</i>	484
Király Ilona: Szent Márton magyar király legendája. <i>U. az</i>	364
Kozmutza Livia: Az első magyar ujságírók. <i>U. az</i>	366
Lahmann György: Mária királynő alakja a magyar irodalomban. <i>U. az</i>	125
Lovas Rezső: Fazekas Mihály, a botanikus. <i>Szinnyei Ferenc</i>	122
Magasi Artur: A modern magyar irodalom ismertetésének kérdése a	
középiskolai oktatásban. <i>U. az</i>	120

	Lap
Majoros Béla: Fazekas Mihály, a költő. <i>U. az</i>	122
Mály Ferenc: A magyar és az olasz romantikáról. <i>U. az</i>	121
Mály Ferenc: Petrarca hatása Kisfaludy Sándorra. <i>U. az</i>	122
Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. <i>Zlinszky Aladár</i>	117
Molecz Béla: A nyelvújítás korának nyelvszépítő törekvése. <i>Szinnyei Ferenc</i>	121
Nagy Ilona: Tragikumtípusok a magyar népballadában. <i>Kerekes Emil</i>	483
Nagy László: A költészet fejlődésének problémája. <i>U. az</i>	125
Nagy László: Gyöngyösi és a barokk. <i>U. az</i>	365
Papp Zoltán: Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. <i>U. az</i> ..	123
Vitéz Péterfy Károly: Váradi Antal. <i>U. az</i>	125
Pogány Albert: Kazinczy nyelvújítása. <i>U. az</i>	367
K. Posonyi Erzsébet: Erdélyi János és a népköltészet. <i>U. az</i>	124
Rácz Lajos: Irodalmunk «nemzetietlen korának» okai. <i>Pap Károly</i> ...	237
Rácz Lajos: Rousseau élete és munkái. <i>Zlinszky Aladár</i>	363
Sik Sándor: Gárdonyi, Ady, Prohászka. <i>Gálos Rezső</i>	234
Szetei Endre: Ady és az iskola. <i>Szinnyei Ferenc</i>	120
Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk az abszolutizmus korá- nak elején. <i>Zsigmond Ferenc</i>	480
Szombathely Etelka: A táblabíró alakja a magyar irodalomban. <i>Kere- kes Emil</i>	483
Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. <i>Kocsis Lénárd</i>	476
Vitéz Veszprémy Dezső: Thaly Kálmán életrajza. <i>Kéký Lajos</i>	126
Vida Imre: Madách Imre életének vázlata. <i>Császár Ernő</i>	128
Voinovich Géza: Arany János életrajza, I. kötet. <i>Szinnyei Ferenc</i>	230

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1928. évről (II. rész). <i>Kozocsa Sándor</i>	241, 371
Az 1929. év I. fele (I. rész). <i>U. az</i>	488

Hibaigazítás	128, 256
--------------------	----------

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Ady Endre.....	120, 234—236, 478	Baróti Szabó Dávid	260, 283, 345, 346, 461, 464, 466—467; —
Akadémiai-k.....	42	<i>Egy ledőlt diófához</i>	345, 347, 458—461; — <i>Kis-ded szótár</i>
Aldott Krisztus keresztfán.....	43—44	Báróti Sándor.....	391, 426
Alexander Bernát.....	301, 405	Bartalus István.....	475
Alkaios.....	459	Bartsai László.....	53
Amade László.....	467—469	Batsányi János.....	118—119, 466
Ambrosius, Szent 30, 33, 275—	277, 280	Batthyány-k.....	153
— <i>Ex more docti mystico</i>	274; —	Bátya, bátya, melly az út Becske-	rekére..... 155
<i>Veni redemptor gentium</i>	274	Baumgarten.....	117
Andrád Sámuel.....	487	Bayer József 49, 53—54, 301, 336,	339, 403, 405, 419; — <i>Játék-</i>
Angyal Dávid.....	122	<i>szín története</i>	52—53
Anima Christi.....	168	Berzevichy Albert.....	441
Anonymus.....	115	Beccaria.....	341—344
Anthidotarius anime.....	147	Bécsi-k.....	151, 153
Antimondolat.....	386	Beethoven.....	143
Anyos Pál.....	333, 335, 337	Beksics Gusztáv.....	423
Apáti Ferenc 292; — <i>Cantilena</i>	47, 284, 289, 295	Benyák Bernát.....	217
Apor-k.....	151—152	Beöthy Zsolt 118, 119, 168, 346,	354, 458
Apostolok méltóságáról.....	272	Berchet, Giovanni.....	122
Arany János 5, 6, 32, 40, 44, 46,	47, 116, 118, 121, 124, 230—	Beregszászi Nagy Pál 258—262,	264, 278, 359, 390, 391, 394
235, 239, 278, 345, 370, 411,	464, 472, 476, 482; — <i>Buda</i>	— 396; — <i>Dissertatio</i>	295, 261
<i>halála</i> 231; — <i>Elveszett al-</i>	kotmány 232, 482; <i>Murány</i>	— 263	
<i>ostroma</i> 231—233; — <i>Toldi</i>	233, 370, 484, 489; — <i>Toldi</i>	<i>Berizló Péter éneke</i>	45, 284
<i>estéje</i> 233; — <i>Toldi szerelme</i>	5, 6, 239	Bernáth Lajos.....	464
Ardai József versei.....	116	Berthe Nándor.....	114—115
Aristoteles.....	443—444	Berzsenyi Dániel 123, 269, 345,	370, 459, 461
Atlas Marianus.....	200	Bessenyei György 96, 117, 368,	369, 426, 460, 461; — <i>A phi-</i>
Atyának bölcsesége.....	43—44, 295	— <i>losophus</i> 368—369; — <i>Galant</i>	levelek 368—369; — <i>Hunyadi</i>
Atyától ige ihleték.....	274	— 369—370	
Augier, Le gendre de Monsieur	Poirier..... 239	<i>Bínösöknek kegyös segítség</i>	175
Badics Ferenc.....	464, 466	Biró Albert.....	3
Balassa Bálint.....	103, 292	Biró Pál.....	149
Balogh István 486; — <i>Ludas</i>	Matyi..... 486	Blumauer.....	215
Bárany Boldizsár <i>Rostája</i>	406	Bod Péter.....	127
Bárdos József.....	148	Boileau.....	118
		Borbély István.....	124

	Lap	
Borbély Mihály.....	469—470	
<i>Bor és víz vetélkedése</i> 88, 90—	95, 464, 465	
Bornemisza Péter	154	
Bornemisza Vak Menyhért	225	
Böhm Károly.....	118	
Breviáriumi mutató tábla.....	27	
Brunetière	363	
Brüstle.....	333, 336	
Byron 232; — <i>Childe Harold</i> ..	364	
Calderon	139	
Carlyle	120	
Cäsarius, <i>Catalogus miraculorum</i>	15	
Cécile, A. M.	141	
Ceriziers, René de 129, 134, 136,	138, 144, 199	
Champion, Levrier de.....	141	
Chaussée, Xavier La.....	141	
Cicero	391	
Cochem Márton ..132, 136, 137,	199; — <i>Krisztus élete</i>	131
<i>Contra febris</i>	170	
Corneille	324	
Cornides-k.	273, 282	
Crescentia	11	
Császár Elemér...118, 122, 127,	216, 333, 336, 346, 347, 458, 483	
Csiksobotfalvi kézirat.....	209—214	
Csiky Gergely drámáinak forrásai	239—240	
Csokonai Vitéz Mihály 123, 215,	278, 353, 354, 485	
Czech-k.....	41, 147—149	
Czompó Gábor.....	474	
Czuczor Gergely, <i>Kötődés</i> 205;	— <i>A szerelem betege</i>	208
<i>Das Aufkommen der französische Sitten in Brandenburg</i> 54		
Dayka Gábor	390—391	
Deák Ferenc.....	431	
Demény László, <i>Orationes</i>	218	
<i>Der Erbe und Bräutigam auf der Reise</i>	53	
<i>Der erfahrene Bräutigam</i>	53	
Déryné	486	
Destouches, <i>L'homme singulier</i> 368—369; — <i>La fausse Agnès</i>	368	
<i>Dicséretös az ember</i>	162, 163	
<i>Dicsőséges Szűz Mária</i>	175	
<i>Dicsőséges viadalnak</i>	46	
<i>Dies irae</i>	174	
Dilthey	125, 424	
Dobai András, <i>Utolsó ítélet</i>	292	
Dóczy Lajos, <i>Csók</i>	421	
Domonkosrendi kódexek	26	
Don Juan-monda.....	143	

	Lap
<i>Doxologia</i>	234, 288
Döbrentei Gábor..	118, 262, 266, 269
Döbrentei-k. 146, 149, 165, 169, 170, 273—276, 278—281,	283
<i>Döghalál ellen való imádság</i> ..	169
Dubois, Louis	145
Dugonics András 217, 262, 280, 357, 359; — <i>Etelka</i>	122
Durieu, <i>Question d' argent</i>	239
Dyk 55; — <i>Der verschriebene</i> <i>Bräutigam aus Paris</i>	54—55
Eckhardt Sándor.....	156
<i>Édes anya, boldog anya</i>	41
Egressy Gábor.....	486
Egri Gyula = Werner Gyula ..	421
<i>Emlékezzél keresztyén</i>	43—44
Eötvös József 441—42; <i>Falu</i> <i>jegyzője</i>	442, 484
Eötvös Károly	124—125
Eötvös Loránd	441
Erdélyi János 117—119, 124, 231 233, 475, 484	
<i>Erdélyi Játékos Gyűjtemény</i> 50, 54, 56	
Erdélyi Muzéum.....	389
Erdélyi Pál.....	209
Ercsey Julianna	231
Érdy-k.	153, 177
Ernyey József	153
Érsekujvári-k.	41
Eschenburg	338
Esterházy Pál hg.	89, 199—200
Fábián Gábor, <i>Ossián énekei</i> ..	474
Faguet.....	363
Faust-monda	143
Fáy András, <i>A külföldiek</i>	52
Fazekas Mihály.....	122
Fehérváry K. Antal <i>Játékszíni</i> <i>emlény</i>	200—1
Fejér György.....	259, 389
Fekete Gábor.....	486
<i>Felséges íge származván</i>	274
Felvinczi György.....	485
Ferences kódexek.....	26
Ferenczi Sári.....	119
Ferenczi Zoltán	348, 486
Fessler	58, 123
Festetich-k. 147—149, 271, 273— 274, 282	
Feuillet.....	240
Filangieri 341, 344; — <i>La Sci-</i> <i>enza della Legislazione</i> ..	98, 342
Flögl Celesta	115
Fogarasi János	119
Folnesics Lajos	392, 393
Foscolo	122

	Lap		Lap
Földi János	105	Hebbel 140—141; — <i>Genovéva</i> ..	140
Führich, J.	139	Hegedüs Géza	370
Gaal György	49—50	Hegel	118, 124, 452
Gábor Ignác	32, 33, 36	Heine	144, 145
Gálos Rezső	16, 18—20, 151	Heinrich Gusztáv	302, 474
Garay János, <i>Győri vaskakas</i> ..	115	Helmezy Mihály 258, 270, 339,	359, 387, 394
Gárdonyi Géza 234—235, 477; — <i>Az én falum</i>	235	Heltai, <i>Krónika</i>	58
Garnier	144	Henszlmann Imre	117
Genovéva 2—7, 9—15, 129—145; bábjátékok 142; — dráma 2, 4, 5, 139; — irodalom 133; iskolai dráma 1, 138; — kódex 8; — könyv 131; — kul- tus 10; — legenda 1, 6, 7, 11—12, 15, 129, 131, 135, 137, 194, 198; — magyar 1, 136; — monda 7; — népkönyv 129, 198; — novella 138; — opera 143; — regény 2, 132, 145; — rézkarc 139; — téma	139	Herczeg Ferenc 477; — <i>Bizánc</i> 422; — <i>Hid</i>	477
Gergely deák, <i>Gondom nekem jó nagy Isten</i>	45	Herder	319
Gessner, <i>Erast</i>	340	Hobbes	98, 341—342
<i>Gesta Romanorum</i>	487	Holtei, <i>Vagabunden</i>	142
Geszthy László	47, 292	Homeros 233; — <i>Odysseia</i>	130
Goethe 139, 268, 345, 439, 455; — <i>Faust</i> 364, 450; — <i>Herm- mann und Dorothea</i> 364; — <i>Pausanias</i> 205; — <i>Werthers</i> <i>Leiden</i>	139, 364, 439	Horatius 391, 400, 459; — <i>Ars poetica</i>	385
Gömöri-k.	26, 41, 147, 148, 168	Hormayr	114
Göttweigi töredék	27	<i>Hortulus anime</i>	147
Gragger Róbert	119, 368	Horváth Cyrill 33, 37, 38, 42, 43, 152, 155, 165, 168—170, 177, 273, 275, 291, 474	214
Greguss Ágost	118—119	Horváth János 29, 32—42, 155, 157—162, 165—170, 175—176, 178, 274—276, 278—280, 286— 287, 291, 293, 300, 476	476
<i>Griseldis</i>	132	Horváth Mihály	123
Gyirwa Vencel	127	Hölischer, <i>Költeményes régiségek</i> 465—6	274
Gyöngyösi István 47, 122, 278, 365, 366, 465, 467; — <i>Ke- mény János</i> 122; — <i>Mars és Bacchus</i> 89; — <i>Murányi Ve- nus</i> 122; — <i>Rózsakoszorú</i> ..	365	<i>Hugyak felséges szerzője</i>	274
Gyöngyösi János	106—107	Humboldt	452
Gyöngyösi-k.	27, 41, 147—149, 161	<i>Idvezlégység Szűz</i>	271
Gyöngyösi László, <i>Arany J. élet- rajza</i>	230	<i>Idvezlégység idvezlégős hostya</i> ..	272
György Lajos	127, 128, 457	<i>Idvezlégység Istennek szent anyja</i> <i>Idvezlégység Istennek szent teste</i> <i>Idvezlégység mennyeknek királyné asszonya</i>	177 176 271
<i>Gyulafehérvári glosszák</i>	168	<i>Idvezlégység tengernek hugya</i> ..	272
Gyulai Pál 57, 61, 118, 119, 126, 301, 319, 345, 346, 400, 405, 476, 484. 489		<i>Igaz bíró Jézus Krisztus</i>	271
Hajnócy Iván	272	<i>Igen szép imádság és ájtatos</i> ..	168
Halábori Bertalan	149	<i>Igen szép imádság szent léleknek</i> Illyés István, <i>Soltári énekek</i>	41 105
Harsányi István	116, 227—228	Ilosvai	5, 232, 233
Haydn	2, 142	<i>Imperatrix gloriosa</i>	175
<i>Házasságkötő formula</i>	28, 147	Irányi Dániel	454
Házy Jenő	156	<i>Istenes élet regulái</i>	163
		Istvánfy Miklós	360—362
		Jablonkay Gábor	121
		Jakubovich Emil	27—28
		Jankovits János	122
		Jánosi Béla	117
		Janus Pannonius	114
		Jelenkor	57
		Jénáki Ferenc	214
		Jeszenszky Dezső	119

	Lap
Jeune, Franconi	141
<i>Jó és gonosz szerzetes</i>	162, 164
Jókai Mór 423, 438, 439-440, 477, 483, 489	
Jordánszky-k.....	27
Josephus Flavius 301, 302, 306, 308-309, 313, 315, 316; — <i>Bellum Judaicum</i>	302, 311
Jósika Miklós báró 122, 125, 438, 440; — emlékirata	4
<i>Jőj nemzetnek váltója</i>	274
Kacziány Géza	31, 38
Kant	117
Kántorné.....	486
Karácsonyi János	474
Karakány Jónás = Arany János	232
Kármán József, <i>Fanni</i>	122
<i>Katalin-legenda</i> 41, 105, 282, 287, 289, 292, 295	
Katona József 301-302, 306, 308-309, 311-312, 315-319, 321, 325, 397-419; — lírája 123; — <i>Bánk bán</i> 62, 301-302, 320, 405, 410-411, 418-419, 483, 485; — <i>Jeruzsálem pusztulása</i> 301, 321, 324, 405, 406, 409-411, 415-417; — — cse- lekvénye és forrásai 302; — — személyei 317; — — tar- talma 304-315; — <i>Luca</i> <i>széke</i> 415; — <i>Monostori</i> <i>Veronka</i> 415; — <i>Ziska</i> 319, 411, 417	
Katona Lajos	119, 487
Kazinczy Ferenc 95-98, 107, 114, 118, 121, 228, 257-270, 280, 342, 348, 354, 367, 385 -396, 466, 482; — arcképe 229; — nyelvújítása 367; — <i>A' Borz és az Evet</i> 386; — <i>Bevezetés a Törvények Lelke</i> <i>c. könyvhöz</i> 98-102, 341; — <i>Bessenyei Györgynek pápis- tává lételéről</i>	227
Kéky Lajos	118
Kelemen László.....	485
Kemény Zsigmond 118, 438, 481, 484	
<i>Kerekes Izsák</i>	483
Keszthelyi-k.. 26, 27, 149, 150, 273, 282; — függeléke.....	153
Király György.....	33
Kis Erős Ferenc.....	118-119
Kis János.. 269, 346, 391, 393, 482	
Kisfaludy Károly 48, 50, 53, 426, 483, 486; — <i>Ilka</i> 412; — <i>Ké- rők</i> 3, 49-52, 486; — <i>Leány- őrző</i>	48

	Lap
Kisfaludy Sándor 123, 353, 390, 393, 396, 483; — <i>Himfy</i> 122, 268, 485; — <i>Regék</i>	485
Kisfaludy-Társaság... 124, 233, 482	
Kleist	6
Klopstock	268
Knight	117
Kónyi János	485
Kossuth Lajos	454, 484
Koszó János.....	123
Kotzebue 48-51; — <i>Der gerade</i> <i>Wej der Beste</i>	49
Kovács József	353
Kováts Ferenc.....	127
Kölcsey Ferenc 122, 257, 338, 390, 393, 482; — <i>Hymnus</i> ..	461
<i>Körmives Kelemen</i>	483
<i>Körmegyeri töredék</i>	168
Köszeghy Ferenc	122
Köszeghy Pál, <i>Bercsényi házasa- sága</i>	122
<i>Krisztina-legenda</i>	27
<i>Krisztus, ki vagy nap és világ</i> ..	274
Kriza János	475
Kulcsár-k.....	26-27, 150
Kulcsár István... 258, 259, 263, 366	

Labiche, <i>La poudre aux yeux</i> 239; — <i>Voyage de M. Perrichon</i>	239
Lacroix	145
Lafitte	141
Lammenais	232
Landerer János.....	466
Láng Ádám.... 3-6, 136, 137, 198	
Lányi-k.....	17, 27
Latabár Endre.....	5
<i>Laus Sancti Nicolai</i> 165, 285, 288, 294	
Legrégibb magyar bibliafordítás	16
Lendvay Márton.....	486
Lessing	268, 485
Liszt Ferenc.....	143
<i>Lófekély ellen</i>	169
Lónyay Menyhért.....	121
Losonczi Phönix.....	57
Losonczy László.....	352-353
Lukács László.....	423

Madách Imre	125, 128, 230
Magyar Benigna.....	147-148
Magyar Gábor.....	218
Manzoni	122
Mapes Walter.....	464-465
Marquard Freher, <i>Origines Pa- latinae</i>	1
Máriabesnyői töredék.....	26, 27
Mária-kultusz.....	15
Mária-legenda	13

	Lap
<i>Mária szeplőtelen szűz</i>	271
Máté Károly.....	341
Matthisson, <i>Lied aus der Ferne</i>	338
<i>Mátyás emlékdal</i>	289
Mednyánszky Alajos.....	114, 116, 231
Meliusz Juhász Péter.....	461
<i>Mennyei korona</i>	199
Metternich.....	425, 426, 432
Meumann.....	119
Meyerbeer.....	143
Mészöly Gedeon.....	152
Mihály deák.....	150
Mikszáth Kálmán.....	477
<i>Miracles de Nostre Dame</i>	138
Mitrovics Gyula.....	117, 119
Molnár Borbála.....	116
Molnár Ferenc.....	478
<i>Mondolat</i>	385—6
Mondseei tizparancsolat-törédék.....	28
Montesquieu 341, 342, 344; — <i>Esprit des Lois</i>	95—98
Mócs Szaniszló.....	336
Müller, Maler... 139, 140, 143, 144	
Müncheni-k. 16, 18, 20, 23, 24,	150—153
Müncheni törédék.....	27
Nádasi János 1, 15; — <i>Annus</i> <i>coelestis</i>	1
Nádor-k.	175, 177, 272
Nagy Ignác, <i>Tisztújítás</i>	486
Nagy Károly.....	11
Naubert, Christian Benedikte... 245	
Négyesy László 31, 32, 165,	169—171, 346, 458
<i>Néhai való jó Mátyás király</i> ..	161
Németh Károly.....	216
Németi György.....	150
Nemzeti könyvtár.....	482
Nestroy.....	142
Nibelung-monda.....	139
Nisard.....	144
Notker.....	172—174, 177
Nyelvemléktár.....	26, 27
Nyugat (folyóirat).....	476
<i>Octavianus császár</i>	11
Offenbach Genovéva-operettje ..	5
<i>Oh uram Krisztusnak szent lelke</i>	168
<i>Ó kegyes Szűz Mária</i> 168, 283, 294	
Oláh Gábor.....	235
<i>Ó-magyar Mária siralom</i> ..	177, 285
<i>Ó méltóságos kereszt</i>	273
Ossian-törédékek.....	474
<i>Ó szent lélek</i>	273
Orszay Lőrinc.....	467, 469
Ördög Róbert.....	139

	Lap
Pap János 216; — <i>A piaristák</i> <i>Szegeden</i>	218
Pap Károly.....	153
Pauler Ákos.....	118
Pauersbach.....	142
Pálffy Albert.....	483
Pálóczi Horváth Á., <i>Ötödfélszáz</i> <i>.. ének</i>	105
Pánczél Pál.....	391
Pápai Pál.....	150
Pápay Sámuel.....	260
Pázmány Péter.....	127
Pécsey Domokos.....	218
Peer-k. 27, 43, 46—47, 147—149,	157, 161, 168—170, 175—176, 271
<i>Példák könyve</i>	163
Perényi József.....	218
Péterfy Jenő.....	119, 484
Pethe Ferenc.....	388
Petőfi Sándor 118, 124 201, 230,	232, 233, 339, 460, 478, 485—6;
— <i>Élet, halál</i> 207; — <i>Horto-</i> <i>bágyi kocsmárosné</i> 207; —	
— <i>Más (szöveg)</i> 207; — <i>Ősz</i> <i>elején</i> 460; — <i>Szerelem és bor</i>	207; — <i>Színészdal</i> 207; —
— <i>Zsuzsikához</i>	207
Petrarca.....	122
Petz Gedeon.....	363
Pintér Jenő.....	147
Piry-hártya.....	26—27
Poitou.....	120
Pozsonyi k.....	149—150
Prémontrei naptár.....	16, 19 25
Prohászka Ottokár... 234, 236, 477	
Prónai Antal.....	216, 218
Protestáns kódexek.....	153
Prudentius.....	104—105
<i>Psalterium</i>	146
Puffendorf.....	98, 341—342
Pulszky Ágost.....	453
Racine	324
Rác Lajos 237, 341, 342, 363,	364, 475
Ráday Gedeon.....	461, 465
Radnay Rezső.....	118
Raimund.....	142
Rájni József.....	283
Rákosi Jenő 125, 301, 405, 418, 419	
Raupach, Ernst.....	139, 140
Rebellis-ének (szöveg).....	470—472
<i>Regula iuris</i>	43, 288, 290
Reizner János.....	216, 218
Révai József.....	217, 262
Ribié, César.....	141
Riedl Frigyes 124, 234; — <i>Arany</i> <i>János</i>	230

	Lap		Lap
Robille	145	Szalai László.....	126
Rousseau 144, 341—344, 363—		Szalai Sándor.....	370
364, 366, 367; — <i>Contrat so-</i>		Szalkai Magyar Balázs....	151, 474
<i>cial</i> 97—98, 342, 344; — <i>Con-</i>		Szalkay Antal, <i>Aeneis</i>	214
<i>fessions</i>	363	Szász Károly 118, 422, 438, 472;	
Rómer Flóris.....	27	— <i>Iduna stíverse</i>	472
Sági István.....	147, 154	Széchenyi Ferenc gróf.....	214
Sajnovics János.....	260	Széchenyi István gróf 123, 433,	
Sardou 239; — <i>Ganaches</i>	238	477, 484	
Sárosy Gyula.....	201, 205	Szécsi Mária.....	1
Schedius Lajos.....	117	Széll Ilona.....	57
Schelling.....	123	Szemere Miklós 267; — <i>Barát-</i>	
Schikaneder.....	142	<i>ságos ajánlat</i>	205
Schiller....	139, 320, 336, 339, 411	Szemere Pál 258, 262, 338—341,	
Schlegel.....	231—232	482; — <i>Dalverseny</i> 482; —	
Schmalz, Georg.....	142	<i>Házi boldogság</i> 340; — <i>Jele-</i>	
Schmid, Christoph....	6, 135—137	<i>nések</i> 262; — <i>Tandithyramb</i>	
Schödelné.....	485—486	339, 482	
Scholz, Bernhard.....	143	<i>Szent Bernát hymnusa</i> ...	287, 292
Schöner Ferenc.....	122	<i>Szent Bernát imádsága</i>	41
Schubert.....	143	Szent Bernát, <i>Rythmica oratio</i> ..	285
Schumann....	139, 143	<i>Szent ének, ki dicséri Szűz</i>	
Schwab, Gustaw.....	132	<i>Máriát</i>	162, 164
Schwind, Moritz.....	139	Szent Erzsébet.....	12
Scott, Sir Walter.....	122	Szent Genováva.....	14
Scribe 238; — <i>Grand' mère</i>		Szentgyörgyi József.....	385
238—239		<i>Szent István-ének</i>	177
Sedulius 276; — <i>A solis ortus</i>		Szentjóni Sándor.....	42
<i>cardine</i>	274	Szentjóni Szabó László.....	338
Shakespeare 230, 231, 320, 341,		Szentkirályi István.....	470
366, 405, 411, 485; — <i>Ham-</i>		<i>Szent László hymnus</i>	160, 177
<i>let</i>	231	Szent Norbert.....	25
Sik Sándor.....	234—236	Szentpétery Zsigmond.....	486
Simon József Sándor.....	119	Szerdahelyi György.....	117
Simrock.....	132, 144	Szigeti József.....	207
Sipos József 258, 384—388, 390		Szigetvári Iván.....	116, 118—119
—391, 394—396; — <i>Ó és Új</i>		Szigligeti Ede 125, 200—201; —	
<i>Magyar</i>	264, 269, 359, 385	<i>A rab</i> 206; — <i>Egy szekrény</i>	
Solymosy Sándor.....	119	<i>rejtelve</i> 206; — <i>Két pisztoly</i>	
Somogyi Béla.....	48—49, 51	208; — <i>Szökött katona</i> 208; —	
Somogyi Gedeon.....	385	<i>Zsidó</i>	208
Soproni virágének.....	156, 158	Szilády Áron 30, 32—33, 37, 165,	
Spencer.....	125	168, 177, 273, 274, 473	
Spengler.....	461	Szilágyi István.....	232
<i>Stabat mater dolorosa</i>	174	Szinnyei Ferenc 430—481; —	
Steinbrück.....	139	<i>Arany János</i>	230
Storm, Theodor, <i>Pole Poppen-</i>		Szinnyei József, <i>Magyar írók</i> ..	114
<i>späler</i>	142	Szmollény Nándor.....	216
Suetonius.....	317	Szontagh Gusztáv.....	48, 482—484
<i>Supra agnő</i>	170, 283	Sztárai Mihály.....	292
Sylvester János.....	262, 272	Szuper Károly.....	486
<i>Szabács viadala</i> ..	170, 283, 286	<i>Szűz Mária ez világon</i>	169
Szabatkay Mihály.....	45	Szvorényi József 346, 338, 339,	
Szabó Dezső.....	477—479	421, 458	
Szabó Károly.....	127	Tacitus.....	325
Szaitz Leó, <i>Igaz magyar</i>	366	Taine.....	125, 430
Szakmáry György.....	127	Takáts Sándor, <i>Benyák Bernát</i>	218

	Lap		Lap
Taxonyi János.....	487	Velikei Gergely.....	149—151
Táncz Menyhért.....	333, 337	Venantius Fortunatus 46, 276; —	
Teleki Ferenc gróf.....	114	<i>O gloriosa domina</i> 274; —	
Teleki József gróf 106—107, 363,		<i>Vexilla regis prodeunt</i>	274
366, 487; — <i>Atya-fiúi barát-</i>		Vergilius.....	459
<i>ságunk oszlopa</i> 107; — <i>Hála-</i>		Verseggy Ferenc.....	202, 262
<i>adó öröm</i>	107	<i>Verses csúzó</i>	42
Teleki-k.....	271	Vértessy Jenő.....	467
Temesvári Pelbárt.....	487	Vészi László.....	370
Tesseni Vencel, <i>Szép Magelona</i>	127	Veszprémy Dezső.....	126
Thaisz András.....	392	Világiak imádságos könyvei....	147
Thaly Kálmán 124, 126—127,		Világiak kódexei.....	146
438; — <i>Vitézi énekek</i>	466	Világi kódexmásolók.....	149
Thewrewk-k.....	41, 157	Virág Benedek <i>Egy ledőlt diófá-</i>	
Thienemann Tivadar.....	127—128	<i>hoz</i> 269, 459; — <i>Egy hajóhoz</i>	
Thuróczi.....	58	460; — <i>Emlékeztető Delinger</i>	
Tieck, Ludwig 136, 139, 140,		<i>Jánosnak</i> 460; — <i>Idősb báró</i>	
143, 320		<i>Ráday Gedeon úrnak</i>	460
Timár Kálmán.....	273	Vischer.....	118
Tinódi.....	353	Voinovich Géza 230, 441, 442;	
<i>Tűk szokásnak tanúságából</i>	274	— <i>Idősb gróf Teleki László</i>	
Toldy Ferenc 29, 33, 48, 49, 272,		<i>irodalmi munkássága</i>	230
346, 482, 483		Volf György.....	148
Toldi-monda.....	233	Voltaire.....	343, 366, 367
Tompa Mihály 124, 201, 346,		Vörösmarty Mihály 119, 123, 482;	
355—357, 458, 461; — beszédei		— <i>Czilley és Hunyadiak</i> 57—	
355; — egyházi beszédei 355;		59, 61—62; — <i>Gondolatok a</i>	
— <i>Kandalló dal</i> 203; — <i>Két</i>		<i>könyvtárban</i> 61; — <i>Hunyady</i>	
<i>menyasszony</i> (szöveg) 201—		<i>László</i> 57—64; (szöveg) 64—	
203; — <i>Népregék és népmon-</i>		88, 179—198; — <i>Hymnus</i> 482;	
<i>dák</i> 203; — <i>Márta könyve</i>		— <i>Szózat</i> 428, 461; — <i>Vén</i>	
203; — <i>Terepélyes nagy fa</i>		<i>cigány</i>	63
460; — <i>Vallomás</i>	203		
Trencsény Károly.....	215	Wagenseil, Christian Jakob 340, 341	
Tudományos Gyűjtemény 359,		Wagner Richard.....	143
390, 392—393		Wajdits József.....	3
		Waldapfel József 16, 152, 458—461	
Ujfalvy, <i>Halott temetéskorra való</i>		Weichard, Marianna, <i>Der gereiste</i>	
<i>énekek</i>	105	<i>Bräutigam</i>	55, 56
		Weisbach, Werner.....	365
Vahot Imre.....	57, 61	Weissbrodt.....	144
Vajai László.....	214	Werfer Károly.....	136
Vajthó László.....	364	Werner Gyula élete 420—440;	
Valér Pál.....	370	regényei 422—440; — <i>Anteusz</i>	
Vandza Mihály.....	262	(dráma) 422; — <i>Rab Simon</i> 422	
Vargha Damján.....	26, 146, 477	Wesselényi Ferenc.....	1
Varjas János, <i>Eheu viduata ma-</i>		Winkler János.....	106
<i>rito</i>	105	Winkler-k.....	41, 44, 164
Vas Gereben.....	125, 483		
Váczy János.....	114, 341, 342	Zilahy Kiss Béla.....	326
Vályi András.....	466	Zlinszky Aladár.....	346—347
Váradi Antal.....	125	Zrínyi Miklós.....	459, 465
Vásárheli András 158, 159, 284;		Zrínyi-sor.....	46—47
— <i>Angyaloknak nagyságos</i>		Zsombori József 265—269, 358;	
<i>asszonya</i> 157, 158, 160, 473—74		— <i>Egy-két észrevétel a ma-</i>	
Vázsonyi Sándor.....	370	<i>gyar nyelv mostani állapotáról</i> 264	

GENOVEVA.

(Első közlemény.)

«Unter allen den verschiedenen Büchern dieser Gattung (den Volksbüchern) ist die Genovefa durchaus das geschlossenste, und am meisten ausgerundete, und in seiner anspruchslosen Natürlichkeit unübertrefflich ausgeführt; im Ganzen in einem rührend unschuldigen Tone gehalten, kindlich, ungeschmückt, und in sich selbst beschattet und erdunkelnd im heiligen Gefühle.» (J. Görres: Die deutschen Volksbücher. Heidelberg 1807. 246 l.)

1. Genovéva a magyar irodalomban.

A nagyszombati születésű Nádasi János jezsuita, aki élete végső szakában III. Ferdinánd özvegyének gyóntatója volt¹, 1648-ban Bécsben Wesselényi Ferencnek és Szécsi Máriának ajánlott s a XVIII. század közepéig számos kiadásban újra lenyomtatott *Annus coelestis* című munkájában² olvassuk először magyar kéztől lejegyezve a Genovéva-legenda halvány körvonalaait. Ennek kiemelésére az késztet, mert ebben az időben a később rendkívüli arányokban elnépszerűsödött történet ismerete az európai köztudatban is még egészen szűk körre szorítkozott. Április 2-ikához, mely a latin legenda szerint Genovéva halála napja, mindössze e három soros reflexiót fűzi: «s. Genovefa, quae apud maritum Comitem falso accusata; & deserta, Mariam cum invocares, dicentem audisti: Ego te non deseram.»³ Máriának e szavaiból azt lehet következtetni, hogy a magyar jezsuita a legendát vagy Marquard Freher *Origines Palatinae* (1612), vagy Matthäus Rader *Bavaria Sancta* (1624. II.) című munkájában olvasta. A következő magyar adat két jezsuita iskoladráma előadásáról ad számot: az egyiket *Genoveva* címen

¹ Életrajzát (1614–1679) és Backer-Sommervogel után 67 sz. a. felsorolt munkáinak jegyzékét l. Szinnyei: *MI. IX.* 500–507 h.

² *Annus Coelestis Jesu Regis, et Mariae Reginae Sanctorum omnium.* Viennae 1648. További kiadásait felsorolja Szinnyei i. m.

³ Idézte az 1687-iki kölni kiadás I. 232. lapjáról.

a budai akadémián játszották el 1756-ban, a másikat pedig, amely *Genoveva a Sigefrido in venatione reperta* címmel maradt ránk, az eperjesi gimnáziumban 1767-ben.¹ A német Bruno Golz egy terjedelmes könyvben gyűjtötte össze a világirodalom széles területéről *Genovéva* drámai feldolgozásaira vonatkozó bőséges adatokat,² amelyek arról győznek meg, hogy a jezsuiták, különösen a XVII-ik és a XVIII-ik század fordulóján, a színpadon is lendületes propagandát fejtettek ki e szép és épületes legenda megkedveltetése érdekében. Bizonyára a külföldi iskolák színpadjain már kipróbált jezsuita szövegkönyvek jutottak el hozzánk Budára és Eperjesre, s ha ez így van, akkor a magyar szellem történetében nem sok jelentőséget lehet tulajdonítani ezeknek az adatoknak. De meg kell azt gondolni, hogy egyrészt a kis színészcsapat és a közönség magyar környezetből telt ki, másrészt azt, hogy nem véletlenül és esetlegesen vetődik fel ebben az időben Magyarországon a *Genovéva*-dráma, hanem Európa minden művelt országára kiterjedő nagy szellemi áramlat medrében sodródik hozzánk, a nyugati kultúra végső állomáshelyére, s tőlünk keletebbre még csak Oroszországban bukkan fel ugyanakkor, Nagy Péter cár idejében.³ A magyar szellemi élet környékén még egy *Genovéva*-adatot találunk ebben az évszázadban: Joseph Karl von Pauersbach Esterházy herceg bábszínháza részére egy német nyelvű *Genovéva*-darabot ír s annak utolsó részét Haydn 1777-ben megzenésíti. Mint alább kiderül, a tárgy elég jelentős ahhoz, hogy ezeket az apró nyomokat is észrevegyük.

Ilyen előzmények után találkozunk 1824-ben az első magyar nyelvű — ma már rendkívül megritkult — *Genovéva*-regény-nyel, amely nyolcadrét alakú 164 lapon a kor ízlése szerint a következő jellegzetes címmel látott napvilágot: *Genovéva. Hajdankori szép és érzékeny Történet, minden jó érzésű Emberek, különösen pedig Anyák és Gyermekek számára Íratott. Németből Magyarra fordította Jászai Láng Adám.* Kassán, 1824. Ns. Vajda Pál Könyváros kölcségével Nyomtatta Werfer Károly. — Nem merem azonban kétségbevonhatatlan bizonyossággal állítani, hogy előbb semmiesetre sem foroghatott közközen *Genovéva* históriájának valamilyen magyar szövege, mert a népkönyvek területén nem szokatlan jelenség, hogy egy-egy kiadásuk nyomtalanul és felfüldhetetlenül elkallódik. Minden-

¹ Kéziratuk a budapesti egyetemi könyvtárban. Dr. Fináczy Ernő: *Adalékok a jezsuiták iskolai színjátékainak történetéhez.* EPHK. XXIV. (1900) 458., 816 l.

² Bruno Golz: *Pfalzgräfin Genovefa in der deutschen Dichtung.* Leipzig 1897. L. ehhez Joh. Bolte kiegészítését: *Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte.* N. F. XIII. (1899) 410—411 l.

³ Alexis Wesselofsky: *Deutsche Einflüsse auf das alte russische Theater von 1672—1756. Ein Beitrag zur Culturgeschichte.* Prag 1876. 53 l.

esetre legalább is a német népkönyv ismeretes lehetett, mert az 1819 szeptember 14-én színre került *Kérők* kedvesen mulatós és jóízű Margitja a szerelmes könyveket olvasó ifjúság romlottságán megbotránkozva nem hiába kiált így föl: «Vegyetek tőlem példát, én becsülettel megőregedtem és a Genovéva históriáján kívül semmit sem olvastam» (I. felv. 7. jel.). Mai adataink birtokában azonban csak Láng Ádám fordítása óta kisérlhető tovább a magyar *Genovéva* története. Ez a könyv meglehetősen kapós lehetett, mert később még ötször nyomtatták le: Budán 1853-ban és 1859-ben, Gyulán 1857-ben, Debreczenben 1860-ban és Nagyváradon 1860 körül — közben az 50-es években egymást érték a pesti és budai magyar kiadók német nyelvű *Genovévái*. Látna azt, hogy e kiadások címlapjáról a fordító neve s a fordítás megnevezése törlődött, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy *Genovéva* minálunk is idővel az irodalmi igények színvonala alá jutott, vagyis a népkönyvek sorába lépett. A hetvenes évektől kezdve aztán összevont tartalommal s egypár ívre szűkített terjedelemmel a ponyvára kerül, s hogy Bucsánszky Alajos, Rózsa K. és neje, Méhner Vilmos, Wajdits József s Bálint Lajos — e legismertebb kiadói és terjesztői a népies irodalom néhány krajcáros füzetének — hány kiadást hoztak forgalomba belőle, az ma teljesen ellenőrizhetetlen és valószínűleg örökre kinyomozhatatlan marad. Mindenesetre rengeteg mennyiséget fogyasztathattak el belőle jó népünk, de semmiesetre sem fantáziájának és erkölcsi világának rovására. Köztük egy 1899-ből való kiadás, melynek a következő évekből még 6 lenyomatát számláltam össze, különösen azért érdekes, mert leleményes szerzője Siegfriedet, Golót s a többi szereplőt magyar nevekre keresztelte át. A kezemben járt legutolsó magyar kiadás 1912-ből való. Külön megemlítesre ez azért tarthat számot, mert Biró Albert nevű szerzője szociális tendenciát vitt bele: a halálra küldött Genovévát a sok méltatlanságot szenvedő jószívű szegény jobbágyokkal menteti meg.¹

¹ Láng Ádám id. munkáján kívül *Genovéva* következő kiadásait ismerem még: 1. *Genovéva. Régi szép és érzékeny történet, minden jobb érzésű embereknek, különösen pedig anyák és gyermekek számára.* Budán, Bagó Márton, 1853. 8-r. 124 l.; 2. *U. az és u. o.* 1859. 8-r. 144 l.; 3. *Genovéva. Régi szép és érzékeny történet, minden jobb érzésű embereknek, különösen pedig anyák és gyermekek számára.* Gyulán, Réthy Lipót, 1857. 8-r. 111 l.; 4. *Genovéva. Régi szép és érzékeny történet.* Debreczen, Telegdi K. Lajos, 1860. 8-r. 111 l.; 5. *Genovéva. Régi szép és érzékeny Történet. Minden szelidérzésű emberek különösen pedig Anyák és Gyermekek számára.* Nagyváradon, é. és ny. n. (1860 körül); 6. *Genovéva élete. Gyönyörű szép és érzékeny történet. A jámbor anyák és gyermekek számára.* 7 szép képpel. Budapest, Bucsánszky Antal, 1875. 8-r. 60 l.; 7. *Genovéva szép és erényes grófné igen tanulságos története, vagy az ártatlanság diadala.* 12 képpel. Budapest, Méhner Vilmos, é. n. (Mulatató és hasznos olvasmányok a magyar nép

Mindez azonban még nem meríti ki Genovéva magyar népszerűségét. Mint külföldön, nálunk is eljutott a színpadra, bármennyire alkalmatlan volt is szembeszökő epikus jellegénél fogva drámai feldolgozásra és színpadon megindító lelki hatás felidézésére. Jósika Miklós emlékiratában olvasunk egy efféle utalást. Elbeszéli, hogy katona korában Bécsből jövet Nyitrán, ahol zászlóalját kellett bevárnia, egy este színházba ment a «Szarvas» szállodába,¹ s ott egy vándorszínész csapat éppen *Genovét* játszotta. A hősnőt egy más állapotban levő kised, köpcös úrhölgy alakította, Goló pedig két akkora szemöldököt ragasztott fel, mint két mókusfark. «Soha életemben nem nevettem annyit, mint e szomorú játékban — írja Jósika. — Le is püsszegtettek szépen, mert a hallgatóság, különösen a könnybe lábadt úrhölgyek igen komolyan vették a dolgot s állítólag — mit nem merek erősíteni, mivel nem láttam — Goló urat, mikor haza ment, jól elpáholták.»² Meglehetősen nehéz ellenőrizni Jósika értesítésének valóságát, mivel több mint negyven év távolságából tekint vissza katonaéletére, tény azonban, hogy drámairodalmunk történetének nincs tudomása arról, hogy a múlt század második évtizedében *Genovéva* magyar színpadon már megjelent volna. A legkorábbi ismert adat szerint 1831 március 15-én adtak elő Debrecenben egy *Genovéva* című 5 felvonásos vitézi játékot, aztán 1841 július 24-én a kolozsvári nemzeti színházban játszottak egy ugyanilyen című darab t.³ E két véletlenül feljegyzett dátum bizonyára nem meríti ki Genovéva összes magyar előadásainak számát. Mivel tudomásunk szerint *Genovéva* történetét magyarul színre csak Láng Ádám János, az első magyar színész-generáció leghitelesebb tagja, alkalmazta, mindkét alkalommal bizonyára az ő vitézi játékának előadásáról van szó. Ez sem nyomtatásban meg nem jelent, sem kéziratban fenn nem maradt. Így, természetesen ma már meg nem állapítható, hogy a Láng Ádám neve alatt szereplő egyetlen magyar *Genovéva*-dráma a maga fordította népkönyv saját színre alkalmazása volt-e, vagy pedig az akkor

számára, 44. sz.); 8. *Genovéva. Történeti beszély a régi korból Városh Mihálytól*. Nagykanizsa é. n. (Wajdits József Népies Füzetek, 3. sz.); 9. *Genovéva története, vagy Isten megóvja azokat, kik benne bíznak. Tanulmányos elbeszélés ifjaknak és öregeknek. Irta Balázs Péter*. Bálint Lajos kiadása. Budapest é. n. (1899-től még 6 kiadás); 10. *Genovéva megható története, vagy az ártatlanság diadala az ördögi gonoszszágon*. Kiadja Biró Albert Budapest, VII. Klauzál-utca 35. szám. Nyom. Gelléri és Székely Budapest (1906). 8-r. 32 l.; 11. *U. az*. Budapest é. n. (1912). Magyar Mesék és Ifjúsági Olvasmányok Könyvtára, 7. sz.

¹ 1813 március hava. L. Dézsi Lajos: *Báro Jósika Miklós*. Budapest 1916. 69 l.

² *Emlékirat*. Pest 1865. II. 85 l.

³ Színnyei: *MI*. VII. 709. h. Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári színészet és színház története*. Kolozsvár 1897. 512 l.

már fölös számmal található valamelyik német Genovéva-dráma átültetése. A gyanu mindenesetre az utóbbira esik, mert a hiányos magyar műsor gyors pótlására ez a módszer volt leginkább alkalmas. Később még egy ízben találkozunk magyar színház műsorán *Genovévával*. 1864 május 14-én Latabár Endre Pozsonyba rándult aradi szintársulata adja elő Offenbach két felvonásos Genovéva-operettjét, amely azért is nevezetes, mert vele vonult be Pozsonyba az operett addig ismeretlen műfaja¹.

Genovéva tehát, amely mögött egy minden európai irodalmat keresztül-kasul járt több évszázados tisztes múlt áll, minálunk is viruló életet élt, sőt rá tudunk mutatni arra — s ez a legérdekesebb mozzanata *Genovénk* magyar népszerűségének — hogy kétségtelenül felismerhető nyomot is hagyott irodalmunk egyik jeles alkotásában.² Ez a mű a *Toldi szerelme*, amelynek VI-ik énekébe (78—94 vssz.) Arany János tudva-levőleg művésziiesen illesztette be az Ilosvaitól kölesőnzött sirablás jelenetét. Ilosvainál egy lakatos szerepel ebben a ténykedésben, Aranynál pedig ketten vannak, s e «két gyalázatosnak neve *Hincz* és *Kuncz*» (78. vsz.). Mikor ézek Piroska sirját kirabolják s elkövetett tettüket esküvel Toldira fogják, hirtelen tovább állanak s csatlakoznak egy Rómába zárándokoló búcsújáró csapathoz. E zárándokok közt van Anikó és Bence is, kik nem messze Velencétől egy ligetes rónán megpihennek. Bence egy bokor mögül észreveszi, hogy «két potom emberke zárándok ruhában» nagy vitában van. Osztzkodnak, majd verekednek valami elrablott kincsen. Bence rögtön ráismer bennük a sirrabló lakatosokra, lefűleli, megkötözi s a velencei dogehez viszi őket, aki kedveskedésből elküldi Lajos királyhoz, az aztán ösztörűre vonatja a gyalázatosakat. Nevük mindjárt eszünkbe juttatja, hogy a Golótól felbérelt s még aljasabb szerepet vivő két gyilkos Láng Ádám magyar *Genovéájában* is szintén a majdnem teljesen hasonló hangzású *Heinz* és *Kuntz* névre hallgat. Ezek vállalkoznak az ártatlan Genovéva elpusztítására. Kihurcolják a közeli erdőbe, de utolsó pillanatban felébred emberségük, futni engedik a meggyanúsításon is felülálló jámbor asszonyt, maguk pedig Goló bosszúja elől a szentföldre zárándokolnak. Mikor aztán Genovévát Siegfried az erdőben megtalálja és hazahozza, az eléje siető nép között feltűnik két zárándok is, akik Genovéva lábához borulnak és bocsánatáért esedeznek. Kiderül, hogy e két zárándok Heinz és Kuntz — bennük Genovéva felbérelt gyilkosaira

¹ *Genovéva*. Operett 2 felv. Irla : Jaime és Trefen ; zenéjét Offenbach. Fordította Latabár Endre. — Benyovszky Károly: *A pozsonyi magyar színház története 1867-ig*. Bratislava—Pozsony 1928. 228., 248 l.

² György Lajos: *Toldi Szerelmének forrásaihoz*. EPHK. 1911. 782 l.

ismer. Őket Siegfried nem vonatja ösztörüre, hiszen ezt nem is érdemlik meg, sőt megbocsát nekik és gazdagon megajándékozza őket.

Vajon van-e köze *Genovéva* e jelenetének a *Toldi szerelme* fenti epizódjához, s vajon Arany János, aki annyira kedvelte az «ócska poémákat», valóban ismerte-e a magyar népkönyvet? Egészen valószínűtlennek látszik előttem az a feltevés, hogy költőnk a sirrabló lakatosok nevét közvetlenül Kleist *Michael Kolhaas*ából vette.¹ Talán nem is olvasta a német elbeszélést, de az egészen bizonyos, hogy a népkönyvek iránti nagy szeretete és vonzódása elől *Genovéva* históriája, amelyet még gyermekkorában forgathatott, aligha siklott ki. A költői folyamat körülbelül az lehetett, hogy amikor lakatosainak nevet keresett, eszébe ötlött régi olvasmányaiából ez az összecsengő két név, ami aztán a *Genovéva*-legenda egyéb vonásait is magával rántotta. Még közelebb visz e valószínűséghez annak figyelembevétel, hogy a gyilkosságra vállalkozó két elvetemült ember *Genovéva* nem mindenik változatában viseli a Heinz és Kuntz nevet, csak épen abban a típusban, amelyiket Láng Ádám fordított magyarra. A német mondavilág ehagyományos neveit ugyanis Schmid Kristóf ruházta Goló bosszújának dicstelen szerepvivőire, s Láng Ádám épen — mint alább erre majd rámutatunk — a Schmid-féle szerkezetet hozta hozzánk és tette otthonossá nálunk. Aztán meg kell figyelni, hogy a fenti két jelenetben a zárandoklás motívuma is szorosan egybefügg ezekkel a jellegzetes nevekkal, ami még valószínűbbé teszi, hogy Arany János Hincz és Kuncz nevét valóban *Genovéva* közvetlen magyar kiadásából vette, sőt egész szerepkörük kidolgozásában is a népkönyv fenti epizódja lebegett szeme előtt.

E nagyon érdekesen beszélő adatok — amelyeknek számát bizonyára még szaporítani lehet, hiszen az «ártatlan *Genovéva*» és az «álnok lelkű Goló» valósággal szólással vált köznyelvünkben — a magyar szellemtörténet azon fejezetébe tartoznak, amely számot ad a magyarság nagy fogékonyságáról a nyugati eszmeáramlatok iránt, s bizonyosságot tesz a nagy nemzetközi mesemotívumokkal fentartott szellemi kapcsolatainak élénkségéről. *Genovéva* egyike a legismertebb s a legnagyobb utat megtett vándortárgyaknak, mely a mi magyar környezetünkben megértő s dédelgető otthonos szeretetre lelt. Élete magyar mozzanatainak fenti elsorolása csak távolról sejteti, de valójában kellőképpen érzékeltetni nem tudja, hogy valaha nálunk is mit jelentett a brabanti herceg vallásos lelkületű és nemes-szívű leányának, Siegfried gróf feleségének, megindító története. Csak az irodalomtörténet a megmondhatója, hogy ez a

¹ Dobóczy Pál: *Toldi Szerelmének forrásaihoz*. Erd. Múzeum 1911. 306 l.

rég elfeledt s divatból kiment könyv egykor mennyi könnynek és meghatottságnak volt a tanuja. Mily meleg részvétellel kísérték még nagyszüleink Siegfried grófot a harcterre s mennyi szorongással aggodalmaskodtak, hogy ezalatt ármányos és ravaszlelkű udvarnagya, Goló, mint fonja szerelmi hálóját a feleségek mintaképének megejtésére. Öröm volt hallani, mikor ez felháborodva utasítja vissza a tolakodó szerelmét, de megrendítő látni, hogy a megátalkodott gonoszság a házasságtörés vádjával mint teszi tönkre az ártatlan asszonyt hazatérő férje előtt, aki pillanatnyi felháborodásában halálra ítéli a szeplőtelen tisztaságot. Megható az a jelenet, mikor a kivégzéssel megbízott szolgák megszánják Genovévát s titkon futni engedik. Ki ne emlékeznék Genovéva erdei barlangjára és a jámbor szarvastehénre, amely évek hosszú során át melegíti és táplálja a szerencsétlen kis gyermeket? S hát arra a megnyugvásra, amit éreztünk a gonosz udvarnagy bűnhődésén s az erkölcsi egyensúly teljes elrendeződésén?

Ha olvasmányaink közt visszafelé keresgélünk, mi is valahol, gyermekkorunk emlékei közt legalább, megtaláljuk az öregbetűs *Genovévát* olvashatatlanra kopott lapjaival és elrongyolódott címlapjával, amelyet oly megindító volt nézni, amint a szegény mezítelen grófné csak hosszú hajával takarhatja be magát, s a kis Fájdalomfit a könyörületes szarvastehén táplálja. Falusi parasztházaink mestergerendáin ma sem ritkák a magyar nyelvű *Genovéva* kibetűzhetetlenné használt példányai. Bizonyos, hogy ez a keresetlenül naiv olvasmány minálunk is feledhetetlen benyomásokat keltett s csakúgy megmozgatta az olvasók, a százezrek érzelmi világát, mint vándorútja más európai állomásain. Németországon és Franciaországon kívül Németalföldre és Európa többi országaiba is megtalálta útját, s nyomait látjuk Spanyolországban és Itáliában épúgy, mint a skandináv és a szláv népeknél. E híres könyv több mint száz esztendő múltja s nagy olvasottsága a magyar szellemtörténetben nemcsak feljogosít, de meg is kívánja, hogy eredetéig lehatoljunk s különféle vonatkozásait felfedjük.

2. A Genovéva-legenda eredete.

Ha a Genovéva-monda szövevényes útvesszőjében el akarunk igazodni s eredetét legalább is derengő fényben szeretnők meglátni, semmiesetre sem szabad a sok átdolgozáson keresztül esett, számos önkényes hozzáadással és kiegészítéssel módosult modern szövegekből kiindulnunk, hanem vissza kell térnünk a legendának a laachi kolostorban fogalmazott XV. századbéli egyszerű és igénytelen formájához, amely egy-két részletében még

szembetűnően mutatja eredete kétségtelennek látszó nyomait.¹ Akik a Genovéa-kódexekkel behatóbban foglalkoztak, megállapították, hogy az összes ránk maradt s megbízhatóság szempontjából három csoportba osztható kéziratok csupán másolatok, s valamennyien egy olyan archetypuson nyugszanak, mely a XIV. század vége és a XV. század közepe között keletkezett. Köztük legjobb a Johannes Andernach bencés szerzetes 1500-ban készített másolata,² melynek felirata: *Legenda qualiter capella in Frauwenkyrg est constructa miraculose...* világosan utal arra, hogy ez a legenda a Miasszonyunkról nevezett maifeldi kápolna csodálatos eredetét szándékszik megvilágítani. Tehát egy legendás nimbuszal övezett kegyeletes szent hely keletkezését és alapítását magyarázó történetet kell benne sejtenünk, amelyhez hasonló nem egy fűződik a Rajna vallásos vidékének Szűz Mária tiszteletét őrző templomaihoz.³ Apróbb részleteiből még szembetűnőbben kiviláglik, hogy egy rajnai helyi mondával van itt dolgunk, idők folyamán egy nemzetközi jelentősé-

¹ A legenda eredetére vonatkozó irodalom: Heinrich Sauerborn: *Geschichte der Pfalzgräfin Genovefa und der Kapelle Frauenkirchen. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte des Bisthums Trier*. Nach Urkunden bearbeitet u. hrsg. Regensburg 1856; Julius Zacher: *Die Historie von der Pfalzgräfin Genovefa*. Ein Beitrag zur deutschen Litteraturgeschichte u. Mythologie. Königsberg 1860; Franz Görres: *Kritische Erörterungen über die Entstehungsgeschichte der Genovefa-Sage*. Monatschrift für rheinisch-westfälische Geschichtsforschung u. Alterthumskunde. II (1876). 531—582 l.; Bernhard Seuffert: *Die Legende von der Pfalzgräfin Genovefa*. Habilitationsschrift. Würzburg 1877; Fr. Görres: *Anzeige der Seuffert'schen Genovefa*. Monatschrift etc. IV. (1878) 160—170 l.; Fr. Görres: *Die Legende von der Pfalzgräfin Genovefa*. Neue sagengeschichtliche Studien. Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte u. Kunst. VI (1887). 218—230 l.; John Meier: *Zur Entstehungsgeschichte der Genovefa-Legende*. Vierteljahrsschrift für Litteratur-Geschichte. III. (1890) 363—365 l.; Dr. Felix Brüll: *Die Maifelder Genovefa*. Jahresbericht des Progymn. zu Andernach für das Schuljahr 1896/97. Nr. 439. 3—17 l. (L. ehhez Bonner Jahrbücher H. 101. 165 l.); Const. Koenen: *Anzeige der Brüll'schen Studie über den Ursprung der Genovefa-Legende*. Rheinische Geschichtsblätter. Bonn 1897. III. 188—191 l.; Dr. Felix Brüll: *Die Legende von der Pfalzgräfin Genovefa nach dem noch ungedruckten, bisher verschollenen Texte des Johannes Seinius*. Gymnasium zu Prüm. Progr. Nr. 487. Jahresbericht für 1898/99. 3—21 l.; Fr. Görres: *Neue Forschungen zur Genovefa-Sage*. Beiträge zur Kirchen- und Kulturgeschichte des Rheinlandes. Annalen des Hist. Vereins für den Niederrhein. H. 66. Köln 1898. 1—39 l.; A. Habeldel: *Fränkische Studien. Kleine Beiträge zur Geschichte u. Sage d. deutschen Altertums*. Berlin 1915; Dr. G. Kantenich: *Die Genovefalegende, ihre Entstehung u. ihr ältester datierter Text*. Mit einer Abbildung der Frauenkirche von Domenico Quaglio (1821) u. ei. em Facsimile des Textes. Trier s. a. (1925).

² Kiadta először Marquard Freher, *Origines Palatinae*. Heidelberg 1612. App. part. II. 18 kkl. Újabb kiadását l. Sauerborn i. m. 54 k. l. Kritikai kiadása Brüllnél olvasható, i. m. Prüm 1899. A legrégebb évszámos kézirat 1472-ből az andernachi származású Matthias Emyich teológiai tanáré. Ezt kiadta G. Kantenich i. m. 26—52 l.

³ *Mittelrheinisches Urkundenbuch* III. 37 l.

güvé tárgult legendával, amelynek középpontjában Mayen vidékének jelenleg a thüri plébániához tartozó világhírűvé dicsőült kedves Mária-kápolnája áll. Ha tehát helyes kiindulópontot akarunk találni s nem szeretnénk eltévedni sem a mitikus sejtelmek útján, amely valaha annyira félrekanyarodott volt, hogy Siegfriedet Wuotannal, Genovévát pedig Frouw ával azonosította, sem pedig az ellenkező végletbe nem akarunk sodródni, mely a legenda szereplőit történeti személyeknek tekintette és szépen összeállított genealogiákkal igazolta a brabanti hercegnőről, hogy Martell Károly édes leánya volt — fel kell keresnünk Genovéva történetének romantikus színhelyét s kielemeznünk magából a legendából annak valószínű eredetét.

Utunk a Rajna mentének széles fennsíkjára vezet, Maifeld vidékére, mely Andernach mellett húzódik délnyugatra a laachi tóig s Mayen felé terjeszkedik tovább. Itt Ochtendung és Niedermending között, a laachi kolostortól másfél óra ($8\frac{1}{2}$ km.) távolságra fekszik a világ zajától szent magánosságra húzódva az ájtatos hivatottól még ma is buzgón látogatott, a Szűz Anya tiszteletét messze földön hirdető Frauenkirche — vagy népiesen inkább Genovevakirche — nevezetű, egyszerű kis kápolna. Ez nem más, mint a *Genovéva* latin kézírataiban emlegetett s a legendában szerepet vivő «capella beatae Mariae virginis», mely valaha a legszebb és legjelentékenyebb temploma volt e vidéknek, középpontja Pellenz (Pallantia, a régi Pfalz) 14 községének. Eredetileg háromhajós román stílusú építményének mellék-hajói azonban a múlt században (1840) eltűntek, s már előbb, 1716-ban elpusztult a nyugati tornya. A középhajó késő román stílusú boltozata is meglehetősen megrongálódott, csupán gótikus kórusa s egy szentségtartó figyelemreméltó maradványa őrzi egykori művészi pompáját. Evszázadokon át meglehetősen nyugodt életet élt ez a valaha jelentős templomból idők folyamán kápolnává kisebbedett Isten háza. A XVIII. század utolsó negyedéig, míg csak a felvilágosodás kora gátakat nem vetett, évenként 24 ízben is felkereste a környék lakosságának búcsújáró ájtatossága. Az 1804-iki francia betörés után magántulajdonba került s csak 1906 óta áll megint eredeti rendeltetésének szolgálatában. Ma ismét a Genovéva-kultuszt kitartó szeretettel ápoló Pellenz búcsújáró középpontja, melynek a legenda cicomázatlan egyszerűségéhez illő hangulata a monda eredetét a helyszínen vizsgáló kutatóra sem tévesztette el hatását.¹ Felszentelését nem egészen hiteles adatok a XII. századra helyezik, aminek a kápolna román stílusú maradványai

¹ E helyen is hálá-sa-n kell megemlékeznem a kiváló műtörténész, dr. P. Adalbert Schippers laachi bencés páter személyes felvilágosításairól és előzékenységről, amellyel a Frauenkirche közvetlen megismerését lehetővé tette.

tulajdonképpen nem is mondanának ellen. A műtörténet azonban a XIII. század második felénél nem tartja régiebbnek, bár maga a hely ősi eredetű, amint ezt az 1883. és 1914. évi ásatásoknál a templom alapzatából felszínre került római maradványok kiderítették.¹ Oklevélszerű első hiteles említése csak 1279-ből és 1319-ből való. Mindkét esetben történeti fontosságú szerződések kötöttek benne, amiből akkori jelentőségének elismerésére lehet következtetni. Legnevezetesebb azonban az Avignonban 1325-ben a 12 püspöktől aláírt és a következő évben Balduin kölni érsektől megerősített búcsúengedélyezési irat, amely április 2-ára, tehát Genováva halála napjára, van kiállítva, a nélkül azonban, hogy a legcsekélyebb célzás is utalna ennek az adatnak a legendával való összefüggésére. Egyetlen vonatkozás a templom főoltarán látható relief, amely inkább terjedelmesen, mint izléselesen a Siegfried-féle vadászjelenetet ábrázolja. Ez azonban a barok-korszak művészi értékre különösebb igényt nem tartó alkotása (1664). A legenda eredetére semmi jelentősége nincs ennek az emléknek, sem pedig a templom déli oldalán látható homokkő sírlapnak, amely XIV. századbeli ruházatban egy lovagot és egy hölgyet ábrázol. Azt a népi tradíciót, hogy ez Siegfried és Genováva sírja, a *Historia domus* semmiféle írásbeli feljegyzése nem támogatja. A kápolnának tehát a története s a jelenlegi állapota semmivel sem árulja el, hogy a körje fonódó Genováva-kultuszt saját magából fejlesztette volna ki. A beható vizsgálatok így arra az eredményre vezettek, hogy az időpont, amelybe az elbeszélte történet esik, épúgy legendai jellegű, mint a két főszemély, a «nobilissimus palatinus nomine Syfridus» és felesége, «de stirpe regia filia ducis Brabantiae nomine Genovefa». Ennélfogva a legenda színhelyének tartott Frauenkirche csak megerősíti annak a kiindulópontnak helyességét, hogy a Genovéváról elbeszélte esemény csupán utólagosan lokalizálódott ehhez a kegyeletes helyhez.

Így, mivel a monda mitikus eredete kétségesnek s történeti alapja felfedhetetlennek bizonyult, a tárgy eredetének kutatói között az az egybehangzó vélemény alakult ki, hogy Genováva története tudatosan írt s tendenciózusan szerkesztett legenda, melynek szerzőjét minden valószínűség szerint a laachi bencés-kolostor szerzetesei között kell keresnünk. Nekik állott érdekükben a közelükben levő s a trieri érsektől rájuk ruházott Frauenkirche hírnevét emelni, mert annak csodálatos jelentősége őrájuk szállt vissza². A legrégebb kéziratok bücsője

¹ Renard, *Berichte der Provinzialkommission für Denkmalpflege in der Rheinprovinz*. XIX (1914). Düsseldorf 1915. 49 l.

² J. Wegeler, *Das Kloster Laach. Geschichte u. Urkundenbuch*. Bonn 1854; P. Lehfeldt, *Bau- u. Kunstdenkmäler des Rgbz. Coblenz*. Düsseldorf 1886; Dr. Adalbert Schippers, *Das Laacher Münster*. Köln 1927. — A síremlék rajzát s a Frauenkirche különböző korú képmásait l. Sauerborn i. m. Taf. I—IV.

is ez a kolostor, s így majdnem kétségtelennek látszik az a feltevés, hogy valamelyik laachi szerzetes találta ki és írta meg Genovéva történetét a helyszíni adatok rendkívüli ügyes felhasználásával s azzal a nyilvánvaló célzattal, hogy a művészi pompájú és romantikus fekvésű kápolnát a Rajna-vidék jámbor lakosságának vallásos öntudatában legendás varázssal vegye körül. Hogy milyen ügyesen járt el az ismeretlen kompiátor, azt a legenda szilárdan összeforrt anyagának kielemezhető mozzanatai igazolják. Úgy látszik, hogy az első motívumot a kolostor egyik urának, II. vagy Szigorú Lajos pfalzi örgrófnak nagy feltűnést keltő esete adhatta. Hiteles egykorú okmányok beszélnek el a következő eseményt. 1256-ban Lajos örgróf hadba vonult. Távolléte alatt a szóbeszéd feleségének, Brabanti Máriának, hűségét és becsületét rágó híreket indított útnak, s az természetesen a gróf fülébe is eljutott. Rögtön hazasiet tehát Donauwörthbe s minden vizsgálat nélkül megfojtja feleségét. A szerencsétlen asszony ártatlansága aztán kiderül, s a férjet felébredt bűnbánata a fürstenfeldi kolostor alapítására készíti. Bizonyos, hogy ez az eset nagy port vert föl s híre a laachi kolostor nyugalma is megzavarta. Csupán a valószínűséghez egészen közel álló, azonban semmi adattal nem támogatható feltevés, hogy talán épen ez az eset ébresztette fel a szerzetes-íróban később megvalósult tervének első gondolatát, mely lassanként Genovéva történetében forrott ki. Annak bizonyossága elől azonban nem zárkozhattunk el, hogy ismerte, sőt fel is használta az ártatlanul meggyanusított, azonban végül is napfényre került ártatlanságában megdicsőült asszony mondakörét, amelynek tagjaiul rajta kívül különösen a *Griseldis*, *Hildegard*, *Crescentia*, *Hirlanda*, *Helena*, *Octavianus* császár stb. mondáit szokás emlegetni.¹ Különösen elevenen élhettek akkor még a köztudatban a Nagy Károly két feleségéről, Hildegárdról és Sibiláról, szóló ilyesféle elbeszélések. A XII. és XIII. században Henrik császár és Künigunda császárnő nevéhez szintén fűződött hasonló novella. Ott volt továbbá a fischingeni klostrommal összefüggő Tokkenburgi Idda legendája, valamint a braunsbergi Juttáról szóló monda, mely a weingarteni klostromhoz kapcsolódott. Különösen népszerű és olvasott volt Németországban a XIV. század óta többféle átdolgozásban is elterjedt *Königin Sibille*, Nagy Károly alaptalanul meggyanusított és üldözött feleségéről s hűtlen marsalljáról költött regény, melynek a Genovéva-legenda motívumaival feltűnően egyező lényeges vonásai arra a megállapításra készítették a monda egyik legújabb kutatóját,

¹ E mondakör eredetének és rokonságának behatóbb tárgyalását *l. Octavianus* c. tanulmányomban IK. XXIV (1914). 260 k. l. U. o. l. a kérdés irodalmát 260 l. 1. jegyzet.

hogy legendánk közvetlen forrásaúl a francia regény szolgált.¹ Bár nagy a valószínűsége ennek a feltevésnek, egyelőre várunk kell a mondakutatás további igazoló adatait. Mindenesetre megerősíti annak a szempontnak helyességét, mely a Genovéa-legenda költői felszerelésének forrását a középkor regényes motívumkészletében keresi. Általában a világirodalomban egy sereg olyan mondát találunk — állítólag a keresztes hadjáratok idején, valószínűleg a XI. század végén, Keletről Nyugatra vándorolva s a XIII. század első felében árpádházi Szent Erzsébet legendás alakjának befolyása alá kerülve² — mely a Genovéa-legenda két lényeges elemét, az anya és a gyermek történetét, hasonlóképen alakítja és ismeri. Ezeknek a mondáknak egy részében a férj, mint Siegfried, szintén hadjáratra indul, s ezalatt esik meg a baj otthon maradt feleségén és gyermekén. Vannak olyan változatok is, melyekben a hűtlen helytartó, kire a feleség rá van bízva, épúgy viselkedik, mint Genovéa Golója, s azt a motívumot is sok helyen feltaláljuk, hogy az elűzött anyát és gyermekét a felbérelt gyilkosok könyörülete menti meg. Épúgy számos olyan mondára lehet hivatkozni, melyben a vadon mostoha viszonyai közt növekvő gyermek életét valamilyen vadállat — szarvas, farkas, hattyú — tartja fenn. Ezekben a mondákban is, mint a Genovéa-legendában, megvan a feltalálás motívuma, a házastársak kiengesztelődése s a kitaszított nő viszatérése előbbi állapotába. Mindezek a mondák épen szerzetesek átdolgozásában vallásos tendenciát és élénk legendai színeket nyertek; ez arra mutat, hogy a kolostorok írói ebben az időben a mondák legendai továbbfejlesztésével és vallásos kiszínezésével buzgón foglalkoztak.

Ha már most azt látjuk, hogy a Genovéa-legenda valamennyi mozzanata feltalálható a mondavilágban — természetesen különféleképp alakítva és fejlesztve — továbbá ha azt vesszük észre, hogy nyilvánvalóan érintkezik a középkori elbeszélő-irodalom nemzetközi mondáival, arra a végső megállapodásra kell jutnunk, hogy *Genovéában* tulajdonképpen az ártatlanul szenvedő asszony novella-motívumával van dolgunk, s az egész legenda az akkori világ gazdag mondakészletének legkönnyebben hozzáférhető reminiscenciáiból szövődött össze.

Amikor pedig a jámbor szerzetes romantikus elbeszélését Isten anyjának különös tiszteletével kapcsolta össze — amint erre a latin kézirat *scripta vero sunt haec ... ad laudem omnipotentis Dei, beatae Mariae virginis, eiusdem matris* záró sorai

¹ G. Kantenich j. m. 17 kkl.

² Karl Lajos. *Árpádházi Szent Erzsébet és az üldözött ártatlan nő mondája*. Ethnographia XIX (1908). 129—148., 202—214 l.

utalnak¹ — megint korának szellemében járt el. A latin legenda ugyanis azzal záródik, hogy a Siegfriedtől feltalált Genovéva addig nem akar hazamenni, míg menedékhelyét, ahol az Istenanya hosszú éveken át oly csodálatosan oltalmazta, meg nem szentelik. Erre Hidulf érsek, a legenda apokrif személye, a Szentháromság és Szűz Mária tiszteletére avatja azt a helyet, ahol Genovéva 6 évet és 3 hónapot töltött. A nemsokára, április 2-án, meghalt Genovévát már az új Mária kápolnában temetik el, amelyet Hidulf érsek szintén felszentel és 14 napi búcsúval ruház fel. Később a pápa további búcsúengedélyekkel tünteti ki ezt a helyet. Az elbeszélés ezen részleteiben nyilvánvaló befolyását láthatjuk annak a Mária-kultusznak, amelyet tudvalevőleg a XIV. század elejétől a XV. század végéig a teológia és maga az egyház céltudatosan sugalmazott. Ennek az áramlatnak hatása alatt tehát az egyházi elbeszélőnek egészen kezeügyébe esett az a tendencia, hogy Genovéva sorsát Isten anyjának különös kegyelmével kapcsolja össze s ennek révén is a klostromához tartozó Isten házát a Mária-kultusz körébe vonja. Valóban azt látjuk, hogy a XV. század közepe táján a Frauenkirche Maifeld történetében egyszerre jelentősen előrenyomul. 1449-ben a pápai követ úgy emlékszik meg róla, mint igen látogatott búcsújáráshelyről, s 1459-ben II. Pius pápa maga említi, hogy a vidék lakossága rendkívüli tisztelettel viseltetik e kegyeletes hely iránt. A következő évszázadokban az egész Maifeld vidékéről a Miasszonyunk templomához zarándokoló processziók száma és jelentősége egyre emelkedett; ebből látszik, hogy a néphagyományban és a köztudatban Genovéva sorsa milyen mély gyökeret vert, s Genovéva személye Szűz Mária tiszteletével mily szorosan összeforrt. Az ártatlanul üldözött asszony körül kibontakozott — végeredményében — keleti monda így formálódott át a szerzetes-író kezén a maifeldi búcsújáráshelyhez lokalizált Mária-legendává.

A nem közönséges tehetséget sejtető egyházi író aztán mindent felhasznált, hogy történetét a külső valószínűség kívánt fokára emelje. Ügyessége már abban nyilvánult, hogy cselekvényét régmúlt időkbe (VII. század) tolta vissza. Ezáltal elbeszélésének hihetőségét és jelentőségét nagyban fokozta. De legszellemesebben akkor járt el, amikor találékonyan kieszelt neveivel a történeti hitelesség olyan látszatát ébresztette a köztudatban, hogy annak megcáfolására a tudomány az utolsó néhány évtizedben az érvek egész sorát kényszerült felvonul-

¹ Hasonló vonatkozása van az Emyich-féle 1472-es kézirat kezdő sorainak: *Incipit feliciter memorabile gestum de prodigiosa instauratione capellae in Frauenkirchen in honorem gloriosissimae dei genitricis virginis Mariae.* L. G. Kantenich i. m. 27. l.

tatni. Egészen átlátszó, hogy miért nevezte a legenda férfihősét épen Siegfriednek. Bizonyosan arra az 1113-ban meghalt ballenstätti Siegfried örgrófra gondolt, aki anyjának harmadszori férjhezmenetele révén mostohafia, majd örököse és utóda lett II. Henrich laachi örgrófnak s tovább folytatta és befejezte a mostohaapjától alapított laachi apátság építését. Bár adattal nem igazolható, azért aligha lehet kétségbe vonni, hogy a XII. század elején élt Siegfried történeti személye s a legenda hőse között vonatkozás van. Bizonyára épen háláját akarta kifejezni a szerzetes azzal, hogy az ő nevét és a klastrom történetében kegyelettel tisztelt személyét állította e csodálatos esemény középpontjába. Nem alap nélküli a legendában neki tulajdonított «passagium contra paganos» sem, mert valóban résztvett Bouillon Gottfried keresztes hadjáratában, s még a nevét is ismerjük a távollétére rendelt helytartójának, Gottfried von Calwnak, kiből aztán a legendában, Goló lett. Legalább is a nyelvészek a Gottfried becéző formájának fogják fel az egyébképen megmagyarázhatatlan és szokatlan Goló nevet. Genovéa nevére megint egy történeti személyiség volt befolyással, s kiválasztásában ismét a szerző ügyességét kell észrevennünk. Ez a kétségtelenül frank eredetű név azonban sokáig fejtörést okozott, mert egyetlen akkor ismert családban sem lehet feltalálni, s bár alkotórészei (Genobaudes, Marcoweifa) egy egész sereg német névben felismerhetők, etimológiai megfejtésére mindenféle kísérlet eddig hiábavalónak bizonyult. A legenda szempontjából azonban teljesen fölösleges is etimológiai feszegetése, mert szinte bizonyosra vehető, hogy a laachi szerzetes egyszerűen Párizs védőszentjének nevét ruházta Siegfried gróf feleségére. Ez a Szent Genovéa, kinek emlékét a katolikus egyház január 3-án ünnepli, eredetileg nemcsak Párizs védőszentje volt, hanem az egész frank birodalomé, amelynek keresztény hitre térítésében neki, mint Clodwig kortársának, jelentős szerep jutott. Hiteles egyháztörténeti adatok igazolják, hogy a laachi bencések már a XIV. század előtt tisztelték a párizsi Sz. Genovéát, s napjainkig lehúzódo kultuszának nyomai a Rajna vidékén itt-ott még ma is felfedezhetők.¹ Így a laachi apátság melletti Obermendig kis község templomának főoltára most is a párizsi Genovéa nevét viseli. Ebből arra lehet következtetni, hogy a legenda keletkezésének idején ez a kultusz az egész Rajna mentén virágjában állhatott, s így ez a közkeletű név kínál-

¹ Szent Genovéáról l. Delaumosne: *Sainte Geneviève de Nanterre*. Paris 1882; Wetzter u. Welte's *Kirchenlexikon*. Freiburg i. B. 1888. V. h.; 295—297; D. A. Hauck: *Realencyklopädie*. Leipzig 1899. VI. 514—516 l.; *Vita Sanctae Genovefae virginis Parisiorum patronae*. Prolegomena conscripsit, textum edidit Carolus Künstle. Lipsiae MCMX. (Bibl. Script. Medii Aevi Teubneriana.)

kozott legalkalmasabbnak egyrészt az elbeszélés valószínűségének emelésére, másrészt a Mária-tisztelet szolgálatába állított legenda népszerűsítésére. Minden valószínűség szerint épen ez a szerencsés választás okozhatta azt, hogy később a brabanti grófnőre is a «szent» melléknevet ruházta a közhasználat. A mi Nádasi Jánosunk szintén szentnek nevezi, s Maifeld vidékén még ma is szentként emlegeti a nép. Természetesen a katolikus egyház mindig óvatosan kikerülte, hogy a monda hősnőjét az egyházi naptárba felvegye. Hogy Baronius az 1592-ben nyomtatott *Martyrologium Romanum*-ba április 2-ra nem iktatta be Genovévát, egészen érthető, mert a XVII. század közepe előtt a legendai Genovéva Maifelden kívül csaknem teljesen ismeretlen volt. A bollandisták természetesen, akik jól ismerték a forrásokat, öntudatos kritikával elutasították, hogy egy nyilvánvalóan mondai személyt szentként ismerjenek el.

Még a legenda írásának ideje is elég pontosan meghatározható. A XIII. században, pontosabban 1220 körül, teljesen ismeretlen volt, mert különben a minden feltűnő Mária-csodatételt összegyűjtő heisterbach-i Cäsarius, a legrégebbi rajnai novellista, mindenesetre felvette volna a maga *Catalogus miraculorum*-ába kitűnően beillő Genovéva-legendát. A következő évszázadban kell keresnünk tehát valami támasztópontot. Ekkor csakugyan felmerül egy dátum, 1325 április 2, amelyet egyik szélső határnak kell tekintenünk. Ez a keletkezése a Genovéva temploma, a Frauenkirche számára kiállított első búcsúlevelének. Mivel a latin legenda írója — bizonyára a hitelesség látogatásának érdekében — épen erre a napra tette Genovéva halálát, arra lehet következtetni, hogy a legenda 1325 április 2-ika után keletkezett, mégpedig valószínűleg azokban az években, mikor a legendás Frauenkircheről az adatok hiányzanak. Több mint egy évszázadig hallgat is róla minden híradás, s csak a XV. század közepe táján kezdenek halmozódni ismét a róla szóló értesítések. A templom jelentősége is — mint láttuk — ekkor vesz gyors és nagy lendületet. Ez és a legenda kialakulása mindenesetre szoros összefüggésben van egymással. Ha még hozzávesszük ehhez azt, hogy a másolatban ránk jutott kéziratok maradványok közül is a legrégebbi állítólag 1449-ből való, levonhatjuk azt a végső eredményt, hogy az ártatlanul üldözött hűséges asszony középkori mondakörének népszerű elemeiből, továbbá a Mária-kultusz jellegzetes vonásaiból és bizonyos kézenfekvő történeti reminiscenciákból egybeforrott Genovéva-legendát a XIV. század közepe és a XV. század eleje közt keletkezett és lokalizálódott a rajnamenti Maifeld fennsíkján fekvő, valaha a laachi bencés-kolostor hatáskörébe tartozó Miasszonyunkról nevezett búcsújáró kápolnához.

GYÖRGY LAJOS.

MAGYAR KÓDEX-CSALÁDOK.

(Negyedik közlemény.)

d) A biblia prémontrei eredete.

Vitatott kérdés, vajon prémontrei vagy bencés eredetű-e legrégebb magyar bibliafordításunk. Jó magam a biblia prémontrei eredetét vitatom. A biblia (Münch.-k.) naptára a hazai naptárak s általában a szerzetes-naptárak közül legtöbb egyezést mutat a prémontrei naptárakkal. Különösen feltűnően egyezik a téti, vagy más néven csúti prémontrei prépostságnak a XV. század közepéről ránk maradt naptárával. Azok a kéziratok (Bécsi, Münch., Ap. és Döbr.-k.), melyek a bibliafordítás szövegét fenntartották vagy hatását legjobban mutatják, szoros tárgyi, nyelvi vagy liturgikus vonatkozásban állnak egymással vagy más prémontrei nyelvemlékünkkel (pl. Lányi-k.), s ezek a kéziratok maguk is prémontrei eredetűeknek vagy prémontrei apácák részére készült könyveknek tekinthetők. Ez volt önálló kutatásaim, megállapításaim eredménye.¹

Evvel szemben Gálos Rezső a biblia bencés eredetét vitatja. Az én bizonyítékaimat nem tartja meggyőzőknek. Érveket is hoz fel, hogy a biblia naptára nem lehet prémontrei eredetű naptár.²

Az a vád is ért, — különösen Waldapfel József hangoztatta — hogy nem vizsgáltam meg elég alaposan a kérdést.³ De vajon a bizonyítékaim, érveim ellen felhozott kifogások elég alaposak-e?

Nem igen akarok ezúttal újabb érvekre hivatkozni a biblia prémontrei eredete mellett, de a megállapításaim ellen felhozott nehézségeket szemügyre kell vennem.

A) Gálos ellenvetéseit két csoportra oszthatjuk: egyrészt prémontrei sajátságok hiányát igyekszik kimutatni a biblia naptárában, többi kifogásai a téti naptár és a Münch.-k. naptárának egyezésére vonatkoznak.

1. Gálos véleménye szerint nem egy prémontrei sajátság hiányzik a biblia naptárában. Ellenvetéseire könnyű megfelelni.

¹ T. 36—50. l.

² Gálos i. m. 27—29. l.

³ IK. 1927. 97. l.

a) Gálos szerint a Münch.-k. naptára nem lehet prémontrei eredetű naptár, mert Sz. Ágoston püspök és egyházatya oktavája, translatiója és conversiója (máj. 5.) nincs meg a naptárban, Sz. Monikának pedig még a neve sem szerepel. Ennek az ellenvetésnek az a hibája, hogy későbbi állapotot, újabb rendi szokást akar visszavetíteni a középkorba.

α) Vegyük előre Sz. Monika ünnepét (máj. 4.). Sz. Monika nyilvános tiszteletét csupán 1430-ban engedélyezte V. Márton pápa. Ünnepét eleinte csak Rómában s a Sz. Ágoston szabályait követő szerzetesek templomaiban tartották meg.¹ A prémontrei rendben sem volt még a középkorban általános Sz. Monika tisztelete. A rendelkezésemre álló prémontrei naptárak közül egyedül a prága-strahovi prépostság breviáriuma tünteti föl. Ott duplex ünnep volt. Más szerzetesrendek középkori naptárában is csak elvétve találom meg Sz. Monika emlékeztétét. Csupán néhány olaszországi eredetű naptár (a ferencrendieknek a római kúria használatára készült szertartási könyvei, vallombrosai rend újabb naptárjai) tünteti föl Sz. Monika napját.² A ferences breviárium és misekönyv Sz. Monika translatióját (ápr. 9.) is jelzi.

Knauz megállapítása szerint a régi hazai naptárak közül egyedül egy 1580. évi esztergomi szertartási könyvben fordul elő Sz. Monika napja.³ Korábbi időben a martirológiumok sem említik. A *Martyrologium Romanum*nak csupán Baronius gondozta kiadásába iktatták be a pápa parancsára Sz. Monika nevét.⁴ Baronius első kiadása 1586-ban jelent meg.

A középkori hazai prémontrei naptárak sem jelzik Sz. Monika napját, még a Lányi-k. sem említi. Egészen természetes, hogy a Münch.-k. naptára sem tünteti föl.

β) Sz. Ágoston megtérésének napját (máj. 5.) egyetlenegy régi hazai naptár se jelzi.⁵ Még a Lányi-k. vagy a prága-strahovi naptár se tud róla. A szerzetes naptárak közül a középkorban csupán a már említett ferences (breviárium és misekönyv) és vallombrosai naptárakban található e nap.

E szerint Gálosnak máj. 4. és 5. napjára vonatkozó kifogása teljesen tárgytalan.

γ) Sz. Ágoston ünnepe a prémontrei szokás szerint oktavás ünnep. Translatióját is megülték. Sz. Ágostonnak két translatiója is van: febr. 28. és okt. 11. A prága-strahovi prépostságnak ordinariummal kapcsolatos naptára mindkettőt duplex ünnep gyanánt, de fekete betűvel tünteti föl.⁶ A hazai prémontrei naptárak csupán az okt. 11-i translatiót jelzik, mégpedig vörös betűvel. A leleszi breviárium szerint duplex ünnep oktavával, a tétii naptár utólagos bejegyzése értelmében 9 leckés ünnep, de szintén oktavával.

¹ Bougaud—Rushek: *Sz. Monika élete*. Győr, 1890. 422—23. l.

² Zacharia: *Anecdotorum medii aevi*. Turin, 1755. 195. és 198. l. — Migne: *Patrologia Lat.* 138. k. 1279. és 1287. l.

³ Knauz Nándor: *Kortan*. Budapest, 1876. 220. l.

⁴ Bougaud i. m. 429. l.

⁵ Knauz i. m. 143. l.

⁶ *Breviarium Canoniarum regularium secundum ordinarium Capituli de Syon*. Schoenhoven, 1499.

A Münch. k. naptára nem tünteti föl se Sz. Ágoston főünnepének oktaváját, se translatióját. Ám a vele szoros kapcsolatban levő tétí naptárban is csupán későbbi kéznek a bejegyzése e két nap. Az eredetileg hiányzó bejegyzés korántsem jelenti azt, hogy a tétí prépostságban nem tartották meg e két rendi ünnepet, vagy hogy a naptár eredetileg nem volt prémontrei eredetű. A tétí naptár Sz. Ágoston főünnepénél jelzi az ünnep rangját: triplex. Ez a jelzés már magában foglalja azt is, hogy megülték a nyolcadot is. Csupán valahogy elmaradt a naptárban a nyolcadnak s az átvitel ünnepének a jelzése. Elmaradt a jelzés a vele szoros kapcsolatban levő legrégibb magyar naptárban is. Meg tudjuk tehát érteni és magyarázni e két rendi ünnep hiányát a biblia naptárában is. A Münch.-k. egyébként is pontatlan az oktavák jelzésében. Pl. Nagy Boldogasszony oktaváját sem tünteti föl, pedig azt az egész egyházban megtartották. Nem egy naptár van még, ahol szintén elmaradt ennek a nyolcadnak mint általánosan ismert szokásnak a jelzése. A XII. század végéről való windbergi prémontrei naptárban is utólagos beírás Sz. Ágoston translatiója (X. 11.) s annak nyolcada (Müncheni áll. kot. Clm. 17.)

b) Gálos hivatkozik arra is, hogy Sz. Dénes napja (okt. 9.) a prémontrei szokás szerint duplex ünnep, míg a biblia naptárában csupán feria.

a) A tétí és leleszi naptár vörös betűvel jelzi ezt az ünnepet. A leleszi breviáriums a Lányi-k. duplex ünnepnek mondja. A sionhegyi (strahovi) naptár és ordinarium fekete betűvel jelzi, de rangja szerint 9 leckés ünnep. Ellenben a prémontrei rendben szintén különösen tisztelt tébai vértanuk (okt. 10. Sz. Gereon és Viktor) 9 leckés ünnepét vörös betűvel jelzi e naptár. A prémontrei szerzet 1469-ig évente Sz. Dénes napján tartotta általános rendi káptalanját. Ezért volt e nap rendi ünnep.¹

A naptárak összehasonlítása megtanított arra, hogy nem az a lényeges, vajon piros vagy fekete betűvel van-e jelezve valamelyik ünnep. A ferences szertartási könyvek sem tüntetik föl a rendi szentek ünnepét vörös betűvel. Így van a sionhegyi naptár is a prémontrei sajátosságokkal. Duplex ünnepeket is fekete betűvel jelez. Sz. Nikáz püspök napját (dec. 14.) a tétí s a leleszi naptár is fekete betűvel jelzi, pedig a leleszi breviáriums a duplex ünnepek közt sorolja fel. Későbbi kéz bejegyzése a tétí naptárban is 9 leckés ünnepnek írja elő.

A Münch. k. naptárában hiányzik az ünnepek rangjának jelzése. Csak annyit tudunk, hogy Sz. Dénes napja feketebetűs. Hogy 9 leckés vagy 3 leckés officiuma volt-e, nem tudjuk. Ha 9 leckés nap volt, ami pedig lehetett a feketebetűs jelzés mellett is, még mindig megfelelt a prémontrei szokásnak. Az írás színénél fontosabb az, hogy a biblia naptára ugyanoly szavakkal jelzi e rendi ünnepet, mint ahogy a prémontrei naptárak szokták: Dyonisi cum socijs = Sz. Dénes társaságival, mártirok.

β) Gálos hivatkozhatott volna még akár a Tizenegyezer szűz (okt. 21.) ünnepére is. A prémontrei szokás szerint ez is duplex ünnep oktavával.

¹ Danielik János: *A prémontreiek*. Eger, 1866. 72. és 132. l. Sz. Gereon tiszteletéről uo. 184. l. — Wetzter-Welte: *Kirchenlexikon*. X² 268.

A tétí és leleszi naptár meg a Lá.k. így tüntetik föl. A sionhegyi naptárban fekete betűvel van nyomtatva, noha ott is duplex ünnep, de nyolcada nincs jelezve. A Münch. k. naptárában vörösbetűs ünnep, de nyolcad nélkül. Magam nem ütköztem meg a nyolcad hiányán, mert máshol is van erre példa. Ilyen eltérések vannak az egyes prémontrei naptárok között is.

Ha fekete betűvel jelzi is a biblia naptára Sz. Dénes napját, azért még lehet prémontrei eredetű. Van erre példa prémontrei naptárban is. Gálos többi nehézsége is ilyenén természetűek: vagy nem döntő fontosságú dolgok, vagy egyenesen félreértésen alapulnak.

2. Gálosnak egyéb ellenvetései a biblia naptárának a tétí naptárral való szoros egyezésére vonatkoznak. Még a tétí naptárnak prémontrei eredetét is el akarja vitatni.

a) Gálos föltevése szerint a tétí breviárium naptára eredetileg valószínűleg bencés naptár volt, s utólag alakították át prémontrei naptárrá.¹ Erre a föltevésre maga a naptár rácsafol.

α) A tétí naptár utólagos bejegyzései között bencés szentek ünnepe is akad. Pl.: VII. 4. Procopi abbatis. — VII. 17. Zolardi benedicti. (Mindkét bejegyzés egyező a leleszi naptárral.) Furcsa, hogy egy eredetileg bencésnek vélt naptárba prémontrei kolostorban ép bencés ünnepeket kell utólagosan beírni. Nem lehet ez bencés naptárból átalakított prémontrei naptár.

β) Más az utólagos bejegyzéseknek a magyarázata. A tétí prémontrei naptár a tétí prépostságban készült 1453-ban az 1455-ben misés pappá szentelt Tamás kanonok használatára. A csüti prépostság 1466 után elnéptelenedett, majd 1475-ben pálosok birtokába jutott. Tamás vagy más szerzetes magával vitte a breviáriumot Leleszre. A leleszi prépostságban már az ottani ordinarium szerint kellett az officiumot végeznie. Hogy a tétí breviáriumot ott is használhassa, az eltérő leleszi szokásokat egy akkor használt leleszi breviárium alapján bejegyezte a naptárba.

A ránk maradt leleszi naptár valamivel későbbi időből, 1489-ből való. Az evvel való egybevetés is igazolja, hogy a tétí naptár utólagos bejegyzései a leleszi szokások szerint igazodnak. Pl. a tétí naptár eredeti szövege III. 17-én: Gedrudis virg. (Münch. k.-ben: Gedroć zuz.) Utólagos beírás melléje: Bernaldi cress. A leleszi naptár rubrikája: Gertrudis virginis Bernardi abbatis. Még öt más hazai naptárban is megvan III. 17-én Sz. Bernát emlékezete.

b) Föltűnő egyezése a két naptárnak, hogy Egyiptomi Mária nevét ápr. 1-én és 8-án is jelzik. Ez oly sajátosság, mely a rendelkezésemre álló hazai és külföldi naptárak közül egyedül a biblia naptárában s a tétí naptárban van meg.

Gálos úgy véli, hogy ápr. 1-én Gyümölcsoltó Boldogasszony oktavája helyett van Egyiptomi Mária.² Ez tévedés. Az Annunciatio ünnepének amúgy sincs oktavája. Egyiptomi Mária napját nem egy hazai és külföldi naptár is föltünteti ápr. 1. vagy 2. napján, avagy egy héttel később: ápr. 8-án v.

¹ Gálos i. m. 27—29. l. — IK. 1924. 142. l.

² Gálos i. m. 27. l.

9-én.¹ Az ágostonrendi kanonokok s a pálosok naptára ápr. 2-án említi, a kanonokrendi naptárakban változik a nap: ápr. 2., 8., 10.² Bencés martirologiumban előfordul ápr. 1-én is, amikor tulajdonképen a görög egyház üli Egyiptomi Mária napját.³ Bencés naptárban nyoma van ápr. 8-án is.⁴

De így együttvéve: ápr. 1-én is, meg 8-án is csupán a Münch. k. s a téti breviárium naptárában találjuk meg e szentnek emlékezetét. Nem lehet figyelmen kívül hagynunk ezt a feltűnő egyezést.

Gálos megjegyzései nem cáfolják meg azt a megállapítást, hogy a biblia naptára s a téti naptár feltűnően egyezik, sőt a két naptár közös alapszerkezetre támaszkodik. Ez a közös forrás pedig prémontrei naptár.

B) A Münch.-k. naptára nem tünteti föl az ünnepek s az egyes napok rangját. Nem tudjuk tehát azoknak liturgiai rendeltetését. Hozzá még a prémontrei szerzetben nem voltak egyöntetű szertartási könyvek. Minden egyes prépostság maga állította össze szertartási könyveit s egyházi naptárát. Az egyes kolostorok naptárai eltérnek egymástól. Tanulságosan szemlélhetjük ezt, ha egybevetjük a téti és leleszi naptárt egymással vagy más prémontrei naptárral. Mind a két körülmény: a rangjelzés s az egységes szertartási könyvek hiánya megnehezíti a biblia naptárának minden kétséget kizáró meghatározását.

Más a helyzet pl. az olyan szerzetesrendeknél, melyeknek egyöntetű szertartási könyveik vannak. Épazért könnyebb nemleges bizonyítékokat felsorakoztatni. Ezek a nemleges bizonyítékok is tanulságosak, mert kerülő úton közelebb jutunk a célhoz. Megmutatják, hogy milyen eredetű nem lehet a naptár.

Magam összehasonlítottam a biblia naptárát a hazai egyházak naptáraival s a legtöbb szerzetesrend naptárával. Nevezetesen bevontam az összehasonlításba a rendelkezésre álló ágostonrendi, bencés, ciszterci, domonkos, ferences, kamaldoli, kanonokrendi, kármelita, kartauzi, pálos, prémontrei és trinitárius naptárakat. Azonfelül kezem ügyében voltak vallombrosai naptárak, az ágostonrendi és Sz. Jeromos remeték szentjeinek jegyzéke.⁵ Az összehasonlítás majd mindegyik szerzetesrendnél nemleges eredménnyel járt.

Az egységes szertartási könyvekkel bíró szerzetesrendeknél határozottan meg lehet állapítani a nemleges bizonyítékot. Erdemes azonfelül még azt is figyelembe venni, hogy az illető

¹ Knauz i. m. 214. l.

² Anal. Bolland. XVII. k. 402.

³ Gerbert: *Monumenta veteris liturgiae alemannicae*. St.-Blasen. 1777. IV. k. 459. l. Nilles: *Kalendarium manuale*. Innsbruck, 1896. I. k. 130. l.

⁴ Anal. Bolland. XVII. k. 9. l.

⁵ A különféle szerzetes rendek szentjeinek és boldogainak jegyzékét közli Miraeus: *Origines monasticae*. Középkori naptáraikat közli Grotefend: *Zeitrechnung d. deutsch. Mittelalters*. Hannover 1892. II. k. II. r.

szerzetesrend szentjeinek ünnepei vagy más jellegzetes ünnepei hogyan fordulnak elő nemcsak a biblia naptárában, hanem a prémontrei s más szerzetes naptárakban.

1. A biblia naptára nem lehet *ciszterci* eredetű. Hiányzanak a naptárban a ciszterci szentek ünnepei s jellegzetes szokásai. A biblia naptára élesen eltér a ciszterci szokásoktól.¹

a) A ciszterci breviárium többek közt a következő rendi szentek ünnepét tünteti föl: I. 10. Guillermus püspök. — IV. 25. Franca apátnő. — IV. 29. Róbert 1 apát és rendalapító. Hugó apát. — VII. 24. Krisztina. — VIII. 20. Bernát (oktárával). — XI. 5. Malachias püspök. — XII. 29. Tamás canterburyi püspök. Ezek közül a biblia naptárában csak a négy utolsó van meg, de Sz. Bernát napja természetesen októva nélkül.

A ciszterci szokás szerint VIII. 11-én tartják Urunk töviskoronájának (Corona dni) ünnepét, a Münch. k. V. 2-án jelzi.

b) A ciszterci szentek közül következőket jelzi a biblia naptára: VII. 24. Krisztina szűz. (Christina Mirabilis a ciszterciek és prémontreiek egyképen a maguk szentjei közt említik.) — VIII. 21. Bernát. — XI. 4. Malakiás püspök. (Cisztercieknél nov. 3-án v. 5-én.) — XII. 29. Tamás püspök. (Valamennyi fekete betűvel jelzett nap.)

A felsorolt szentek Malakiás püspök kivételével gyakran előfordulnak a naptárakban. Sz. Malakiás nevét Knauz csak három régi hazai naptárban találta. A középkori szerzetes naptárak közül csupán a ciszterci és prémontrei naptár említik. A prémontrei naptárak a három másik ciszterci szentnek nevét is föl szokták tüntetni, akárcsak a Münch. k.

A ciszterci szentek emlékezete a biblia naptárában egybevág a prémontrei szokásokkal.

2. *Domonkos* eredetű sem lehet a biblia naptára. A Domonkos-rend jellegzetes ünnepei szintén hiányoznak benne.

a) A domonkosrendi breviárium a szorosan vett rendi szentek ünnepeit ekként sorolja föl: III. 7. Aquinói Tamás. — IV. 5. Vince. — IV. 29. Péter vértanu. — V. 2. Szienai Katalin. — VIII. 5. Domonkos főünnepe. (Ez s az előbbieket duplex ünnepek.) — VIII. 12. Sz. Domonkos oktavája. — Translatiók: I. 28. Aquinói Tamás. — V. 7. Péter vértanu. — V. 24. Domonkos. (A translatiók szintén duplex ünnepek.)

Sz. Ágoston főünnepe oktavás, translációja nincs a domonkos-naptárban. A domonkosrendi naptár azonfölül felsorolja még az anniversariumokat is.

Ezekből a rendi sajátságokból alig jutott be valami a biblia naptárába.

b) A biblia naptára a domonkosrendi szentek közül csupán hármat említ. IV. 29. Péter mártir. — V. 25. Sz. Domonkos translációja. — VIII. 5. Sz. Domonkos főünnepe. Ugyanezeket említik a hazai prémontrei naptárak is. A leleszi

¹ Ciszterci naptárak: 1. L' Aqua Fredda olaszországi kolostornak Chiaravalle Milanese apátságban készült misekönyve. (M. Nemz. Múz. Cod. lat. m. ae. No 217.) — 2. Heilsbrönni naptár. (Anal. Bolland. XVII. k. 406.) — 3. Nyomatott ciszterci misekönyv (1487) és breviárium. (Velence 1494.) — 4. *Directorium* S. Ord. Cisterc. Konstanz 1724. (A ciszterci szentek naptár szerinti jegyzékét Miraeus is közli. I. m. 363. l.) — 5. Alderspachi naptár, 1477. (Müncheni áll. kvt. Clm. 7254. sz. kézirat.)

naptár, akárcsak a sionhegyi, feltünteteti ugyan Aquinói Sz. Tamás napját is, de ez hiányzik a tétiben. A biblia naptára itt is pontosan egyezik a tétivel.

Péter vértanu neve gyakran előfordul a naptárakban. Az ágostonrendi kanonokok és kanonokrendiek kivételével a szerzetes naptárak is említik.

Sz. Domonkos translatióját csupán a domonkos, pálos és prémontrei naptárak jelzik. Más szerzetes naptárban nem találom. Kivétel e tekintetben a bencés eredetűnek tartott Pray-k. Hazai naptárakban egyébként elég gyakori e translatio. Sz. Domonkos eredetileg Sz. Ágoston szerzetes szabályai szerint élő kanonok volt. A prémontrei szertartási könyvek prémontrei kanonoknak mondják s a maguk szentjének vallják. Így érthető a prémontrei szokás, hogy megtartották Sz. Domonkos átvitelének ünnepét.

Sz. Domonkos főünnepét a hazai prémontrei naptárak VIII. 5-én így jelzik: Maria de nive dominicy et oswaldi regis. (Az egész sor vörös betűvel, mint a bibliában is.) A biblia naptárának magyar szövege: Haui bodog ana Domokos cfor oswald királ. Teljes a szövegbeli egyezés. A pálos naptár jelzése e napra: Marie de nive du. (Eddig vörös betűvel.) Oswaldi regis et m. co. Dnici cf. l. Más a sorrend s a liturgikus rang. A pálos naptár azonfelül feltünteteti Aquinói Sz. Tamás napját is.

A biblia naptára csupán három domonkos-rendi ünnepet jelez, s ez teljesen megfelel a tétí prémontrei naptárnak. A naptár megint csak prémontrei sajátyságra vall.

A prémontreieknél Magyarországon és Csehországban még a XVIII. században is duplex ünnep volt Sz. Osvát napja.¹

3. A *Ferenc-rend* jellegzetes ünnepeit is hasztalan keressük a biblia naptárában. Ferences jellegű sem lehet tehát e naptár.

a) A magam megjegyzései, de még inkább Gálos részletesebb egybevetése eléggé meggyőzhetnek arról, hogy a biblia naptára nem ferences naptár.²

b) A naptár a ferencesek ünnepei közül csak hármat jelez: VI. 13. Páduai Sz. Antal. — VIII. 12. Sz. Klára. — X. 4. Sz. Ferenc. Ezeket említik a prémontrei naptárok is. Feliűnő, hogy Páduai Sz. Antal napja mint vörösbetűs ünnep a szerzetes naptárak közül csupán a prémontrei naptárban fordul elő.

A bencéseknél Páduai Sz. Antal napja csak elvétve található, a pannonhalmi naptárban sincs meg. Sz. Klára és Sz. Ferenc napja inkább csak a subiació reformot követő monostorok naptárában fordul elő, míg Sz. Antal napja épen ezekben hiányzik. A pálos naptár Sz. Antal napjára csak commemoratiót jelez, a domonkosoknál három leckés officium. A biblia naptára megint csak legközelebb áll a prémontrei naptárhoz.

4. Érdemes a biblia naptárát a *kamaldoli* szokásokkal is egybevetni.³

¹ *Officia propria Sanctorum*. Prága é. n. (A Csehországhoz tartozó prémontrei rendtartomány szokásai az 1719. évi káptalan rendelkezze folytán kinyomatva.)

² T. 40. l. — Gálos i. m. 25. l.

³ *Breviarium Monasticum*. P. aest. Velence, 1720. (Függelékül kamaldoli proprium: *Officia propria*. Kalocsai főszékesegyházi könyvtár.) — Kamaldoli naptárak és nekrológiumok kiadása: Grotfend i. m. és *Annales Camaldulenses* O. S. B. VII. k. 356.

a) A kamaldoli remete-szerzetnek is megvannak a maga szentjei, kiket különös tiszteletben részesít. A nyári időszakra esik pl. Sz. Romuald rendalapító (jún. 19.) és Sz. Parisius ünnepe (jún. 12.). A magyarországi szent remeték közül tisztelik Sz. András és Benedek zóborhegyi remetéket. Közülük egyiknek a neve sem fordul elő a biblia naptárában.

b) A kamaldoli szerzetben különös tiszteletnek örvendő szentek közül egyedül az Öt atyafiak (nov. 12.) emlékezete van meg a Münch. k. naptárában. Ugyanezt említi a téti breviárium is *Quinque fratrum* névvel. A leleszi és sionhegyi naptárban nincs emlékeztük.

A kamaldoli breviáriumban a szóbanforgó bunzlai vértanuknak két ünnepük van, két egymásra következő napon: XI. 15. SS. Matthaeei, Isaac et Christini martyrum. XI. 16. SS. martyrum Joannis et Benedicti. A szent vértanuk közül hármat tisztelnek az első napon, kettőt másnap. Azonosak a nov. 12-én tisztelt öt vértanu testvérrel. A kamaldoliak is, a bencések is a maguk szentjeiként tisztelik őket. A bencés szertartási könyvek XI. 12-én Benedek és társai névvel említik őket.¹ (Pray-k. s a vele összefüggő 30. sz. naptár: Benedicti cum sociis.) A pannonthalmi breviáriumban nincs emlékeztük. A biblia naptára még az elnevezésben is a téti naptárt követi.

A hazai bencés naptárak s a pálos szertartási könyvek feltüntetik Sz. András (Zoerard) és Benedek ünnepét is. A téti naptárban ez későbbi, leleszi bejegyzés. A Münch. k. naptára ebben a tekintetben is pontosan egyezik a téti szokással.

A kamaldoli breviáriumot véve az összehasonlítás alapjául, azt látjuk, hogy a biblia naptára nem lehet kamaldoli eredetű; azonban ami érintkezése mégis van a kamaldoli breviáriummal, az megint csak a téti prémontrei szokásokra vall.

5. A *kármelita-rend* is sok szenttel dicsekszik.² A biblia naptára egyiket sem említi. A Münch.-k. naptárának tehát nem szolgálhatott alapul kármelita naptár. A kármeliták liturgiája nagyon jellegzetes, a római és jeruzsálemi egyház szokásait egyesíti magában.

a) A kármeliták főbb szentjei: I. 30. Andreas Corsinus episc. II. 25. Avertanus cfess. III. 6. Cyrillus cf. III. 29. Bertholdus cf. V. 5. Angelus mr. — V. 16. Stock Simon. — VIII. 7. Albertus cf. — IX. 2. Brocardus cf. Ezek közül a biblia naptárában, sem más régi hazai naptárban egyik sem fordul elő. Rendalapítójuknak Sz. Illés prófétát tartják.

b) A kármelitáknál különös tiszteletben részesülő szentek közül a biblia naptára csupán Sz. Illés próféta (VII. 20.) és Sz. Gellért (IX. 24.) napját jelzi. Ugyanezeket említi a téti prémontrei s a pannonthalmi bencés breviárium. Sz. Gellértet ünneplik a pálosok is. A pálos és Sz. Ágoston kanonokrendi naptár feltünteti még Sz. Eufrozina (II. 11.) és Sz. Eupraxia (III. 13.) ünnepét is. A ferences, vallombroisai és a külföldi bencés naptárak Anastasius vértanút (I. 22.) is említik.

¹ Studien aus d. Benedictiner-Orden. I. évf. II. k. 232. l.

² Miraeus i. m. 269. l. — Aberspergi kéziratok kármelita naptárak: Clm. 2502. és 2503. (Müncheni áll. kv.)

A biblia naptára megint a prémontrei naptárhoz áll legközelebb.

6. *Kartauzi* eredetű sem lehet a Münch.-k. naptára. Kartauzi szentnek nincs emlékezete a naptárban.

A kartauzi szerzetesek rendalapítójuk gyanánt tisztelik Sz. Hugó grenoblei püspököt (ápr. 1.) és Sz. Brunót (okt. 6.). Nagy tiszteletben részesítik Sz. Hugó lincolni püspököt (nov. 17.) is. A biblia naptára egyiküket sem említi. Kódexirodalmunkban az Érdy-k. névtelen néma barátja mondja el szent őseinek, Sz. Brunónak és Sz. Hugónak életét.

Remete Sz. Antal napja (jan. 17.) is ünnep a kartauziaknál, a biblia naptárában fekete betűs, mint a téti naptárban. Az Érdy-k. Sz. Antal kihozását (inventio B. Anthoni) is említi. A kartauziaknál ez az ünnep jún. 11-re esik.¹ Rendi ünnepük az ereklyék ünnepe (festum reliquiarum) nov. 8-án.

7. Az egyedüli magyar eredetű középkori szerzetesrendnek, a pálos-rendnek is megvan a maga jellegzetes liturgiája.² A pálos szokások sem tükröződnek a biblia naptárában, nem lehet tehát pálos eredetű.

A pálos liturgiában különösen kidomborodik Sz. Ágoston doktor és Remete Sz. Pál tisztelete. Mindkettőnek főünnepé oktavás, előző napon rendi böjttel (vigilia). Translatiójuk (X. 11., XI. 14.) is duplex ünnep, úgyszintén Remete Sz. Antal napja. A biblia naptárában Sz. Pál és Sz. Antal napja fekete betűvel van jelezve. A translatiók is hiányzanak.

A pálos-rend patronusai gyanánt szerepelnek többek közt Sz. József (duplex ünnep) és Sz. Anna (9 leckés ünnep). A Münch.-k. naptárában mind a kettő fekete betűvel jelezve. A pálos naptár feltünteti az anniversariumokat meg N. Lajos király halálának évfordulóját is.

Nem folytatom tovább a pálos vonások felsorolását. Ez is elegendő annak igazolására, hogy a biblia naptára eltér a pálos szokásoktól.

8. A *remete szerzetesek* (ágostonrendi remeték, Sz. Jeromos remeték, vallombrosaiak) s más szerzetes rendek (pl. trinitáriusok) liturgiája is jellegzetes vonásokat mutat, melyek eltérők a biblia naptárától.³ Nem is lehettek tehát rá hatással.

Az ágostonrendi kanonokoknak s a kanonokrendi szerzeteseknek nincsen egyöntetű naptáruk. Az egyes kolostorok naptárában sok a helyi jellegű ünnep. Nélkülözhetjük a részletesebb összehasonlítást a kanonokrendek s a remete szerzetesek naptárával és szokásaival. Ezek a szerzetesrendek úgy sem vittek szerepet a magyar kódexirodalomban.

¹ Bolland: *Acta Sanctorum*. Jan. T. II. 149.

² A pálos naptár mellett jó tájékoztató a pálos proprium: *Calendarium festorum Ord. S. Pauli pr. eremitae*, H. és év n. (1751. A kalocsai főszékes-egyházi könyvtárban.) Ennek későbbi kiadása: *Festa, necnon officia propria Ord. S. Pauli primi eremitae*. Nszombat 1753.

³ Miraeus i. m. 257. l. — *Proprium Sanctorum Ord. Frum Eremitarum S. Hieronymi*. Bécs 1714. — Migne: *Patrol. Lat.* 138. k. 1279. — *Officia propria festivitatum Ord. SS. Trinitatis*. Prága 1727.

A különböző szerzetesrendek naptárainak a biblia naptárához való viszonyát vizsgálva, majdnem minden esetben kirekesztő megoldáshoz jutunk. A naptár eredetének, jellegének meghatározásánál csupán két szerzetesrend jöhet komolyan számításba: a prémontreiek és a bencések. A különféle szerzetesrendek jellegzetes sajátosságait, rendi ünnepeit véve az összehasonlítás kiinduló pontjául, azt találtuk, hogy a biblia naptára a legtöbb esetben feltűnően egyezik a hazai prémontrei naptárakkal, különösen a téti naptárral, viszont többnyire határozottan eltér a bencés naptártól, a bencés szokásoktól.

Ilyen többoldalú összehasonlítás, vizsgálódás alapján alkotam meg azt a véleményemet, hogy a biblia naptára s maga a bibliafordítás is prémontrei eredetű.

C) Nem volna teljes ez a fejezet, ha a biblia naptárában nem keresnők a sajátos prémontrei vonásokat is.

A középkori prémontrei naptárak kevés ilyen sajátos rendi vonást tükröztetnek. A naptár összeállításában a római martirologiumhoz s az illető egyházmegyének szokásaihoz alkalmazkodtak, melynek területén feküdt az illető kolostor. A XVII. század előtti időben a rend egyik szentjének sem volt nyilvános tisztelete. A rend alapítóját, Sz. Norbertet is csak 1582-ben avatták szentté. Prémontrei szentek ünnepét tehát hasztalan keressük a rend középkori naptáraiban.¹ Azokban inkább az egyetemes egyház szokásai tükröződnek.

Am mégis vannak a prémontrei naptárakban rendi sajátosságok is.

1. A rend bölcsőjének, a franciaországi Prémontre anyakolostornak voltak helyi ünnepei, melyek elterjedtek az egész rendben.

Mikor Sz. Norbert Prémontre apátsági templomának építéséhez fogott, elment Kölnbe, s az akkori kor szokásának hódolva, ereklyéket szerzett az épülő templom részére. Az ő közbenjárására találták meg a tizenegyezer szűz egyikének és Sz. Gereonnak tetemét. A tizenegyezer szűz, Sz. Gereon és a két Szent Evald testvér ereklyéit kapta meg Sz. Norbert s vitte haza Prémontréba. Az ereklyék nagy tiszteletben részesültek Prémontre anyamonostorában, s a hozzájuk fűződő helyi ünnepet idővel megtartották az egész rendben.² Az ereklyék ünnepei:

a) A két Sz. Evald napja (okt. 3.). A biblia naptára nem említi. A prémontrei naptárak közül sincs emlékezete a téti és sionhegyi naptárban. A leleszi naptár s a László-k. föltüntetik e napot. A németországi prémontrei prépostságok közül említi az adelbergi, oberzelli és schäftlalarmi naptár. Magában

¹ A prémontrei szenteknek naptár szerinti jegyzéke: Madelaine-Takács i. m. 271. l. — Lienhart G.: *Ephemerides hagiologicae O. Praem.* Augsburg 1764.

² Madelaine-Takács i. m. 83—88. és 111. l.

Prémontreban három leckés nap volt. Más szerzetesek naptárában nincs nyoma.

b) Sz. Gereon és társai, a thébei légió vértanui. (okt 10.) Csupán a LÁ.-k. nem emlékezik róla. Hazai szerzetes naptárak közül megvan a pálosoknál, de csak feria.

c) A tizenegyezer szűz: Sz. Orsolya és társai. (okt. 21.) Ezt nagy ünnep gyanánt ülték meg az egész rendben. A biblia naptárában is vörösbetűvel van jelezve. Egyébként is általánosan elterjedt ünnep.

A biblia naptára a három ünnep közül csak kettőt említ, s ebben is szorosan követi a téti naptárt.

2. A prémontrei szerzetben különösebb tiszteletben részesültek azok a szentek is, kiket személyes barátság fűzött Sz. Norberthez vagy az anyamonostorhoz. Ilyenek Sz. Bernát apát és Sz. Domonkos. Sz. Domonkos különösebb tiszteletéről a biblia naptára is tanuskodik.

3. Sz. Dénes ünnepéről (okt. 9.) mint rendi ünnepről már szoltunk.

A sajátos prémontrei vonások vizsgálatában nagyon tanulságos az a megállapítás, hogy a biblia naptára megint csak szoros kapcsolatot mutat a téti naptárral. A két naptár szoros összefüggését nem lehet elvitatni.

6. Meghatározatlan kódexek.

Vargha Damján a kódexeket eredetük szerint csoportosítva, még nyolc-kilencre teszi azoknak a kódexeknek számát, melyekről nem tudjuk, hogy milyen műhelyből kerültek ki.¹ Az újabb kutatások világánál ez a szám alaposan megcsappant. Alig van olyan pontosan meg nem határozott kódexünk, melyet ne tudnánk valamilyen címen besorozni a szerzetes kódex-családok valamelyikébe.

Ma inkább vitatott kódexekről beszélhetünk, mintsem meghatározatlan kódexekről. Ám a Nyelvemléktárban még ki nem adott töredékes vagy kisebb nyelvemlékek között valóban akad még meghatározásra váró nyelvemlékünk.

A) A magyar kódex-családokat áttekintve, e tanulmányunkban mi is foglalkoztunk régebben pontosabban meg nem határozott kódexekkel.

1. A ferences kódexek csoportjában szóba kerültek: a) *Keszthelyi-k.* b) *Kulcsár-k.* c) *Piry-hártya* s a vele kapcsolatos Mária-besnyői töredék.

2. A domonkosrendi kódexek során megemlítettük többek közt a következőket: a) *Gömöry-k.* (domonkosrendi eredetét már

¹ VA 106. l., VE 230. l.

régen kétségtelenül megállapították, de tévesen a világiak részére készült imakönyvek között is szokták említeni.) b) *Krisztina-legenda*, c) *Jordánszky-k.* (Ezt a kartauzi kódexek között emlegették.)

3. Lehet, hogy pálos eredetű a *Peer-k.* s az eredetileg hozzátartozó *Csízó*.

4. A pontosabban még meg nem határozott *Gyöngyösi-k.*-et is tudjuk valami vékonyka szállal hozzákapcsolni a bencés vagy prémontrei kódex-családhoz.

Nem egy kódexnél lesz még dolga a részletes kutatásnak. Az is haladás és könnyebbség, ha valami nyomra támaszkodhatunk a további kutatásnál.

Vitás kérdés még a Jordánszky-és Gyöngyösi-k. eredete, de pl. a Piry-hártya, Keszthelyi- és Kulcsár-k. ferences, a Krisztina-legenda domonkos vagy pedig a *Peer-k.* pálos eredete eléggé elfogadható vélemény.

B) Az újabb időben fölfedezett s a Nytárban még közzé nem tett kisebb nyelvemlékek sorában természetesen akad még meghatározatlan töredékes kódex. Általánosságban csak annyit tudunk róluk, hogy szintén kolostori eredetűek lehetnek. Azonban a Nytárban még közzé nem tett nyelvemlékek közül is meghatároztak már néhányat. Így pl. a *Müncheni töredék* határozottan ferences jellegű s a ferences kódexek csoportjába sorozták a *Máriabesnyői töredék*et is.

Meghatározásra várnak még többek közt a következő nyelvemlékek:

1. *Breviáriumi mutató tábla.* Jakubovich Emil tette közzé és ismertette a M. Nyelv 1908. évfolyamában (IV. k. 463. l.).

Breviáriumokban szokott lenni ú. n. *Tabula impositionis hystoriarum.* Ennek a magyar fordítása az egyleveles kézirat. Minden valószínűség szerint apácák használatára készült. — A *Lányi-k.*-szel való tárgyi kapcsolatára már Jakubovich utalt.

2. *Göttweigi töredék.* Römer Flóris közölte a M. Könyvszemle 1881. évfolyamában (106—7. l.).

A göttweigi nyelvemlék egy Mária-imádságnak a végén csonka szövege. Prédikáció előtt, az Üdvözlégy elimádkozása után szokták elmondani. Ugyanennek az imádságnak fordítása, de eltérő szöveggel, megvan a *Peer-k.*-ben is (290. l. Nytár II. 87. l.). A *Peer-k.* szövegéhez képest 8 szó hiányzik a GT imádságából

A *Peer-k.* lapjain megvan az imádságnak még két változata is: a) *Breviter post ave maria.* (284. l. II. 93.) Néhány sorból álló, rövidre fogott fohász. — b) *Post ave maria in sermone.* Hosszabb, kibővített szöveg. A Nytár kiadásában 13 sor, az előbbi 4 sor, a GT-kel párhuzamos szöveg pedig 8 sor. Az imádság e szerint háromféle szöveggel is előfordul a *Peer-k.*-ben. Ez arra vall, hogy elterjedt, általánosan használt liturgikus szöveg lehetett.

3. *Házasságkötő formula.* Varju Elemér tette közzé a M. Könyvszemle 1899. évfolyamában. (207—8. l.)

Ismertetője lehetségesnek tartja ferences eredetét. Evvel a csonka szöveggel is gyarapíthatjuk a ferences nyelvemlékek számát.

4. *Mondseei tízparancsolat-töredék.* Mindössze 11 soros magyar szöveg. Jakubovich Emil tette közzé a M. Nyelv 1924 évfolyamában (XX. k. 85. l.)

A latin kódex naptárából s liturgikus szövegeiből meg lehetne határozni az egész kézirat jellegét.

Evvel be is fejezhetjük a kolostori irodalom termékeinek osztályozását. Röviden áttekintjük azokat a kódexeket is, melyek nem a kolostorok írószobáiban készültek, vagy legalább is nem voltak kolostori használatra szánva.

TIMÁR KÁLMÁN.

A KÖZÉPKORI MAGYAR VERS RITMUSA.

(Első közlemény.)

A középkori magyar verselésnek össze-visszabogozott kérdését bátor, ügyes kézzel szétfejtette és szálanként kitergette legújabb könyvében Horváth János. Műve, *A középkori magyar vers ritmusa*¹, a probléma szabatos fölállításával, módszeres eljárásával, új, az első pillanatra meglepő, utólag nem egyszer egészen természetesnek tetsző eredményeivel kétségkívül a legjelentősebb lépés régi irodalmunknak ebben az aránylag újkeletű problémájában.

A régi magyar vers kérdése hosszú ideig nem okozott gondot tudósainknak. Hogy középkori verseink egy részét mai ritmusérzékünkkel nemcsak élvezni nem lehet, hanem még olvasni sem, az köztudomású volt, de ott volt mindenki kezé-ügyében a természetes magyarázat: kódexfordító jámbor szerzeteseinket nem költői hivatásérzet hajtotta a latin himnuszok fordítására, hanem a vallásos áhitat vagy a kötelességtudás. Ambícióval igyekezett megoldani a föl vállalt feladatot, de nem a modern ember egyéni ambíciójával, hanem a középkor szellemében, szerzete érdekére gondolva, 'testvérei' és 'húgai' javára. Ha véletlenül megáldotta Isten némi fogékonysággal a vers zeneisége iránt, ha volt veleszületett ritmusérzéke és írókészsége, akkor tűrhető vagy épen jól ritmizálható magyar versekben szólalta meg a keresztény latin költészet magasán szárnyaló termékeit, a himnuszokat; ha botfüllel verte meg az Ur, és nehezen simult írásra kezében a toll, akkor döcögős, esetlen vagy épen ritmustalan sorokat adott, akárhányszor közönséges prózát.

A közfölfogás szerint tehát középkori verses emlékeink pusztán a magyar versszerző lelki adottsága, ügyessége vagy mondjuk 'tehetsége' szerint különültek két csoportra: ritmikus és ritmustalan, jól perdülő és prózai versekre. Az eltérés magyarázatát szubjektív tényezőben keresték.

Problémává akkor lett középkori verselésünk, mikor — 1877-ben — az a tudósunk nyúlt hozzá, aki Toldy után a régi magyar irodalom anyagát első ízben nézte az igazi tudomány

¹ Berlin, 1928. Ludwig Vögelin Verlag, Magyar osztály. 8-r. 155. l.

szemszögeiből s először dolgozta föl módszeresen, Szilády Áron. Hogy középkori irodalmunk nem elszigetelt jelenség, a magyar szellemnek önmagából kivetített terméke, hanem egyik nyilvánulása az egyetemes középkori léleknek s reflexe a keresztény latin irodalomnak, azt már tudták előtte is: de Szilády föl-kutatta a magyar irodalmi termékek latin forrásait, s hozzájuk kapcsolva a magyar jelenségeket, új, igaz világításba állította a XV. század magyar irodalmi törekvéseit és emlékeit. Az összehasonlító irodalomtörténeti vizsgálat arra a megállapításra vezette Sziládyt, hogy középkori vallásos költészetünk nemcsak anyagát vette az egyetemes latin irodalmi kincsből, hanem formáit is; középkori szerzeteseink, mikor átültették magyarba a latin himnuszokat, verseik formáit is jobbára a latinhoz szabták.¹ Mivel pedig a himnusz-költészet hagyományos formája a versus Ambrosianus volt, a négyesével egy versszakba foglalt dimeter iambicus, a magyar szerző is ezt a formát próbálta követni — nem lejtésben ugyan, hanem az eredeti latin sorok szótagszámában és a metszet elhelyezésében.² Középkori, egyházi jellegű költészetünk verselő eljárása tehát nem nemzeti jellegű, ősi, keletről magunkkal hozott, hanem idegen forma követése, verses emlékeink nem az ú. n. nemzeti vers-idomban szólnak, hanem a latin himnuszok szabásában. «Abból, hogy legrégibb verses maradványaink legnagyobb része nyolcas sorokban szállott reánk», joggal lehet «a keresztény himnuszok túlföntül erős befolyására» következtetni. Sőt még határozottabban fogalmazta: ez a versalak az egyházi latinság csatornáján át szivárgott a modern irodalomba — nyilván a mienkbe is. Azoka dücögös, a mai verstan alapján nem értelmezhető középkori szövegek, amelyek olyan rikító ellentétben vannak egymár simán gördülő, kellemesen olvasható középkori versünkkel, nem azért tökéletlenek, mert írójuknak nem volt író-készsége, hanem azért, mert a magyarban akkor újszerű verselő eljáráshoz nehezen simult a gyakorlatlan magyar írók tolla.³

Mivel Szilády többi latinból fordított, de nem nyolcasokban írott verseinknél is rendszerint utalt az eredeti formájára, s így a középkori magyar versek jó részét kapcsolatba hozta latin versképletekkel: egyfelől középkori verseink ritmusbeli

¹ RMKT. I 1: 353—354.

² Szilády nem mondja ugyan, de úgy látszik, *középmetszetre* gondolt, a 4-ik szótag után, nem pedig a dimeter iambicus szabályos caesura pen-themimeresére.

³ Szilády természetesen nem mindenütt ezekkel a szavakkal s nem ilyen kiélezetten fejezte ki nézetét. Fogalmazása egyébként is kissé bizonytalan. Egy pár sorral időbb p. o., bár kétségesnek tartja, hogy a középkori magyarság ismerte ezt a nyolcas formát, mégsem meri egészen elvetni ezt a gondolatot. Szándékosan formuláztam határozottabban gondolatait, mert nem a kérdés történeti ismertetése a célom, hanem a fejlődés egyes fázisainak megvilágítása.

eltérésének magyarázatába a szubjektív tényező mellé egy objektívet csatolt, másfelől egy igen fontos, elvi jelentőségű gondolatot vetett föl: azt, hogy a középkori magyar verstechnika, legalább is a vallásos versekben, nem volt autochton, hanem hozzáalkalmazkodott a középkori latin költészet formáihoz, kivált uralkodó sorfajához, a dimeter iambicushoz.¹

Ez a merész, az addig uralkodó fölfogást gyökerében fölforgató tanítás nem keltett tudományos irodalmunkban visszhangot, noha Négyesy László már 1884-ben mint verstanunk megvitatásra szoruló kérdését érintette egy tanulmányában,² s Kacziány Géza az IK. legelső évfolyamában megismételte, újabb bizonyítékokkal megerősítette — egyben azonban össze is zavarta — Szilády föltevését.³ Évtizedekig nem vették figyelembe Szilády 'fölfödözését' — részben nyilván azért, mert nagy tudásunk ezt is, mint annyi más nagybecsű tudományos eredményét, elrejtette régi verses emlékeink kiadásának (*Régi magyar költők tára*) jegyzeteibe. De, kétségtelen, nem látszott elég erősnek tárgyi alapja sem. Bajos lett volna akkori tudásunkkal elgondolni, hogy magyar emberek írta verseink idegen mintákhoz igazodtak, s hogy középkori szerzeteseink nem a hagyományos nemzeti versidommal, hanem latinos formákkal éltek.⁴ Így történt, hogy az irodalmi közlemény tudomást sem véve Szilády fölfogásáról, a legnagyobb határozottsággal továbbra is azt hirdette, hogy középkori verseink rendes formája a nyolcas és hogy ez eredeti magyar forma, igazán ősi nyolcas. Hogy latin forrásra megy vissza, azt még csak nem is cáfolgatták — nem is gondoltak erre a lehetőségre. Ez a kettős tanítás általános is maradt. Pedig aki elfogulatlanul vizsgálta a középkori magyar verset, az nagyobb elmélyedés és elméleti ismeretek híján is megállapíthatta, hogy a közfölfogás nem állhat meg. Egészen bizonyos, pusztán a velünk született magyar ritmus-érzékre támaszkodva eldönthetjük, hogy középkori vallásos énekeink egyik nagy felét magyarosan ritmizálni nem lehet. Nemcsak az ősi nyolcas schemájával nem boldogulunk náluk, de még ritmusérzékünkkel sem: nincs az a magyaros forma, amelybe belekényszeríthetnők ezeket a

¹ Talán Arany már korábban gondolt valami efféle magyarázatra (l. *A magyar népdal az irodalomban* c. töredékes dolgozatát. *Osszes művek*, X: 20–22 l.), de fogalmazása nem elég határozott s csak jóval Szilády után (1889.) vált ismeretessé. Még korábban, 1854-ben, de még határozatlanabban nyilatkozott ebben az irányban Toldy Ferenc (*A magyar költészet története*, I. 1.: 103–104. l.)

² *Az ugor összehasonlító verstanról*. Budenz-Album (1884) 85. s. k. l.

³ IK. 1891: 1–20. l.

⁴ Azonkívül könnyen meg lehetett volna állapítani, hogy Sziládynak már a kiinduló pontja egészen hibás. Azt mondja, középkori verseinknek «legalább kilenc-tizede» nyolc szótagú sorokban van írva — pedig csak körülbelül a háromtizede!

verses emlékeket. Ha verseinknek ezt a csoportját magyarosan próbáljuk ritmizálni, akkor — bármennyire hajlandók volnánk is kerébe törni nyelvünket, és bármilyen sokat volnánk készek betudni a jámbor szerzetes ügyetlenségének — kénytelenek vagyunk kimondani, hogy ezek a szövegek nem gyarló versek, hanem egyáltalán nem versek. A magyar ritmus-érzék prózának bélyegzi őket.

Vajon ebből a zug-utcából kisegít-e Szilády föltevése, annak vizsgálatát hagyjuk későbbre. Időközben ugyanis más irányból történt kísérlet a kérdés megoldására, még pedig igen radikális úton. Ha mi a magunk XX. századi ritmus-érzékével nem érezzük verseknek középkori emlékeinket, noha szerzőik nyilván versekül kívánták őket tekinteni, vajon nem bennünk van-e a hiba? Vajon bizonyos-e, — itt lehetett volna az új magyarázat gyökere — hogy a mi ritmusérzékünk ugyanaz volt, mint a középkori magyaré? Nem lehet-e föltenni, hogy időközben a magyar ritmusérzék megváltozott, s ennek következtében ma egészen vagy részben más szabályok szerint, más schemákra írjuk a magyar verset, mint egy félezredévvel ezelőtt? Talán az a szegény, sokat ócsárolt barát, akit mi ügyetlenségéért, lomposágáért megrovunk, az akkori ritmikai fölfogás alapján, korához képest, egészen tisztességes verset írt, s így mi, nem ismervén a középkornak, mondjuk, verselméletét és gyakorlatát, jogtalanul kárhoztatjuk, a magunk követeléseit erőszakolva rá a középkor emberére!

Vajon efféle gondolatok keltették-e életre a fölfödöző Gábor Ignácnak új, radikális verselméletét, nem tudom, nem is kutatom, mert az a „szenzációs“ fölfödözés, amellyel ő meglegepte a magyar tudományos világot 1904-ben, majd 1908-ban,¹ a versfejlődés gondolatát egészen elejtette és sokkal egyszerűbb magyarázattal iparkodott megértetni középkori verseinknek eddig még megfejthetetlen ritmusát. A bűvös kulcs, amely megnyitja az elzárt lakatot, igen különös. Gábor Ignác azt hirdeti, hogy nem a középkori versszerzőkben van a hiba, hanem a mi magyar verstanunkban: mindaz, amit tudományunk a magyar ritmusról és a nemzeti versidomról tanított, Arany Jánostól kezdve Négyesy Lászlón át Horváth Jánosig, téves, alaptalan. A magyarban a versritmus független a zenétől: nem a dallam állapítja meg; nincsenek határozott vers-schemáink; a ritmus nem követel meg megállapított szótagszámú ütemeket és sorokat; a szóhangsúly nem veheti át az ütem élén a mondat-hangsúly szerepét; a magyar vers teljesen szabad: ahol a versorban logikai hangsúly van, ott ütem kezdődik, az egyik hangsúlyos szótagtól a másikig terjedő beszéd-részlet egy-egy

¹ *A magyar ősi ritmus* cím alatt 1904. egy tanulmányt közölt a Nyelvőrben (537—545. l.), azután 1908-ban egy könyvet adott ki (Bpest, 267 l.).

ütem — hogy hány szótagból áll, az mellékes; ha véletlenül a sor elején hangsúlytalan szótag vagy szótagok vannak, azok pusztán ütemelőzők (Auftakt), szerepük a versben nincs. Ez a bűvös kulcs, segítségével valóban példás rendet lehet teremteni a középkori magyar vers kaoszában, s a Gábor-törvény értelmében minden magyar középkori verses szöveg valóban gyönyörűen ütemezhető versnek. Gábor Ignác tehát, a tudomány eddigi megállapításait halomra döntve, megoldotta a középkori magyar versnek problémáját? Dehogy! Nemcsak azért nem, mert törvénye ellentmond a magyar ritmus-érzéknek, s nincs az a magyar fül, amely versnek érezné az ő utasítása szerint olvasott szöveget, hanem azért is, mert az a bizonyos bűvös kulcs valójában tolvajkulcs: minden zárat megnyit, s a prózai szöveget is épügy lehet vele ütemekre tagolni és versnek igazolni! Vers és próza, jó vers és rossz vers között elmosódik a különbség: nesze semmi, fogd meg jól — ez Gábor Ignác nagy hűhóval hirdetett „elméleté”-nek eredménye.

Gábor Ignác egész elméletét nyugodtan sutba dobhatjuk — érdeme szerint elbánt vele, kimutatta képtelenségét és tudománytalan voltát Horváth János.¹ Csak azért említettem, mert a könyve nyomán megindult vitából két termékeny gondolat csendült ki. Az egyik az volt, hogy a kutatók nagyobb figyelemmel fordulván a magyar szövegek latin forrásaihoz, belevetették a vizsgálódások anyagába a középkori latin verselő eljárás másik módját, a hangsúlyozót. Király György² és Horváth Cyrill³ fejtegetései nyomán belekerült a köztudatba, hogy a középkori keresztény irodalomban a metrikus (időmértékes) latin verssorok mellett voltak ú. n. ritmikus (hangsúlyos) latin verssorok is, s így a középkori magyar versek értelmezésénél a Szilády-említett versus Ambrosianuson kívül nemcsak trochaikus, hanem hangsúlyhoz igazodó versképletekkel is kell dolgoznunk.⁴ Sőt Horváth Cyrillnél fölbukkan már a sequentia gondolata is. A másik eredmény volt a verstörténet, a versfejlődés gondolatának fölvetődése. Az ösztönt hozzá, akarata nélkül, Gábor Ignác adta — Horváth János volt az, aki amannak téveszméi alól kihalásztta és a tudomány számára értékesítette.

Ezen a két ponton kapcsolódik a múlt törekvéseihez Horváth János tudományos vers-magyarázata. Alapja, szinte azt mondhatnám feszítő rúgója, az régi, már Toldynál fölbuk-

¹ Id. művében, 14–25. l.

² M. Nyelvőr, 1918: 126 s k. l.

³ A RMKT. I² jegyzeteiben.

⁴ Meg kell azonban említenünk, hogy Kacziány id. értekezésében már jóval korábban rámutatott az egyházi költészetben uralkodó hangsúlyos verselő technikára, de az ő határozott megállapításai visszhang nélkül maradtak — talán azért is, mert amit hozzájuk fűz, az egészen kritikátlan.

kant, de az újabb vizsgálatokból mind tisztábban kiviláglo megállapítás, hogy középkori vallásos verseink formáját a forrásukul szolgáló latin vers sorfaja determinálta, az eszméláncolat zárószeme pedig a versfejlődés gondolata. Horváth ezt a gondolatot nem teszi meg fejtegetése tengelyévé, de nyilván legfontosabb eredményének tartja. Jelentőségét, értékét emeli, hogy valóban eredmény, következmény, természetes conclusiója a logikai antecedentiáknak, nem pedig előre megalkotott s azután utólag igazolt föltevés. Az ilyen praesuppositiókkal szemben jó bizonyos óvatosság, mert akik új igazságot vélnek fölfödözni, gyakran öntudatlanul is beleesnek Riccaut de la Marlinière szerepébe: úgy keverik a kártyát, hogy nekik kedvezzen a szerencse, azaz a föltevésük ellen szóló érveket elhallgatva, a többit hangoztatják nyomatékkal, szükség esetén még holmi szemfényvesztő csoportosítástól sem riadnak vissza. Hogy a verstörténet, versfejlődés gondolatának beiktatása a problémakörbe Horváthnál nem ilyen mesterséges föltevés, hanem természetes productum, következetes végiggondolás eredménye, azt pár évvel korábbi tanulmánya bizonyítja,¹ amelyben új elméletének még nyoma sincs.

Horváth új könyvének is közvetlen célja még csak «középkori versemlékeink ritmikai elemzése» (30. l.) — hozzátehetem: új, az eddigieknél jóval szilárdabb alapon. Ez az alap: azok a módszertani elvek, amelyeket Horváth kiindulóban szabatosan s olyan éles logikával formuláz meg, hogy a legtöbbjük önmagában evidens. Ezek, egy kissé kiforgatva a Horváthnál megállapított rendjükből, a következők:

1. A vizsgálatnak pusztán reális jelenségekre, a középkorból reánk maradt versszövegekre szabad támaszkodnia, s a versfajok és ritmusrendszerek meghatározásához pozitív adatok szükségeseek. Föltevésektől tartózkodni kell, de a lehetőségeket végig kell gondolni.

2. Középkori verses maradványaink — egyetlen, jóformán teljes gyűjteményünk a RMKT. I. k. — nem maradtak ránk eredeti fogalmazásban, hanem későbbi másolatokban vagy épen másolatok másolatában, gyakran kétségtelenül romlott szövegekben; a versek keletkezési idejét csak kivételesen ismerjük, lejegyzésük időpontját is sokszor csak megközelítőleg; a versek szabatos értelmezése, «utolsó részletig precíz megoldás» ez idő szerint nem képzelhető.

3. A középkori pusztá szövegnek nincs ritmikai evidenciája, mint a mainak, amelynél ritmusérzékünk megadja a ritmikai tényeket. A mai verset ugyanazzal a ritmusérzéssel olvassuk és bíráljuk, amely költője lelkében dolgozott, mikor

¹ *Magyar ritmus, jövevény-versidom.* Bpest, 1922. 124 l.

versét megírta,¹ mai versről csálthatatlanul megállapíthatjuk, jó-e, rossz-e; a középkori magyar ritmusérzékről nincs tudomásunk, követelményeit nem ismerjük, így tehát nincs jogunk mai ritmusérzékünk alapján konstruálni meg középkori versrendszerünket, meghatározni a középkori magyar versek ritmusát, s amit nem tudunk a mai ritmikánk szerint értelmezni, azt rossz versnek, vagy épen prózának jelenteni ki.

4. Pozitív bizonyító anyag, amelyre támaszkodva valamely középkori vers ritmusát megtalálhatjuk, pusztán a latinból fordított verseinknél kínálkozik: a latin eredeti és a magyar fordítás formai elemeinek összehasonlítása. Az egyetlen ritmikai tény tehát, amely rendelkezésünkre áll, a latin eredetiek jól ismert ritmusrendszere, a középlatin (keresztény) ritmika.

E módszertani elvek szerint végig megy Horváth középkori versemlékeinken, először — nagyon részletesen — a latinból fordított énekeken, amelyek kódexeinkben maradtak ránk (zömük 1494 és 1531 között kapta jelen alakját); azután — valamivel rövidebben — a többi középkorvégi versünket értelmezi. Ez a csoport nagyon heterogén elemekből verődik össze Horváthnál: vannak köztük eredeti magyar versek, bizonytalan származásúak, latin prózai szövegek magyarul megverselve, énekelhető, de nem ritmizálható szövegek, prózához közeledő vagy épen prózába vesző emlékek, melyeknek vers-volta legalább is kétséges. Legvégül a régibb, XIV. századi emlékeink körül lebegő ködöt iparkodik eloszlatni.

Nem szándékozom végigkalauzolni az olvasót azon a rendkívül tanulságos úton, amelyet Horváth János megtett, végighaladva egyenként középkori verseinken, Fejtegetéseiben — mind az egyes versek értelmezéseiben, mind a közbeszótt verselméleti megjegyzésekben — annyi a finomság és olyan biztos ítélőerő jelentkezik, hogy megkövetelik minden érdeklődőtől a személyes áttanulmányozást. Az egyes versek elemzése pedig olyan alapos, annyira kiterjed minden részletre, megállapításai a versek ritmikai jelenségeire vonatkozólag olyan minuciózusan pontos vizsgálat alapján történtek, hogy belőlük nemcsak szinte fotografikus hűséggel rekonstruálódik a versek ritmikus képe, hanem erős világosság esik minden verstani szempontból jellemző vonásukra. Még ha egyik-másik versünknek — elég soknak — formai kialakulását másként képzeljük is el, mint ő, s ennek következtében másnak látjuk a vers ritmus-természetét: Horváth János adatszerű megállapításait akkor is mind egészükben, mind részleteikben bizvást elfogadhatjuk. Egy-két versre vonatkozólag azonban úgy nézem, s

¹ A «mai vers» terminust itt anachronisztikusan használom. Nem XX. századi versre gondolok, hanem arra a verselő eljárásra célzok, amelyet Arany korában használtak költőink, s amelynek szabályait Arany kodifikálta.

később majd megpróbálom igazolni is, Horváth Jánosnak nemcsak kiinduló pontja téves, hanem a versek értelmezése is — a többenél, magam is az ő adataival dolgozom.

Az egyes versek ritmikai értelmezése Horváth Jánosnál nem cél, hanem — bár könyvének nagyobb fele ebből telik ki — csak eszköz. Célja magasabb rendű, mint pusztán vers-tények megállapítása: föltételezhető törvényszerűségeket akar kikövetkeztetni a megállapított tényekből, egyfelől a *verstan*, másfelől a *verstörténet* körében. Nem állítom azt, hogy eredményei az utóbbi téren jelentősebbek, de bizonyos, hogy újszerűbbek és meglepőbbek: ezirányú fejtegetéseiből egy termékeny gondolat bontakozik ki, a versfejlődés gondolata, s az nem marad meg odavetett ötletnek, mint Gábor Ignácnál volt, hanem egész elmélet épül reá, egyelőre csak körvonalaiiban kirajzolódva. A magyar verstörténet elmélete ez. Verstani eredményei azonban logikai rendben megelőzik amazt, fordítsuk tehát figyelmünket előbb emezekre.

Azok a ritmikai eredmények, amelyekre Horváth János jut, nem olyan újszerűek, jórészt harmóniában vannak vagy a köztudattal, vagy azzal a fölfogással, amely középkori költészetünknek tudós, módszeresen dolgozó kutatóink tanításában több-kevesebb határozottsággal már eddig is fölvillant. Ilyenek:

1. «Saját nemzeti ritmuskincsünkben is volt hangsúlyos nyomatékozáson alapuló versrendszer, amely azonban nem ismerte a váltakozva hangsúlyozás elvét, ennélfogva nem ismert sem trocheusi, sem jámbusi ütemet, s nem lehettek oly sorfajai, melyek csupa kétszótagos ütemekből tevődtek volna össze. E versrendszer valószínűleg csak ereszkedő ritmust ismert». Lényegében a ma is közkeletű tanítás ez, csak óvatosabban fogalmazva, de nem látom sem okát, sem Horváth János fejtegetéseiben az alapot az óvatos fogalmazásra. Eddig nem bukkant föl a legcsekélyebb olyan jelenség sem, amely arra kényszerítene, hogy egy *is*-sel gyöngítsük versrendszerünknek hangsúlyos nyomatékozáson alapuló természetét, s egy *valószínűleg*-gel ritmusunk ereszkedő jellegét. Más természetű versrendszert s más fajta (emelkedő) ritmust eddig senki sem talált a magyar verskincsben, s Horváth János sem akadt ilyennek nyomára, mert, amint a második tétele kimondja:

2. «Az a magyar ritmusrendszer, mely a középkorvégi verses fordításokban önkénytelen nyomot hagyott magáról, mindazon tényeiben, melyeket róla eddig megállapíthattunk, megegyezik a mai nemzeti versidommal». Ezt ma minden komoly szakember, így tanítja — az egyetlen kutatót, aki más-ként gondolkodik, Gábor Ignácot, nem számítom közéjük.

3. Középkori verses szövegeink, úgy, amint ránk maradtak, nem adnak megbízható képet íróik verselő képességéről: mai

szövegük gyakran, a sok másolás vagy épen tudatos változtatás következtében, romlottnak tekintendő: eredeti szövegük sokkal tökéletesebb alakban került ki a magyar író tollából. Ezt egy csomó versünkre vonatkozólag Szilády Áron megállapítása nyomán már Horváth Cyrill igazolta, sőt a verssorok egész tömegét meg is igazította. Horváth János érdeme, hogy ezt a tanítást újabb bizonyítékok alapján dogmává emeli, s ezzel olyan szempontot ad, amelyet középkori versformáink elemzésénél nem szabad többé mellőznünk.

Már túlmegy Horváth János az eddigi megállapításokon, de még mindig rájuk támaszkodva, a következő tételeiben:

4. «Középkorvégi verses fordításaink általában alkalmazkodnak latin eredetijük versalakjához, csak a lejtésváltásban nem követik őket.» Ez a tétel sokkal többet mond, mint amennyit egyszerű fogalmazása sejtet, ez Horváth Jánosnak a középkori magyar vers ritmikájára vonatkozó alapvető gondolatát rejtí magában. Horváth János tanítása, hozzáfűződve ahhoz a már Sziládytól megpendített és Horváth Cyrilltől igazolni próbált föltevéshez, hogy középkori fordított énekeink szerzői megkísérelték követni verseikben a latin hymnuszok szabását, nemcsak határozottabb, hanem általánosabb érvényű is: Szilády még pusztán a latin minták ütemezésének követésére korlátozta az utánzás törekvését, Horváth Cyrill jambikus eredetiből fordított verseinknél erősebb kapcsolatot is fölfűződött magyar és a latin forma között, de mindketten csak bizonyos esetekben kerestek megegyezést a magyar versnek és latin mintájának versrendszere között: Horváth János, rajtuk messze túlmenve, egyfelől a trochaikus eredetiek magyar fordításait is a latin versalak utánzatainak tartja — erre vall, hogy a jambikus, trochaikus és kevert sorok közül csak az utóbbiakat rekeszti ki a versalakok közül — másfelől az idegen versalak követését egyáltalán törvényszerűnek vagy legalább szabályszerűnek látja. Szóval Horváth János szerint minden középkori magyar versszerző, ha latinból fordította versét, tudatosan annak formájához szabta a magáét, s minden latinból fordított középkori versünk fölismerhetően valamilyen latin vers-schema reflexe vagy épen mása. Ez már nyilvánvalóan nem pusztán élesebb fogalmazása a régibb, föltevészerű gondolatnak, hanem lényegében más, egészen új tanítás középkori íróink verselő eljárásáról. Vajon elfogadható-e vagy mennyi belőle az elfogadható, azt majd megvizsgáljuk később, de bizonyos óvatosságra int már a tétel korlátozása, az egyetlen megengedett kivétel, az, hogy a magyar író nem követte mintáját a lejtésváltásban, azaz a latin eredetiben trochaikus és jambikus sorfelekből összefűzött, a klasszikus verstanban logaoedikusnak nevezett sorokat nem adta magyarul ilyen lejtésváltó sorokban. Miért

nem, s miért tért el ebben az esetben a magyar szerző mintájától?¹ Erre a kérdésre nem kapunk feleletet.

Mivel a latin minták egy részének lejtése nem ereszkedő, tehát a magyar ritmussal rokon természetű, hanem a magyar ritmussal ellenkezően emelkedő, s a magyar vers mégis tudott hozzá alkalmazkodni, ebből természetesen következik:

5. «A magyar versfordítások képesek a hangsúly bizonyos elrendezésével oly lejtési változat előállítására, mely a magyarban önkénytelennek tetsző ereszkedő hangmenettel szemben a középlatin jambusi lejtés benyomását kelti.» Az avatatlan ebből a tételből nem hall ki egyebet, mint amit eddig mások is, leghatározottabban Horváth Cyrill, állítottak: hogy azok a magyar énekek, amelyek latin jambikus hymnusokat fordítanak, éreztetnek bizonyos jambikus lejtést.² Az avatottak azonban egészen mást is kiolvasnak belőle, valami egészen újszerűt. A *hangsúlyra* való utalás s a *középlatin* említése azt bizonyítja, hogy a *jambikus lejtést* Horváth János ezúttal nem metrikus értelemben veszi, nem időmértéken alapuló jambusokat keres a magyar versekben, hanem egy hangsúlytalan és egy hangsúlyos szótagból álló, ú. n. ritmikus jambusra gondol.

Amit itt csak érint Horváth, azt korábban részletesen, a jelenséget általánosítva kifejti s a magyar és latin versrendszerek kapcsolatának elméletévé képzi ki. Kiindul abból a tényből, amelyet tudományos irodalmunkban tudtommal először Kacziány említett, hogy a középkor második felében a keresztény latin költészetben a régi antik szabású verselés hátterbe szorult, s helyét egy újfajta verselés foglalta el, amely nem törődve többé a szótagok időmértékével, hosszúságával és rövidségével, a ritmus alapjává a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok szabályos váltakozását tette, s ilyen módon állított elő két fő lejtési típust, az emelkedő (jambusi) és ereszkedő (trocheusi) jellegűt. A magyar író előtt tehát a latin szövegben nem antik, időmértékes jambusokból és trocheusokból (— — és — —)

¹ A lejtésváltás említését és a vele való operálást nem tartom megokoltnak Horváth Jánosnál. Egyetlen magyar példát tud említeni (Vásárheli András Mária-hymnusát) — de az nem fordított vers, hanem eredeti, legalább forrását nem ismerjük — s az a latin vers, amelyet Horváth mintájává tesz (nem egyszersmind forrásává is), értelmezhető másként is, nemcsak lejtésváltó tizesnek. Amint később megpróbálom igazolni, másként kell is értelmezni.

² Szokás hivatkozni Toldyra és Sziládyra — Horváth János is megteszi — hogy ők szintén fölismerték a jambikus lejtést e verseinkben. Toldy azonban nem említ írásaiban jambust középkori verseinkkel kapcsolatban, hanem egy ízben csak egész általánosságban utal mértékes lejtésekre (id. mű 104. l.), más helyütt meg éppen trocheusi lejtésről beszél (*A magyar nemzeti irodalom története*, I. k. 1851. 167. l.) Sziládynak könnyen félreérthető szavai (id. helyen) mintha éppen az ellenkező megállapításra utalnának, arra, hogy a latin jambikus eredetűre visszavezető verseinkben nincs sem jambikus, sem tracheikus lejtés.

álló sorok voltak, hanem ritmikus jambusokból és trocheusokból alakultak ($\times \times$ és $\times \times$), s mikor a maga nyelvén szólaltatta meg az eredetit, versei formáiban ezt a középlatin ritmikus lejtésű sorokat akarta utánózni. Mennyiben elfogadható Horváth János tanítása a középkori latin verselés természetét illetőleg, azt alább más kapcsolatban vizsgáljuk majd, egyelőre a magyar verselő eljárásnál maradva, idézem Horváth következő tételét:

6. «A középkori magyar verssorok sem trocheusi, sem jambusi ütemet nem ismernek, fel tudják azonban kelteni mindkét lejtési változat illúzióját a hangsúlyoknak bizonyos ritkázott elhelyezésével; a jambusi lejtést azzal, hogy némely páros-, a trocheusit azzal, hogy némely páratlan sorszámú szótagnak juttatnak hangsúlyt.» Így beállítva már Horváth János tanítása valóban egészen új, eddig még híréből sem ismert, mert benne az foglaltatik, hogy középkori verseink — a nemzeti versidom keretén kívül vagy belül, az most nem fontos — a hangsúlyos szótagok tudatos elrendezése által jambikus vagy trochaikus lebegést éreztetnek — amúgy parasztos magyarsággal fogalmazva: középkori verselő eljárásunk ismerte és alkalmazta a hangsúlyos jambusokat és trocheusokat. Vajon van-e bennük valóban jámbikus lebegés, az részletes vizsgálatra szorul még, hogy azonban trochaikus lebegés nincs bennünk, az nem szorul külön cáfolatra — mert Horváth János abban a részletes elemzésben, amelye a trochaikus latin énekek magyar párjainak szentel, egyetlen egyszer sem kísérli meg még csak bizonyítani is, sőt ellenkezőleg, valahányszor csak érinti a hangsúlyos trocheus kérdését, összesen ötször, mindig kénytelen kimondani, hogy trochaikus lebegés nem vehető észre a magyar versekben.¹ Mivel egyetlen egy magyar sort nem tud például idézni reá, tanításának ezt a felét el kell ejtenünk, s ki kell mondanunk igazságként, hogy a középkorban magyar versfordítóink nem igyekeztek trochaikus lebegést adni verseiknek, trochaikus lejtést éreztető középkori magyar versünk nincs, sőt még verssorunk sem.

A jambikus lejtésre vonatkozólag ebben a megállapításban még nem foglaltatik cáfolat, de annál nyomósabb Horváth János alapvető (4. számú) tételére vonatkozólag. Ha megdőlt az a tanítás — már pedig nyilvánvaló, hogy megdőlt — hogy a trochaikus lejtésű latin versek magyar fordításában trochaikus lebegés is lehet, akkor nem tartható fönn az a tétel sem, hogy

¹ «Ami a hangsúlyozást illeti, a magyar egyáltalán nem törekszik „váltakozva” hangsúlyozni» (51–52. l.); «Váltakozó hangsúlyozást e sorfaj példái sem tüntetnek fel» (55. l.); «Csak a trochaikus lejtés hiányzik» (57. l.); «Lejtés a magyar sorokban nincs» (67. l.) «Trocheusi lejtésről nincs szó sorfajunkban» (69. l.).

«középkori verses fordításaink általában alkalmazkodnak latin eredetjük versalakjához, csak a lejtésváltásban nem követik őket.» Mint lehet ezt a tételt elfogadható formába önteni, azt úgy előzetesen, az egyes versek vizsgálata nélkül nem határozhatjuk meg, de annyit már most is kimondhatunk, hogy legalább a korlátozó mozzanatát meg kell változtatni, ilyenformán: az eredeti trochaikus lejtését azonban meg sem kísérel követni.

Ennyire jutott Horváth János a középkori magyar versek elemzése alapján. Ugyanezen alapon indultam el régebben én is, egyetemi előadásaimban, függetlenül Horváth-tól; de más úton haladtam s részben más eredményekre is jutottam — vannak azonban olyan megállapításaim is, amelyek megegyeznek Horváthéival. Az egyezések természetes magyarázata, hogy nemcsak az alap volt közös, amelyre építettünk, hanem módszertani elveink is jórészt — egyik módszertani elvét azonban nem sejtettem, s most hogy könyvéből megismerhetem, nem tudom magamévá tennem. Eltérő eredményeink forrása épen ez az egy eltérő elv, az, hogy Horváth középkori verseink formakérdésében egyetlen pozitív ritmikai tényt ismer el, a latin eredetiek ritmusrendszerét fordított verseinknél, s mai ritmusérzékünk vallomását nem fogadja el perdöntő bizonyás-gul. Én ezzel szemben határozottan vallom, hogy mai ritmusérzékünkre is támaszkodhatunk középkori versemlékeink értelmezésénél, s az éppolyan biztos kulcs, mint a latin ritmika. Természetesen nem minden esetben. Azt állítani, hogy minden középkori vers értelmezését megadja a mai ritmusérzék, s ami Arany János módján, az ő elvei szerint ritmizálható, az jó vers, amit meg nem tudunk bele erőszakolni mai ritmus-rendszerünkbe, az rossz vers: ma már, épen Horváth János megállapításai után, tudománytalan eljárás. Negatív irányban a mai ritmusérzék kulcsa nem fordul — de pozitív irányban biztosan! Ha valamely középkori versünk beleillik a mai ritmus-rendszerbe, ha a mai ritmika szabályai szerint jól ütemezhető — kivált ha nem egy-két sornyi, hanem terjedelmesebb szöveg adja ki a jó ritmust — akkor aggodalom nélkül hallgathatunk mai ritmusérzékünkre s elfogadhatjuk helyesnek az általa szerzett versértelmezést. Hogy aztán a megnyitott zár mögött nincs-e egy másik, újabb retesz: az más kérdés — majd találkozunk még vele.

Középkori verseink ritmusának megnyitásához tehát két kulcsunk van. Minden versnél először mai ritmusérzékünkkel kell próbát tenni: hátha megnyílik segítségével a vers-zár. Ha fordul a kulcs, megvan a helyes értelmezés. Ezek a szövegek adják középkori verseink első csoportját. Ha makacsul ellenáll a zár nyelve, ez még nem jelenti okvetetlenül azt, hogy a vers rossz, csak azt, hogy ezt a kulcsot félre kell

tennünk. Ekkor kerülhet a sor a másik kulcsra, a latin ritmus-rendszerre — de ezt nem minden versnél használhatjuk, csak a fordítottaknál. Hogy a fölösleges próbálkozásoknak útját vágjuk, előbb félretesszük mint középkori verseink második csoportját a mai ritmusérzékünkkel nem elemezhető magyar szövegek közül azokat, melyeknek nincs latin mintájuk. Harmadik csoportba marad a többi, azok a nem magyar ritmus-rendszerbe tartozó szövegek, amelyeknek forrása valamilyen latin vers.

I. Nemzeti versidomot éreztető középkori verseink.

a) *Kétütemű nyolcasok (ú. n. ősi nyolcas).*

1. A Winkler-k. *Édes anya, boldog anya* kezdetű — nyilván eredeti — két soros verstördéke (98).¹

Tökéletes, sőt ideális megvalósítása a versképletnek. Nemcsak pontosan tükrözi a sorok szótagszámát és a metszelét, hanem szólamhangsúlyok szerint tagolódik is, a beszédbeli hangsúly a ritmikailag súlyos szótagokra esik.

2. A Czech-k.-ben eredetibb és jobb, a Thewrewk-k.-ben későbbi és romlottabb szöveggel olvasható *Szent Bernát imádsága*; forrása a trochaikus, nyolc szótagú *Salve mundi salutare* (160); 305, illetőleg 304 sor.

Ritmusa helyenként megzavarodik — elég sokszor a másoló hibájából — mégis, Horváth megállapítása szerint, a vers 305 sora közül 248 pontosan 8 szótagú,² s e 248 sor közül kettő híján a többi 246-ban megvan a középmetrum. Még ebben a nyilván romlott alakjában is szívesen veszi ritmusérzékünk — vannak részletek, ahol 15—20 sor egyvégtében kitűnően ritmizálható — eredeti, ép szövege megépen kellemes szabatosággal ömölhetett, mint „ősi nyolcas”.

3. A Gömör- és Gyöngyösi-k.-ben fennmaradt *Igen szép imádság szent léleknek* című 49, illetőleg 47 soros verses imádság (201) — forrását nem ismerjük.

A vers mind a két szövegezésben annyira eltorzult, hogy ritmusát meghatározni nincs jogunkban; Horváth-tal együtt azonban kétségtelennek tartom, hogy a jelen szöveg alapjául szolgáló első magyar szövegezés szintén két ütemű nyolcasokból állott. De nem ezért említem itt, a nyolcasok között, hanem mert a vers egyik részlete, a romlottabb Gyöngyösi-k. 3—16. sora, még jelen alakjában is fölismerhetően ezt a formát adja ki, 9 sorában hibátlanul, 3 sorban könnyen megigazíthatóan.

4. Az Érsekújvári-k.-ben olvasható, latin prózai szöveg alapján dolgozott *Katalin legenda* (245).

¹ A zárójelben lévő arab szám a RMKT. I. k. második kiadásának (Horváth Cyril) lapszáma.

² Az arány valóságban még valamivel jobb, mert a 305 sorból le kellene vonni a 8 litániaszerű címsort (1, 48, 76 stb.) amelyek a versen kívül állva természetesen nem akartak ritmikusak lenni.

Legterjedelmesebb verses emlékünknél a középkorból — sorszám szerint nagyobb terjedelmű szöveg, mint többi versünk együtt — mai alakjában, részint a nagy értelmi hűségre valló törekvésből, részint a többszöri másolás következtében nagyon romlott. Horváth János megállapította, hogy 4070 sora közül csak 2637-nek szabályosan nyolc szótagú, s ezek közül csak 1364 a jó metszésű, de ezeket a gyöngye «arányszámokat a középső fölöttébb megromgált szövegrész (kb. 1705 sor) nyomja le ennyire»: a másoló ugyanis ezt a «túlnyomólag theologiai fejtegetéseket és vitákat tartalmazó» szövegrészt «toldásokkal is igyekezett világosabbá tenni» az értelem javára — de a vers látta a kárát. Ellenben az elbeszélő jellegű első rész 1049 sorából «pontos szótagszáma 829, ebből jó metszésű 553» — s ez sokkal jobb arány. Még inkább eltolódik a ritmustalan és szabályos sorok aránya a jobbik irányában, ha elfogadjuk Horváth Cyrill kísérletét, aki a legenda ritmustalan sorai közül egész csomót könnyű és biztos kézzel megigazított s helyreállította az illető sorok eredeti, helyes lejtését. A sok fölösleges toldaléknak, kivált kötőszóknak (*és*), névelőknek, névmásoknak (*az*, *ez*), henye jelzőknek kiirtása a szövegből annyira természetes, hogy az eljárás jogosultsága nem lehet vitás¹. S igazat kell adnunk Horváth Cyrillnek, hogy a legenda, amely első felében, a *Nativitas*-ban és a *Conversio*-ban most is elég jól perdül, eredetileg jól volt verselve, kellemesen ömlött, sorai elég jól kiadták a kétütemű magyar nyolcast, szerzője ügyes verselő volt.

5. A bizonyítatlan eredetű, talán latin hexameteres szövegre visszavezethető *Verses csízió* (460) az Akadémiai- (Thuróczi) k.-ben. (Részben megegyező szöveggel a Peer-k.-ben.)

Mai ritmusérzékünkkel olvasva, nem tudjuk versnek elfogadni, de még ebből a romlott szövegből is kiérezzük, hogy a sorok versekül kívántak szerepelni. A sortípus a kétütemű nyolcas, de a szabálytalan sorok nagyobb száma elnyomja a szabályosak keltette ritmus benyomását. Az ilyen verses naptár akkor használható, ha annyi szótagból áll, ahány napja az évnek van, s minden ünnep nevének első szótagja a megfelelő napszámot adja;² ahol tehát eltérést találunk, ott szövegromlással van dolgunk — ezáltal könnyű kijelölni, esetleg megigazítani a torzult szövegrészeket. S valóban a *Csizió*-nak Szentjóni Sándortól kijavított szövege helyenként még mindig esetlen versnek, de mégis az: 45 sora között 35 pontos szótagszáma s 26-ban a metszet is szó véget vág el.

¹ A 2035—2840. sorokat ide írom igazolásul (itt is, a következőkben is Szilády átirását követem) párhuzamban közölve a kódex és Horváth Cyrill szövegét:

Érsekújvári kódex.

De ez jobbnak teték(tetszék)minekünk,
Hogy bölcsektől meggyéztessék:
Azért erre hívatlak,
És ez egy leányért hozzattalak;
És ha ti ezt meggyőzenditek,
Nagy sok ajándékot vesztek [én tülem].

Horváth Cyrill szövege.

De minekünk jobbnak teték,
Hogy bölcsektől meggyéztessék.
Azért erre hívatlak,
Ez leányért hozzattalak.
Ha ti ezt meggyőzenditek,
Nagy sok ajándékot vesztek.

24

27

29

² P. o. szeptember utolsó sora: Gellért és Kozma Mihál társa — a számok arra a napra utalnak, amelyre az ünnep esik.

6. A Magyi-k. latin című, 1484 körül írt négysoros kis eredeti magyar verse, a *Regula iuris* (476).

Hibátlan ösi nyolcas: szótagszáma, metszete minden sorban pontos.

b) *Négyütemű tizenhármas*. (4 | 3 || 4 | 2).

Ennek a versfajnak, valamint a vele rokon szerkezetű négyütemű tizenkettősnek, tizennégyesnek és tizenötösnek, a meghatározott szótagszámon kívül még két olyan vonása van, amely megadja sajátos jellegüket — s ez egyszersmind egymáshoz kapcsolja a négy sorfajt: a középmetszet, mely a sort két ritmikailag egyenlő értékű félre osztja (a tizenkettősnél a szótagok számbeli egyezése is teljes), s a két sorfél olyan tagolása, hogy az első ütem mind a két dimeterben 4 szótagú. E két utóbbi követelmény közül a fontosabb az első, a középmetszet pontos alkalmazása, sőt az még a sorok szótagszámánál is fontosabb: ez utóbbi ingadozása kevésbé bántó, mint a középmetszet eltolódásáé.¹ A jól perdülő sorok között könnyebben elcsúszik egy-egy olyan, amely megrövidíti vagy megtoldja egy szótaggal a sort, mint az olyan, amely a metszetet nem adja a kívánt helyen — sőt az ütemek ilyen lassítását vagy szaporítását Négyes nem is tekinti szabálytalanságnak, hanem e sorfajok taktusváltó jellemével összeférő változatosságnak.

Középkori költészetünkben ez a sorfaj három példával szerepel, az *Áldott Krisztus keresztfán*, *Emlékezzél, keresztyén* és az *Átyának bölcsesége* kezdetű versekkel. Ez a három verstöbb szálon összefügg egymással. Majdnem egyenlő terjedelműek; mind a három rimes, sőt a rímek mindegyikben négyesével fűzik egy rím keretébe a sorokat, s ez az eljárás strófa-szerkesztővé teszi őket; hangjukban és hangulatukban is van bizonyos rokonság; kettő egy kódexben olvasható, sőt Horváth Cyrill alapos föltevése szerint szerzőjük is ugyanaz a szerzetes lehetett. Szerinte az első forrása latin prózai imádság, az utolsóé latin vers, középsőét nem ismerjük. Ritmikai érték tekintetében ahárom vers között határozott fokozat állapítható meg. Legértékesebb az

1. [7.],² a Peer-k. 30 soros verse, *Áldott Krisztus keresztfán* (210.).

Kódexirodalmunkban ennek a versfajnak legtisztább megvalósulása. Nemcsak a köteles szótagszámot tartja meg pontosan,³ hanem a középmetszet s minden sorában szabályosan, a 7-ik szótag után van. Első versszaka:

Áldott Krisztus | keresztfán || hét ígét meg | monda
Bínes népnek | példáját || kiáltani | hagyá
Krisztus testa | mentomba || ez földön | marada
Írást róla | mint írá || bódog doktor | Béda.

¹ Ezt Négyesy László fölfogása érteti meg: a hosszú sorok két rövidéből forrottak össze; a középmetszet az első sorvég, s így az nem is 'követelmény', hanem, 'adottság'.

² Sarkos zárójelbe teszem, könnyebb idézhetés kedvéért, a versek folytatólagos sorszámaát.

³ A 13-as szótagszám csak egy sorban — a 7-ikben — szaporodik 14-re.

A dimeterek, önálló ritmikai egységeknek véve, már nem ilyen szabályosak — a 60 sorfél-közül csak 23 pontos — de viszont a hibás sorfelek közül a jóval nagyobb rész esik a másodikra, s az első, ritmikailag fontosabb és kényesebb természetű sorfél 30 közül 25-ször szabályosan perdül. Mivel még a hibásaknak bélyegzett sorfelekben is a 4 | 2 tagolás helyett rendszerint 3 | 3-as tagozódást találunk, 2 | 4-est ritkábban, tűrhetlent (1 | 5) még épen csak egy ízben,¹ szóval csupa olyan versképletet kapunk, amelytől még Arany formaművészete sem idegen: bátran kimondhatjuk, hogy az *Áldott Krisztus* ritmikus képe mai szemmel tekintve is tetszetős.

2. [8.] A Winkler-k. *Emlékezzél, keresztyén* kezdetű, 32 soros verse (101.).

Hasonló jellegű, de már kevésbé tetszetős szövése. A szótagszámmal és a középmetsetekkel itt sincs baj, s az első sorfél szabályos és szabálytalan tagolású formáinak aránya itt is jobb, mint a második dipodiáknál (21 : 11 és 9 : 23), de összemérve az *Áldott Krisztussal* csengése nem olyan tiszta. A vers döcög ugyan, de még mindig elég biztosan ritmizálható a szabályos rímképlet szerint. Egyik jobb versszaka:

Téged onnan | kivete || ez gyarló | világba
 És siralmnak | völgyébe || ő nagy haragjába
 Te nagy bönös | voltodért || baromhoz | hasonla
 Hogy bönöd meg | esmernéd || ez nyomorúságba.

3. [9.] A Winkler-k.-nek másik, ugyancsak 32 soros verse, az *Atyának bölcsesége* (98.).

Egy-két fokkal még messzebb távozik az ideális versképlettől. Ennek ritmusa már ingadozó: épen a szótagszámot nem tartja meg pontosan, s kevés benne a 13 szótagú sor, csak 12. Viszont a középmetsetet még ez is majd mindenütt a megkívánt helyre teszi, 32 sor közül 28-ban a 7. szótag után, s bár a sorfelei között több a megtoldott, mint az előbbi két versben, maguknak a versfeleknek tagolódása szabályosabb, mint az *Emlékezzél, keresztyénben*, sőt a szabályos és szabálytalan dimeterek aránya) 28:4 és 16:16) itt még *Áldott Krisztus* arányszámánál is jobb. Az ütemek megzavarodását egyik-másik sorfélnél és sornál, szinte kétségtelen bizonyossággal megállapíthatólag, a kódex pontatlan szövegközlése okozza, de még ha nem nyúlunk is a szövegjavítás kockázatos eljárásához, akkor is megállja helyét a vers, mai ritmus-érzékünkkel is legalább tűrhetőnek találjuk.

Harmadik versszaka:

Napnak harmad | idején || feszejteni | keálták
 Megvetésnek | utánna || bársonnyal | ruházák
 Az ő szentsé|ges fejét || tevéssel ko|ronázzák
 Kénnyát vállán | viseli || a kénak | helire

c) *Négyütemű tizennégyes*. (4 | 4 || 4 | 2).

Ez a sorfaj nem pusztán abban a külső mozzanatban tér el az előbbitől, hogy az első sorfél egy szótaggal hosszabb, van

¹ A már említett 7. sor második dipódiája egy szótaggal hosszabb s 3 | 4 tagolású.

köztük egy mélyebbre ható eltérés is. A tizennégyes kötöttebb forma: kevésbé tűri meg az első dimeter szótagszámának megváltoztatását. Amott a dimeter második ütemének szaporázása vagy meglassítása még valamiképen tűrhető, itt a változtatás fölborítja e dimeter két felének teljes anyagi egyensúlyát, s így e sorfél 414 tagolása szinte kötelező. Ezt a sort két rokonjellegű versünkben találjuk, mind a kettő siralomének, s mind-egyik három-három sort foglal egy rímmel egységbe, s így strófa-szerkezetük is ugyanaz.

1. [10.] Az 1515-ből, egykorú papírlevélen¹ ránk maradt 17. strófájú, 51 soros eredeti *Cantio Petri Berizlo* (485).

Ritmikailag tökéletesebb, mint a másik. Mai romlott alakjában ez is messze marad az ideális versképlettől, de még eredeti, tökéletesebb alakja sem lehetett ment a zökkenőktől. Megigazítva a másolás kétségtelen hibáit és kiiktatva az egészen megzavarodott 15. versszak három sorát, a 48 sor közül pontos szótagszámú és a 8-ik szótag után kétfelé váló sor 41 van benne, de viszont ebben a 41 sorban az első, ritmikailag fontosabb dimeter mindenütt pontosan feleződik. A második sorfél ugyan igen ingadozó lejtésű, és szabályos, 4 | 2 megosztású csak 8 van a 48 között, de amint az imént megállapítottam, a második dimeter megtűri a 3 | 3 tagolást is, s mivel a sorfél ilyen megosztása versünkben elég gyakori: *Berizló Péter énekét* elfogadhatjuk magyaros ritmusú versnek, Szabatkay Mihályt, az ének szerzőjét pedig mai ritmusérzékünk alapján is ügyes versszerzőnek. Legjobban perdülő versszaka:

Én ki valék | Szenderőben || egy haragos | nagy bán
Sokat dúltam | mindenfele || az én lovam | hátán
Azért fogván | tart most engem(et) || egy haragos | pap bán

2. [10.] Az előbbinél jóval korábbi, Mátyás királyunk idejéből való másik siralomének, Gergely deák *Gondom nekem jó nagy Isten* kezdetű 21 soros verse (477).

A kéziratból kitetszőleg helyenként megcsonkult, másutt nyilván eltorzult, úgyhogy jelen alakjában teljesen szabályos sort egyet sem találni benne, sőt a soroknak több mint a harmada a második sorfelet hat szótagúból öt szótagúvá rövidíti². Mégis mivel az ének derekán, a 7-ik sortól a 17-ikig a középmeteszét mindig pontosan a 8-ik szótag után van, s az első dimeter szabályosan feleződik, nincs okunk kételkedni abban, hogy Gergely sorai négyütemű tizennégyesek, de ennek a sorfajnak darabosabb, kezdetlegesebb megvalósításai, mint az előbbi elégia. Egyik jobb versszaka:

Gondja vala | én uramnak || az nagy kevet[sé]gbel
Királnak es | megjelenté || ő beszé[dé]bel
Békességgel | hogy megjöne || császár fel[dé]bel

¹ Ez a szöveg sem első fogalmazás.

² Horváth Cyrill ezeket az 5 szótagú dimetereket 4 | 1 tagolás szerint értelmezi. Úgy vélem helyesebb Horváth János felfogása, aki 3 | 2-s ütemekre osztja.

d) *Négyütemű tizenötös* (4 | 4 || 4 | 3).

Ez a verssor a mai verselmélet szerint két régi rövid sornak, a kétütemű nyolcasnak és hetesnek összeforradása. Újabb költészetünkben rendszerint a rim igazít útba, vajon hosszú tizenötösöket vagy váltakozó nyolcasokat és heteseket lássunk az ilyen sorokban. Egyetlen, erre a lejtésre írott középkori versünk rimtelen, így volna épen jogunk a kétütemű sorok között tárgyalni a [12] Peer-k.-ben olvasható *Dicsőséges viadalnak* kezdetű 33 soros hymnust (139); latin eredetijét (*Pange lingua gloriosi*) Venantius Fortunatus írta váltakozó négyes és negyedfeles trochaeusokban.

A toldásokkal és kihagyásokkal eléltelenített magyar szöveg¹ mai alakjában nehezen indul s később is gyakorta megzavarodik, de nemcsak egészen szabatosan ömlő sorai vannak, hanem vannak versszakai (4, 9, 10), amelyek minden sorukban majdnem tökéletesen, vagy épen tökéletesen, kiadják a ritmust. Bizonyos, hogy eredeti szövege sokkal simább lejtésű volt, de így is bátran elmegy versszámba: a 33 sor közül 27 szabályosan tagolódik a 8. szótag után két félre,² s a 66 dimeter között 57 van, amelynek szótagszáma a megkívánt nyolcas vagy hetes, s közülük 41-nek van pontos metszete.³ A hibátlan ritmusú, de érthetatlenné torzult 11-ik versszak:

Tenőn magad | voltál méltó || világ bérét | viselned
Partot a vész | megszerzened || megtörendő | világnak
Ki világot | szent vér kene || bárántestből | ötletet

e) *A ma Zrinyi-sor néven ismert négyütemű tizenkettős.* (6 || 6; mindkét dimeter tagolható akár 4 | 2, akár 3 | 3 módján. Eredete szerint a 4 | 2 || 4 | 2 tagolás volna a szabályszerű.)

Ez a rendkívül népszerű versfaj, amely a lírában is kedvelt, epikában pedig a XVII. századtól mindmáig uralkodó forma, ha az állandó gyakorlatot nézzük, nem olyan kötött, mint az előbbiek. Míg az eddig ismertetett négyütemű sorokban az első dimeterében szinte kötelező a 4 szótagú kezdő ütem — annak tekintettük, sőt annak tapasztaltuk már a középkori verselésünkben — a Zrinyi-sor nemcsak a második sorfélben, hanem az elsőben is megengedi, sőt a 4 | 2-es tagolásával egyenértékűnek veszi a 3 | 3 tagolást — ma is, mikor már Arany János művészetében végleg kiforrott a sorfaj. Sőt az eredetinek s épazért ideálisnak tartott 4 | 2 || 4 | 2 tagolással szemben az újabb gyakorlatból azt a meggyőződést szűrte le vers-tanunk, hogy ezzel a szabályosságában egyhangú tagolással

¹ Ilyen toldott sorok pl. a 37. és 41.

² Ez és a következő számadatok a nyilvánvaló szövegromlás megigazítása után kapott, javított szövegre vonatkoznak.

³ Különös, magyarázatra szoruló jelenség, hogy a jól perdülő versszakok közé helyenként egészen ritmustalanok keverednek (1, 6, 11). Ezek rontják olyan nagyon az arányszámot.

szemben művészből hatású a sorfaj, ha a dimeterek váltakozva 4 | 2 és 3 | 3 tagolású sorfelekből alakulnak. (A legművészből tartott a 3 | 3 || 4 | 2 megosztású — következetes végigvezetése egy versen belül nem kívánatos, monotóniát szül.) Vajon a 4 | 2 || 4 | 2 tagolás volt-e szabályszerű a középkorban, vagy hogy egyáltalán élt-e már akkor ez a versképlet, azt ne kutassuk, elégedjünk meg annak a két emlékünknél jellemezésével, amely a középkorban négyütemű tizenkettősnél tekinthető.

1. [13.] A Peer-k. közismert *Cantilenája*, Apáti Ferenc 56 soros feddő éneke a XVI. század második tizedéből (491).

Nem pusztán tizenkettősből áll, hanem, korában szokatlan művészi érzékkel, három tizenkettős sora után egy rokonjellegű rövid sort vet, a kétütemű hatost — s ez nem más, mint a megfelezett fősor. Ilymódon a vers négy sorú, mégpedig egy rímmel összetartott versszakokra oszlik. A *Cantilena* jelen szövegében sorainak szótagszámát és a metszet helyét illetőleg nem tartozik legtekélyesebb verseink közé, mert a 42 tizenkettős sor közül 4 hosszabb 1 rövidebb egy szótaggal, s e 7 szabálytalan sor közül csak egyben helyezkedik el szabályosan a metszet. Ezt a pongyolaságot lélektani lehetetlenség összeegyeztetni Apáti írói öntudatosságával. Az a versszerző, aki kitalálta vagy legalább is kiválasztotta ezt a művészi szerkezetű versszakot, s a 14 félsorban mindenütt pontosan hat szótagnyi szöveget helyezett el, bizonyára ismerte a verssor két főszabályát, s volt ereje meg is valósítani a két követelményt a fősorokban is. S valóban egy hibás sort nem számítva a (10-iket), a többi mind olyan, hogy könnyen megigazítható vagy épen megigazítandó (p. o. a 30. és a 47. dittographiája.) A dimeterek tagolása ugyan rendszerint nem vág össze az alapképlettel, s a 4 | 2 tagolás nem mondható még túlnyomónak sem — de már több ízben utaltam épen a hatos dipodia mozgékony voltára. Ha Apáti hosszabb sorait megigazítva Zrinyi-sorokként olvassuk, olvasásuk nem okoz semmi nehézséget; legalább olyan simán ömlenek, mint Gyöngyösi sorai. S Arany is meg lehetett volna velük elégedve, mert az ütemek akárhányszor értelmileg összetartozó részeket foglalnak össze, s a két sorfél tartalmilag is egyensúlyba kerül. Szóval a *Cantilena* nemcsak a középkori, hanem általában a régibb magyar irodalomnak legjobban verselt darabjai közé tartozik, sőt ha tetszik, még jobban kiélezhethetjük érdemét: ritmikai szempontból mai költő is bizvást elvállalhatná magáénak.

2. [14.] *Geszthy László diáknak egy szakadozott papiros-lapon fönnmaradt, elől megcsontult, közben hiányos éneke*, (490); jelen szövegében 23 sor, négyes rímmel szakokká tagozva.

Geszthy tizenkettősei nem perdülnek olyan tetszetősen, mint Apátiéi, de ebben talán az írás is hibás. Tudatos alakításra vall a vers rimelése: jól összecsendülő sorvégek szoros egységekbe fogják a négy-négy tizenkettőt. Az 1525-ben szerzett eredeti ének romlott formájában is határozott, kész példája a sorfajnak.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

A KÉRŐK MINTÁJA.

Kisfaludy Károly vígjátékait és vígjáték-technikáját kezdettől fogva leginkább Kotzebue-éval hasonlították össze; így első darabjairól Toldy, már a *Leányörök* értékéről és Kisfaludy fejlődéséről Szontagh Gusztávval folytatott vitájában, mondta, hogy akkor oly úton járt még, melyen Kotzebue ragyogdogált, míg azon «mellyen ereje most tündökölteti... a legnagyobb költőkkel foghat versenyt futni.»¹ Az általános rokonság a két író közt annyira szembeötlő, hogy Kotzebue hatásának megállapítása természetesen minden kézikönyvben, életrajzban és részlettanulmányban szóba került. Somogyi Béla egyetemi pályadíjat nyert értekezése² óta azonban e hatást még nagyobb-nak tekintik, mint amilyen az valóságban lehetett. Somogyi ugyanis nem elégedvén meg annak vizsgálatával, mennyire rokonfajúak a két író vígjátékai, ezek fölépítése, jellemzés-módjuk és alakjaik stb., végigment Kisfaludy egyes darabjain s azt próbálta kikeresni, melyik Kotzebue-darabhoz állnak legközelebb, s ennek alapján legtöbbjükről sorra megállapította, hogy egyenesen annak mintájára készült; itt pedig ki kellett siklania, mert nem vizsgálta és nem is vizsgálhatta a többi német színpadi írók darabjait is mind. Pedig Kotzebue ötletei és alakjai is jórészt olyanok, melyek évtizedeken át époly divatosak voltak, a színpadon újra meg újra visszatértek, akárcsak a mai vígjáték- vagy operett-sablónok. Kisfaludy leginkább a színházban tanult drámatechnikát és kapott ötleteket — Kotzebue darabjainak előadásából is, és minthogy ő volt a legötletesebb és legtermékenyebb, különösen azokból, de másokból is, a bécsi és pestbudai német színészekről és a fővárosban vendégszereplő magyar társulattól előadott legkülönbözőbb eredetű darabokból. S már csak ezért is különösen óvatosnak kell lenni az ő darabjaival szemben: a kapott ötletek sokáig kavaroztak és dolgoztak benne, míg egyet ő maga is fölhasznált új formában, s minthogy csak az ötletek s egyes alakok maradtak meg, és sohasem egy bizonyos drámát próbált átöltöztetni, mint addig divatban volt — ezért is látszott minden darabja eredetinek — legtöbbször nem igen lehet meg-

¹ Muzáron. IV. 137. l. 1829.

² *Kotzebue hatása Kisfaludy Károlyra.* Bpest, 1902.

mondani, a hasonló tárgyú darabok közül melyik vagy melyek hatottak rá. A Kotzebuevel való egybevetések legnagyobb részét, mint határozott minta-megjelölést, ezért is nagyon kétes értékűnek kell tartanunk mindaddig, amíg annak a kornak vigjátéktípusairól alapos tárgytörténeti tanulmányok nem készülnek.

Így egészen bizonyos is, hogy a *Kérők* megírásához az ötletet nem kaphatta Kisfaludy Kotzebuenak *Der gerade Weg der Beste* c. vigjátékából, ahogyan Somogyi értekezése óta emlegetik. Somogyi idézi Kisfaludy Gaál Györgyhez 1820. február 8-án írt levelének azt a részét, melyben 16 kész eredeti darabjáról beszél, köztük a *Kérőkről*, azután így ír: «Ezt tehát Kisfaludy eredetinek állítja; annak tartja Bayer József is... De ez a darab nem eredeti: alapeszméje azonos Kotzebue 'Der gerade Weg der Beste' c. egy felvonásos vigjátékának alapeszméjével.» Bizonyos mindenekelőtt, hogy Kisfaludy a *Kérőket* csak abban az értelemben mondta eredetinek, hogy nem egy darab fordítása vagy átdolgozása, de egyébként ő maga is, mint Toldy, kevesebbre becsülte későbbi vigjátékainál, mégpedig épen eredetiség szempontjából. 1820 június 11-én azt írta ugyancsak Gaálnak: «Dass sie meine *Kérők* angesprochen haben, freut mich ungemein, um so mehr, da ich überzeugt bin, dass Ihnen meine andern Lustspiele noch besser gefallen werden. Sie enthalten mehr Situationen, und tragen mehr das Gepräge der Originalität.» Ha azonban Kisfaludy Kotzebue említett darabjából kapta volna a komikus alapötletet, ennek sem ő maga nem lehetett volna tudatában, sem kétségtelen bizonyossággal megállapítani nem lehetne, annyira nagy általánosságban egyezik csak az a két darabban: a *kérők* kívánságának érdektelenségét próbára teszik a választásra kényszerített mennyasszonyjelölt érdekében, más nőt állítván helyébe. A viszonyok, melyek közt ez történik, melyek ezt szükségessé teszik, a szereplők helyzete és jelleme, a megoldás stb. mind egészen más Kisfaludynál, mint Kotzebuenál. Az, hogy a hölgynek Kotzebuenál Amalie a neve, mint Kisfaludynál Máli, s hogy a házasságot óhajtó öreg úr mindkét esetben kiszolgált katonatiszt, nem jelent semmit, oly gyakori név volt az akkor, s a kiszolgált tisztek a katonadrámák virágkora után oly állandó alakjai voltak a polgári vigjátéknak is. Kotzebuenál két teológus pályázik eklézsiára, s csak az eklézsia kegyura szeretné a döntést egybekötni a meghalt pásztor fiatal özvegyének kiházásításával; az egyik pályázó mindjárt vissza akar vonulni, erkölcsi lehetetlenségnek érezvén e junktim elfogadását; Kisfaludynál két vendég egyenesen mint *kérő* jelentkezik a vidéki úri háznál, melynek ura leányát már férjhez akarja adni. Kotzebuenál az özvegy a maga vénecske, közönséges gazdasszonyát állítja helyettesesül, ami a helyzetet

valósággal drasztikussá teszi, mikor az egyik teológus a vélt úrnőnek udvarolni kezd; Kisfaludynál a tehetetlenül vergődő Máli helyett mindent a háziúrnak vele egykorú s époly csinos fogadott leánya, Máli kedvesének huga vállal magára, maga téveszti meg a vendégeket, s közülük a tisztességesebb el is veszi őt, míg Máli Károlyáé lehet. Kotzebue jellemes teológusa végül felismeri az özvegyben egykori ideálját — szerencsére épen a válságos időben mindketten bevallották Murten őrnagynak, az eklézsia kegyurának, hogy bár soha egy szót sem váltottak, kölcsönösen szerették egymást — s ezáltal jöhet létre mindent kielégítő megoldás: a jellemtelen teológus, ki nem egyenes úton járt, természetesen épen úgy hoppon marad, mint Szélházy. Annaira más Kotzebue darabja, mint a *Kérők*, hogy a rokonság köztük csak annak tűnhetett föl, aki azzal a szándékkal fogott Kotzebue drámáinak olvasásához, hogy bennük találja meg Kisfaludy minden darabjának mintáját. A felsült kérő alakja is egészen más a két darabban, pedig az annyira össze van növe a közös ötlettel, hogy elképzelhetetlen, hogy több vonása azzal együtt át ne került volna: Kotzebue teológusa nem is komikus figura, csak visszataszítóan érdekhajhászó; Kisfaludy Szélházyja magyartalan léha divatfi s csak másod-sorban és ezért hozományvadász. Egyébként külső, kronológiai nehézségek is valószínűtlenné teszik a hatást. Kotzebue darabja csak az 1817. évi *Almanach dramatischer Spiele*-ben jelent meg, mikor Kisfaludy már állandóan Pesten élt; itt 1819 január 4-én bemutatták ugyan a német színpadon, de a *Kérők* minden-esetre már 1817-ben készen volt, ha talán nem is egészen végleges formájában. 1820 április 20-án ugyanis kérdezvén Gaáltól, megkapta-e már legújabbán megjelent darabjait, azt írta neki: «Die Szécsi Mária ist 4 Jahre alt, die Kérők um 6 Monate jünger»; egyebütt is Jugendarbeitnak mondja, melynek gyöngeségét már maga is érzi 1820-ban.

Annál kevésbbé lehet okunk föltenni, hogy Kisfaludy mégis ismerte Kotzebue darabját, mert láthatott már korábbi pesti tartózkodása idején olyan magyar vígjáték-előadást, melyben ugyanazon komikus bonyodalom sokkal inkább hasonló viszonyok és emberek közt fejlődik; ez a darab Bartsai Lászlónak az Erdélyi Játékos Gyűjteményben (Első szakasz, II. darab. VI.) 1793-ban megjelent *A jártos költés vőlegény* c. magyarosítása. A fővárosban 1811 június 11-én mutatta be a második magyar játszó társaság, mely épen az erdélyiekből alakult; ekkoriban Kisfaludy még Pesten katonáskodott, várva elbocsátást kérő folyamodványa elintézését. Épen ekkoriban érintkezett először néhány ifjú íróval, s igen természetes, hogy nagy érdeklődése már ekkor is gyakran vitte el a játékszínbe, melynek a katonatisztek általában legfőbb és legállandóbb látogatói közé tartoztak. A jártos költés vőlegény — báró

Szélházy mintája — báró Mélyvölgy Párizsban járt gavallér, megérkezik báró Meződi kastélyába a neki ígért leányért. A leány azonban mást szeret s a háznál élő rokonleány — Lidi párja — segít rajta azzal, hogy a bárót a maga kérőjévé teszi s aztán kinevetteti. Már ebből is látszik, hogy az a bizonyos alapötlet, kivéve azt, hogy csak egy kérőt kell kijátsszani, sokkal inkább hasonló helyzetben valósul meg, mint Kotzebuenál. Karolina, a huncut intrikus leány hamar megtalálja a módot, megszabadítani barátját a veszedelemtől. «En el fogom a szeretődöt tsapni kezdről» — mondja Henritének, ki, akárcsak a *Kérők* Málja, tehetetlen bánatba merült. Őt, valamint mindkettejük kedvesét, más szobába tessékeli s maga fogadja a bárót, aki természetesen őt tartja a ház kisasszonyának s csak miután tüzesen udvarolt már neki, tudja meg, hogy tévedett. A Liditől végigjátszott cselnek itt tehát csak az ötlete van meg, a játék aztán másképp folytatódik: Karolina úgy intézi a dolgot, hogy a báró elolvashasson egy levelet, melyből megtudja, hogy ő is gazdag, sőt mivel árva leány, általa hamarabb juthat jövedelemhez; így aztán a báró tovább is neki udvarol — meg is mondja a házigazdának, hogy őt választotta a kijelölt menyasszony helyett; nagy meglepetéssel veszi aztán észre, hogy annak sem kell, hogy az kezdetől végig csak játszott vele. A két legfontosabb alaknak, a játék legneveltségesebb személyének — így nevezi Karolina a bárót a darab végén — s az intrikusnak alakját legtöbb vonásában készen kapta Kisfaludy e darabban, ha vázlatosan is. A jártos költes vőlegény, ki épen úgy, mint Szélházy, két fiatal leány közt kerül a legkomikusabb helyzetbe, sokkal inkább azonos alak Kisfaludyéval, mint Kotzebuenak bármely külföldieskedő ura, kikben Somogyi, minthogy a teológus egészen más, Szélházy mintáját keresi. A franciákat majmoló, a magyar nyelvről és magyar szokásokról megvetően beszélő divatfi, ki folyton pallérozatlan világnak nevezi az ittenit, hol nincs semmi goút,¹ végtelenül hiú, öntelt, folytonosan hódításaival dicsekszik s épen úgy megvan róla győződve, hogy minden szép hölgy érte bolondul, mihelyt meglátta, mint Szélházy. Mikor Karolina felvilágosítja, hogy nem ő a menyasszonya, kijelenti: «Már így sajnálom a kisasszonyt — mert látom a szemeiből, hogy szíve egészen szerelem lángjában van miattam.» Szélházy, mikor tudni véli, hogy Lidi a ház kisasszonya, Málinak mondja: «sajnálom, hogy ily szomorúságot okozok a kisasszonynak, komor tekintete nyilván elárulja

¹ Beszélgetése tárgyaiban és beszédmodorában sok a hasonlóság közte és *A szerelem gyermeke* Muldai grófja közt. Valószínűleg *A jártos költes vőlegény* eredetijének írójára hatott már Kotzebuenak ez az alakja s nem — esetleg Verseghynek egy évvel korábban megjelent fordításában, melyben először szerepelt nálunk külföldieskedő mágnás a színpadon — Bartsaira.

csendes sérelmét.» Mikor Henrítetté mindjárt a bemutatkozás után Karolina biztatására félrehívja atyját, Mélyvölgy meg van róla győződve, hogy az esküvőt akarja sürgetni, annyira «egészen oda vala a szeretet miatt.» Karolinával addig is szerelmeskedni akar s győzelmét könnyűnek gondolja, hiszen az fülig szerelmes belé. Mikor Henrítetté helyett ismét Karolinát választja s Henrítetté kijelenti, hogy úgyis utálja, megjegyzi: «csak most ég vala a' szeretet miatt.» A darab végén a többiek gúnycacaja közben épen úgy szokott módján, az itteni világot szidva tűnik el, mint Szélházy. Karolina ugyanaz a friss, huncut kobold, aki Lidi; a tehetetlenül búsuló szerelmeseket épen úgy ugratja, de aztán a bajban ugyanolyan ötletességgel siet segítségükre. Velük szemben is mindenben ugyanaz a szerepe. Azok mindketten, akárcsak Máli és Károly, csak keseregni tudnak s egymást és magukat féltékenységgel gyötörni. A *Kérők* első jeleneteihez, melyekben a legtöbb finom humor van, egészen hasonlóknak vannak a *Jártos költés völegényben*. Henrítetté kedvese, Ófalvi kapitány, mihelyt a báró jöveteléről tudomást szerez, kétségbeesésében a leány hűségében is kételkedik, mert az nem akar és nem tud atyja ellen szólni és tenni; a női ingatagságról kezd elmélkedni, amelyről a *Kérők* Károlya elkeseredésében verset is ír. Ezzel úgy megbántja kedvesét, hogy Karolinának kell a békeközvetítő szerepét is eljátszani, s ezt fölhasználja arra, hogy leszoktassa a kapitányt a féltékenységről. A szerelmes leány pedig épúgy kételkedik barátján hűségében, aki a bajban vele is gúnyolódik, de megszabadításán gondolkodik, mint Máli. A környezet, melyben mindez lejátszódik, épen úgy egy vidéki magyar úriház, mint a *Kérőkben*, s valami kevés még annak levegőjéből is megvan. A házigazda — özvegy ember, akárcsak ott — egyetlen gyermekét végtelenül szereti, de ellenmondást nem tűr s szavának mindenképen ura akar maradni, még akkor is, mikor a kérő nem tetszik neki. Ennek legfőbb oka pedig itt is annak magyartalansága, idegenmajmolása; mert az öreg úr lelkes régimódi magyar, aki mindjárt a bemutatkozáskor csaknem összevész a jövődöbeli vővel, s utóbb örül, hogy megszabadulhat tőle adott szava megszegése nélkül. Még néhány apró vonást lehetne említeni: a szolgálkával való szövetkezést, azt a jelenetet, mikor a bárót Karolina előtt térdepelve találják stb. Ennyi hasonlóság mellett alig lehet benne kétség, hogy Kisfaludy ismerte ezt a vígjátékot, az adta neki az ötletet s egy sor alakot, melyeket tovább formált, és több színnel megrajzolt környezetben teremtett újjá. Elég különös, hogy noha Bayer a *Jártos költés völegény*t részletesen ismertette már a *Játékszín történetében* s Fáy Andrásnak a *Külföldiek* c. darabjával való rokonságára is rámutatott, Kisfaludyval kapcsolatban mindeddig nem említették.

Bartsai magyarosítása, mely Bayer ítélete szerint önmagában véve is «valóságos gyöngye a XVIII-ik évszáz sivar vígjátékirodalmának»¹, mintája tehát annak a darabnak, melyért Kisfaludyt már a maga idejében a magyar vígjáték megteremtőjének nevezték, s melynek alakjai s egész levegője a magyar vígjátékirodalom egyik sokáig kedvelt ágának csaknem lényegévé vált. Ez a történeti jelentőség, ha más darabokban hatása nem közvetlenül érvényesül is, a *Jártos költés völegényt* különösen érdekes alkotássá teszi, s vele kapcsolatban különösen fontossá válik az a kérdés, mi mindebből magának Bartsainak alkotása, mennyire alakította át a magyar viszonyokhoz eredetijét. Többi átdolgozásaiból is gyanítható, hogy sokat nem tett hozzá s csak a külső adaptáció folytán szükséges változtatásokig ment. Van ugyanis egy vígjáték-átdolgozása: *Az óra járásához alkalmaztatott ember avagy a rend tartó házi gazda*, melynek címe után az áll, hogy «németből szabadon fordította» B. L., s még ebben is csak annyi a szabadság, hogy két helyen egy inasnak józanul filozofáló, az uraknak előtte lefolyt bolondságait kritizáló monologját fűzi hozzá egy-egy jelenetként; ezenkívül csak annyit változtat, hogy az egy felvonást ketté osztja, a neveket magyarosan írja, az inasnak Johann helyett Márton nevet is ad, a szerelmések magyarán tegeznek nála egymást, s egyébként is szereplőinek ajkára itt-ott magyaros fordulatokat ad, a darabban szereplő professzorral viszont még több deák mondást mondat; időben meg annyiban adaptálja, hogy az óra járása után igazodó apa 1763 november 17. negyed öt helyett «1793-ik esztendőben ennek a Holnapnak 17-kén egy fertálykor az 5-re» engedi meg, hogy leányát völegénye megölelje. A címlapon külön megjelölt szabadság tehát igen kevés, alig több az említett két monolognál. Annál kevésbbé valószínű, hogy ott, ahol csak azt írja, hogy németből fordította, nagyobb szabadságot engedett volna magának a lelkiismeretes átdolgozó. A *Jártos költés völegényt* eredetijével összehasonlítani egyelőre nem lehetséges, mert mindaddig azt sem állapították meg helyesen, milyen darab volt az eredeti. Három német cím került eddig szóba. Mérey jegyzékében *Der erfahrene Bräutigam* c. darab átdolgozásaként szerepel; ilyen című német darab azonban nem ismeretes, és talán csak a magyar cím visszafordítását próbálta meg Mérey. Bayer a *Játékszín történetében* csillag alatt *Der Bräutigam auf Reisen* címet közöl. Talán a *Der Erbe und Bräutigam auf der Reise* című Lipcsében 1776-ban névtelenül megjelent vígjátékra gondolt, mert értesülése forrását nem jelölte meg; a darab teljes címe azonban magában is mutatja, hogy Bartsai nem dolgozhatta ezt át. Különben a drámairodalom történetében

¹ A magyar drámairodalom története I. 189.

maga Bayer is eltért ettől a föltevésétől s a darab eredetijéül Dyk lipcei könyvkiadónak *Der verschriebene Bräutigam aus Paris* című darabját fogadta el — azóta is mindig ezt említik. Ez az egyetlen azonosítás, mely egykorú véleményre hivatkozhatik. Már az Erdélyi Játékos Gyűjtemény első részletes ismertetése a Siebenbürger Quartalschriftben (1795) ezt a német címet teszi zárójelben a magyar után. Dyk, kinek több átdolgozását a pest-budai német és magyar színészek is játszották, 1785-ben adta ki először két eredeti darabját (*Zwei Brandenburgische Nationalspiele*) s ezeket a következő évben Nebentheater címen megindított gyűjteményében ismét kiadta. A *Der verschriebene Bräutigam* c. kétfelvonásos¹ bohózatról, mely az előtte álló *Das Aufkommen der französischen Sitten in Brandenburg* című terjedelmesebb darabhoz csak amolyan utójátékkul készült, yr jegyű ismertetője azt írta az Allgemeine Deutsche Bibliothekban, hogy ehhez «hat eine kleine Anekdote, die gelegentlich in den Mémoires pour servir à l'histoire de la maison de Brandenburg vorkommt, Veranlassung gegeben.» Nagy Frigyesnek e sokszor kiadott emlékiratában csak egy anekdota van Brandenburg elfranciásodásával kapcsolatban, de az egészen más, mint hogy a magyar darab eredetijének alapötletét adhatta volna: Kanitz poeta anyja annyira belebolondult a franciákba, hogy még vőlegényt is Párizsból rendelt, s amint az egy idősebb úr személyében megjelent, hozzá is ment feleségül. «Ce fut un bonheur pour les Prussiens que ce mariage tourna au mécontentement de la dame; nos beautés auroient passé dans les mains des François et les Berlinoises auroient été réduits, comme les Romains à enlever les Sabines de leur voisinage.» Egy franciaimádó hölgy felsülésétől van tehát itt szó s az «átutalt» párizsi vőlegény valódi francia. Dyk darabja, melyet a bécsi Nationalbibliothekból meghozattam, igazolta gyanumat; Bartsai nem dolgozhatott ez után a darab után. A kettő között legfeljebb annyi a hasonlóság, amennyi érthetővé teszi, mikép juthatott eszébe a Siebenbürger Quartalschrift fölületes tudósítójának az azonosítás, a cím után s a talán valamikor olvasott német darabra való halvány emlékezés alapján². Dyk darabja is a gallomániát gúnyolja ki, mint még sok más német darab, de ő a nőben, s ennek felsülése teszi

¹ Az első kiadásban csak egyfelvonásos volt, de a változtatás egészen lényegtelen s csak a jelenetek megosztásában áll.

² Dyk darabját sem nálunk, sem Bécsben nem játszották; Bécsben bizonyára azért sem, mert a Nebentheater első kötetének elején külön protestál ez ellen Dyk; bármily nagyra tartja a bécsi színészek művészetét, helyteleníti ugyanis, hogy Bécsben minden előadott darabból utánnymatot készítenek a szerző beleegyezése és kártalanítása nélkül. Felhasználja az alkalmat a német író-kiadó, hogy kikeljen az elmaradt viszonyok ellen, melyek közt a szellemi téren a lopás teljesen szabad.

lehetővé egy fiatal pár egyesülését; a franciákért bolonduló anya ugyanis nem tartja elég előkelőnek leánya szerelmesét, egy fiatal hadnagyot, de még fontosabb az, hogy leányát még fiatalnak tartja a házasságra, hiszen még ő akar fiatal lenni. A mindenképpen igen ízléstelen darab egészen más környezetben is játszódik. A patriarkális úri családi körrel szemben, melyben az özvegy apa, a minden tiszteletet megérdemlő családfő, jellemeszilárdságból áll egy ideig a fiatalok egyesülésének útjába, Dyknél egészen felfordult világot látunk: egy hőbortos özvegyasszony önzésből és előkelőségből akarja leánya boldogulását megakadályozni, míg maga nevetségessé módon vén fővel férjhez akar menni. A *Jártos költés völegény* bonyodalmából, ötleteiből, helyzeteiből és alakjaiból alig van itt valami, az is mind egészen általános sablón: a fiatalok együttléte, pillanatnyi bizalmatlankodása, két katonatiszt szereplése stb. A megoldás is egészen más. A völegény rászédéséről szó sincs; a hadnagy nagybátyja, az igazán katonás major, mikor a hőbortos asszonnyal nem tud boldogulni, királyi parancsot eszközöl ki, de a leány ily úton nem akar boldogulni. Szerencsére a major felismeri a franciában azta kémet, ki az ő keze alól a halálos ítélet végrehajtása elől szökött volt meg, s most csak akkor hajlandó őt Párizsba visszabocsátani s így a botrány elkerüléséhez hozzájárulni, ha a hőbortos asszony mindenbe beleegyezik. A gallománia félszégeit egyébként Dyk, aki szükségesnek tartja előljáróban megmagyarázni, hogy mennyire nagyrabecsüli magát a francia nemzetet, másik brandenburgi darabjában (*Das Aufkommen der französischen Sitten*) is nevetségessé teszi, s egy pár sablónos vonás itt is van, melynek Bartsai darabjával való rokonságára rá lehetne mutatni. Abban azonban semmi kétség nem lehet, hogy a *Jártos költés völegény*-nek sem eredetije, sem mintája nem lehet a *Der verschriebene Bräutigam aus Paris*.

Az igazi eredeti keresésében útbaigazíthat az, ha figyelembe vesszük, hogy Bartsai többi négy fordításában sem változtatja meg az eredeti címét, legfeljebb egyik vagy másik szavát magyarosabb vagy magyarul jobban érthető fordulattal tolmácsolja¹. Már pedig ilyen értelemben megfelelő német cím egykorú és újabb könyvjegyzékekben csak egy akad: *Der gereiste Bräutigam*, Schauspiel aus dem Französischen. Frankfurt am Main. 1791. Szerzője Weickard Marianna Zsófia. A jártos költés völegény is olyan völegényt jelent, aki sokat utazott s így bizonyára tapasztalt; Karolina érzi is annak

¹ *Die Räuber* = A tolvajok; *Fayel*; *Die Macht der Kindesliebe* = A gyermek szeretének ereje; *Der Mann nach der Uhr oder der ordentliche Mann* = Az óra járásához alkalmaztatott ember avagy a rend tartó házi gazda.

nehézségét, hogy egy ilyen «jártos költés völegénytől» kell a «menyasszonyt elcsalnia». Csak két évvel az Erdélyi Játékos Gyűjtemény előtt jelent meg a német darab, s így ha nem is tartozott az elterjedtebbek közé, könnyen juthatott hozzá Bartsai. Hogy franciából fordították, az nem teszi kevésbé valószínűvé az azonosítást, hiszen a németek is ugyanúgy adaptálták a francia darabokat, ahogy a mi magyarosítóink a németeket. Azonban bármennyire érdekes volna az összehasonlítás, a Weickard-féle darabhoz nem igen lehet hozzájutni, sőt ismertetéséhez sem; Meusel a *Das gelehrte Teutschland* negyedik kiadásának hatodik pótkötetében a Journal von und für Teutschland 1791. évi harmadik darabjának 232. lapjára hivatkozik, de ez a lap egyik fővárosi könyvtárban sincs meg.

WALDAPFEL JÓZSEF.

VÖRÖSMARTY HUNYADY LÁSZLÓJÁNAK TÖREDÉKEI.

Vörösmarty Mihály *Hunyady László* c. drámájáról idáig igen kevés, töredékes ismeretünk volt. A Vahot Imre szerkesztette Losonczy Phönix¹ hozott belőle egy részletet, melyet Gyulai Pál átvett s kiadásában² e jegyzettel³ látott el: «Mintegy folytatása akart lenni a Czillei és Hunyadiak című drámájának, de abban maradt.» Mind a Vahot-, mind a Gyulai-féle kiadás tehát csonka. Pedig — úgy látszik — a dráma közel volt a bevégzéshez. A Jelenkor⁴ ugyanis 1844-ben ezt írja: «Vörösmarty Hunyady László című drámán dolgozik, mely már befejezéshez közelit.» Később ugyancsak a Jelenkor jelzi, hogy «Vörösmarty Czillei c. szomorújátéka elkészült».⁵ Hunyady Lászlóról azonban nem tesz említést. Ettől kezdve a drámáról nem tudtunk többet, mint amennyit a Vahot, illetőleg a Gyulai kiadása magában foglal, s amennyi ebből a töredékből kikövetkeztethető volt.

Abban a kézirat-anyagban, mely Bernrieder Jánosné, Széll Ilona kegyes elhatározásából a M. Tud. Akadémia birtokába jutott, rejtetten és eddig fel nem fedetten volt az a kézirat is, amely egészen új tervekkel, részletekkel szolgált a *Hunyady László*ból. Sajnos, most sem kaptuk meg az egész drámát, csak részleteket. Valószínűnek kell azonban tartanunk, hogy az teljesen nem is készült el soha. Azonban a megmaradt tervek és részletmunkák így is, töredékességükben is, elég anyagot nyújtanak ahhoz, hogy fogalmat tudjunk alkotni arról, Vörösmarty Mihálynak milyen volt a drámai elgondolása, sőt belső magyarázatot is kapunk ahhoz, miért nem tudta Vörösmarty Mihály befejezni ezt a drámáját.

A megmaradt kézirat a következő részekből áll:

1. *Előgesek* címmel két negyedív-lap a darab prózában írt tartalmával, ill. tervezetével.

¹ I. k. Pest. 1851. 104. l.

² Vörösmarty M. *Összes munkái*. 1885. VIII. 32—37. l.

³ I. m. 380. l.

⁴ Jelenkor. 1844. 8. sz.

⁵ Jelenkor. 1844. 41. sz.

2. *Hunyady László* címmel két nagy és tizennégy kisebb negyedív-lap. Öt felvonás, de az ötödik befejezetlen. Ez az egész kézirat próza. Úgy látszik, ez volt a dráma első tervezete.

3. Egy kis negyedív-lapon újabb tervezet a II. és III. felvonás vázlatával.

4. Tizenkét kis és nyolc nagy — benne két kis — negyedív-lapon felvonásrészletek egy újabb tervezetből minden jelzés nélkül. A töredék versben van írva.

5. Tizenkét nagy iv-lapon egy más tervezetből az I. felvonás egészen, a II. felvonás csonkán. E töredék formája vers és próza.

Az *Előlegések* tulajdonképen a drámának történeti forrásmunkákból kivont anyag-készlete. Vörösmartynak a forrásokhoz való viszonyát, általában forrásait másutt mutatjuk ki, itt csak jelzésképen kívánjuk megjelölni, hogy Vörösmarty *Hunyady László* drámájához kedves könyvét: Heltai *Krónikáját*, Fessler németnyelvű történeti munkáját, Engelt és Thuróczi¹ használta forrásul. A lapokon történt sokszoros betoldások, ismétlések, megszakítások, melyek aztán zavaróan folynak be az első kivonatolás mondat-szövedékébe, mutatják, hogy Vörösmarty hogyan keresztezte forrás munkáinak adatait, a nélkül, hogy összesimitásukra különösebb gonddal ügyelt volna. Egyébként az *Előlegések* Hunyady János halálától Hunyady László lefejeztetéséig történt események vázlatos s több forrásból kúszáltan font meneté t öleli fel. Amint több drámájának kéziratából kitűnik, Vörösmartynak rendes szokása volt megírandó darabjának prózai felvázolása. Ez néha — mint itt is — egyet jelent a forrásmunka kivonatolásával, máskor azonban — s az *Előlegések* erre is bizonyíték — a prózai kidolgozás mára forrás szabad megváltoztatása s egyúttal anyagi felépítése az elgondolt drámának. Jellemző itt Vörösmarty képzeletének izgatott fogékonyságára és látomásos elevenítésére, hogy miközben száraz gondossággal elmondja Czillei halálát s az utána következő eseményeket, egyszerre teljesen színpadi távlattal szemlél s a romantikus színszerűség tárgylátása módján írja: «A színen a nép látszik, mely zúgolódva nézi a fejevételt. Hunyady szava hallik, mely a népet felszólitja, hogy háromszori vágás után ment a bűnös. Ezen szó után kirohan, de elbukik, katonák körülveszik s nemsokára ismét a nép marad, mely mindenfelé kiáltozva, hogy Hunyady ártatlanul halt meg, szét fut a városba s a király ablaka alá gyülekezik.»

Magára a drámára vonatkozólag négyféle kézirattal, helyesebben négyféle tervezettel találkozunk. Vörösmarty egy drámájával sem vívódott annyit, mint a *Hunyady Lászlóval*.

¹ Heltai G. *Magyar krónika*, I. 146—149; Fessler: *Die Geschichte der Ungern*. IV: II. 843—44. 849. 863. l.; Engel, *Gesch. d. ung. Reichs* (1801), III.: 303. l.; Thuróczi *Chron. Ung.* CLX.

Első tervezet. — E szerint a dráma öt felvonásból állt volna. Az első négy felvonás tervezete teljesen ki van dolgozva, az ötödiké csonka. A tervezet erősen a vázlat benyomását kelti; színek, jelenetek, párbeszédek villanásszerűen, egy-két rávilágító gondolattal, sejtetően vannak körvonalozva. Itt-ott homály is ül az egyes részleteken. Látszik, hogy Vörösmarty lelkében nem volt tisztára kialakítva a drámai gondolat és cselekvés bonyolításának útja. Csak egy állott előtte világosan, s tulajdonképen ez volt a számára megoldandó probléma, amiért drámát akart írni: Hunyady László halála. Az előzményeket megadta hozzá a *Czillei és a Hunyadyakban*; a történeti megindulást illetőleg tehát teljesen erre a darabra volt utalva. A nagy feladat azonban a megokolás kérdése volt. Vörösmarty két úton próbálkozott Hunyady László halálát drámailag elfogni s megfejteni. Az I. felvonást ezért kétféleképen gondolja is el. Az egyik megoldást készen találta forrásaiban, amelyekben Hunyady László a vele szemben ellenséges főuraknak, főleg Garának áldozataként hal meg a verpadon. Az I. felvonást Vörösmarty ebben az irányban indítja is meg. A megoldásnak ezt a módját azonban feladja. Csak úgy lehet ezt megérteni, hogy Vörösmarty érezte, hogy a kibonyolításhoz nem kap elég dús és sokszínű motívum anyagot. Vörösmarty 1845-ben már túl volt ugyan a romantikus drámai stíluson, de azért szeretete a túlfűtött, nagy intenzitású szenvedélyek feszítő s fejlesztő szerepét a cselekvények izzó romantikájában. Ezért tehát a saját lélek-alkatához, drámai stílusához fokozza fel az anyagot, amikor a puszta történeti motívumok közé szerelmi elemeket is csomóz, s ezáltal izgalmasabb atmoszférát, s ami talán a legfőbb: érettebb, teltebb drámai cselekvényt tud teremteni. Így tervezi újra az I. felvonást s ebben a tervezetében már megadja az összeütközés jövődjő sejtelmét. Az I. felvonás második formájában V. László király, mialatt megesküszik a temesvári templomban, hogy nem áll boszút Czillei haláláért, meglátja s megszereti Hunyady László menyasszonyát: Gara Máriát. Ezt észreveszi Ágnes, a király kegyese. Ágnes szenvedő féltékenységét akarja most felhasználni Bánfi, hogy a királlyal bosszút állasson Hunyady Lászlón. A II. felvonásban Budán vagyunk. A Czillei-párti főurak mindent elkövetnek, hogy a Budára felcsalt Hunyady Lászlót megöljék. Valamennyiök között a legveszedelmesebb azonban Gara, a nádor; tudja, hogy a király szereti leányát, ki közben Hunyady László felesége lett, s azért akarja törbe csalni Hunyady Lászlót, felajánlván neki a királyi méltóságot. Így reméli, hogy kettős célt ér el: leánya a király felesége lesz, Hunyady László pedig mint lázadó, verpadra kerül. A III. felvonás két mozzanat. Az egyik a királynak és Garának harca a főurakkal, akik titkon összetoborozott hadsereggel akarják Hunyadyt és em-

bereit elveszíteni. Gara ellenben törvényes módot és eszközt keres Hunyady halálára. Erre pedig legjobb út — s ez a felvonás második, drámailag legjobban kiemelkedő pontja — Hunyady László féltékenységének fölkelése. Úgy intézi a dolgokat, hogy Hunyady László tanuja lesz annak a jelenetnek, amikor a király «szerelmét nyilatkoztatja» Máriának. Hunyady a Bánk bánra emlékeztető szenvedélyes kitörés után Budáról haza akar menni a véghatárok védelmére, csak megvárja, míg serege Budára érkezik. *A IV. felvonásban* Giskra — Gara tiltakozása ellenére is — nagy sereget hozat fel Budára, s egy tervezett hadijátékon akarja Hunyady Lászlót elveszíteni. De a király esküjéhez híven, nem engedi bántani Hunyadyt. Végre azonban Gara Mária nevével s egy Nándorban talált véritélet előmutatásával megingatja elhatározásában. *Az V. felvonás* csonka tervezete egy briliáns párbeszéd-jelenetben Hunyady Lászlót és Ágneszt szerepelteti, amelyben Ágnes szenvedélyes nyíltsággal Hunyady László elcsábítására törekszik. Ezzel végződik az I. tervezet.

A második tervezetből csak a II. és III. felvonás pár jelenetre szedett vázlata maradt meg, illetőleg Vörösmarty nem is irt meg belőle többet. Úgy látszik, hogy az I. felvonás első tervezete megmaradt. A II. felvonás hat jelenetre beállított vázlatának legfontosabb mozzanata a Hunyady László elvesztésére kigondolt hadijáték s a királyságnak Gara részéről Hunyady László számára történt felajánlása. A III. felvonás, mely két jelenetjelzésből áll, a hadijáték cselének megghiúsulását s Hunyady Lászlónak a királyságot visszautasító kijelentését tartalmazza legkiemelkedőbb tényül. Az anyagelosztás egyébként teljesen olyan, mint az I. tervezeté.

A harmadik tervezet szintén töredék. Tizenkét jelenetre van elgondolva. Az egyes jelenetek tervezete meglehetősen egyenetlen terjedelmű. A IX. jelenettől kezdve vers és próza váltják egymást. Az egész tervezet az I. felvonás anyagát teszi ki, de befejezetlenül. Tartalmi többlet — az előbbiekhöz viszonyítva — nincs benne, csak az az új motívum-elhelyezés, hogy Ágnes már itt, az I. felvonásban árulja el a király szerelmét Szilágyi Erzsébetnek. De új e részben a lélektani kidolgozás a király belső küzdelmének rajzában, mikor esküje, szerelme és gyűlölete közt nem tud választani. Vörösmarty itt kezdte tulajdonképen formába önteni darabját; ha az anyag minden pontján nem is találta még meg drámailag önmagát, bizonyos finomabb lelki feszültségek és ütközések levezetését igazi drámai dialektikával igyekezett kifejezésre juttatni.

A negyedik tervezet haladottabb fokon tartalmazza a darab kidolgozását. Sajnos, ez is csonkán maradt fenn, s össze-vissza hányt kéziratlapok összetevéséből a következő részek alakultak ki. Megvan egész kidolgozásában az I. felvonás; két jelenetre

oszlik. Erősen emlékeztet az I. és III. tervezetre, azzal a különbséggel, hogy az I. jelenetben lép fel az eddigi tervezésekből hiányzó Szilágyi Mihály, akinek — mint a további részekből kitétni — igen fontos szerepe lett volna. A kézirat többi része teljes vagy csonkán maradt jeleneteket tartalmaz. Ezeket összefüggő felvonásokká összetenni lehetetlen. Mind-egyike egy-egy torzó. Közben egy-két helyen el kellett vesznie kéziratlapoknak, mert a meglévő lapkezetek szövegrészei néhol verses folytatások, amelyeknek bizonyosan volt lapelőzőjük. Épen ezért csak következtetéssel — az eddigi tervezetek jelenetvázlatainak felhasználásával — lehet megállapítani az I. felvonáson kívül eső szövegrészek felvonás- és jelenet-rendjét. Vörösmarty maga csak a II. felvonást jelezte meg. Lehet azonban, hogy a III. felvonás-jelzés épen azokon a kéziratlapokon volt, amelyek elvesztek. E szerint a II. felvonás szín-helye szintén Temesvár. Jelenetei: Bánfi és Ágnes (teljesen ki van dolgozva), Gara monológja (csonka). A király és Mária (teljes); ezt a részt közölte Vahot, majd Gyulai. Csakhogy a kéziratban e jelenet sokkal hosszabb, mint a kiadott szövegben, mert még három jelenettel bővül: Hunyady László és Mária; Gara és Hunyadyné; Ágnes és Hunyadyné. A kézirat itt megszakad. Lap vagy lapok hiányzanak. Az eddigi tervezetek szerint e jelenet után Bánfi monológjának kell következnie. A fennmaradt és csonkán kezdődő lap részletének tartalma e feltevésre rá is vall. E monológgal a cselekmény zártságot kap, s értelmileg vége van az V. felvonásnak. A következő jelenetnek, mely Hunyady László s Szilágyi Mihály nagy vitáját tartalmazza — Vörösmarty kétszer dolgozta ezt ki — nincs felvonás-jelzése, hanem csak mint jelenet-változat van a szöveg folytatásába beleillesztve. De a jelenetnek annyira önállóan induló és lefolyó cselekmény-alkata, történet-egysége van, hogy feltehető, Vörösmarty — ha nem jelezte is — egészen külön cselekmény-résznek szánta. Ez a darab kézirat-, illetőleg szövegtörténete.

Az irodalomtörténet e töredékbe szakadt kísérlet előtt nem mehet el az egyszerű tudomásvétellel. Vörösmarty utolsó drámai megnyilatkozását tartalmazzák e küzdelmes tervezetek, tehát nemcsak a kegyeletnek, hanem a lélekismerés vágyának is érdemes beléjük tekintenie.

A *Hunyady László* nem jelenti Vörösmarty alkotó erejének még csak kezdődő meglazulását sem. A darab törmelékein az alkotó erőnek és a képzeletnek ugyanazon fénye csillog, mint az imént befejezett *Czillei és a Hunyadyakban*, avagy az egy évvel előbb készült *Gondolatok a könyvtárban* c. költeményében. Nem is Vörösmartyn múltott, hogy a tervezett dráma töredékbe csonkult, hanem azon, hogy a drámára nem futotta az anyag. A művészettörténet ismeri ezt a vívódást,

mikor az ihlet önmagát tördeli össze, mert szándékait nem szolgálja engedelmes és megfelelő anyag. A renaissance itáliai messzeségéből Michel Angelo jut eszünkbe, amikor hónapokon keresztül bolyong a carrarai márványok között, s álmának: II. Giulio pápa siremlékének nagy arányaihoz akarja felduzzasztani a márvány-testek gigászi erejét. Vörösmartynak a *Hunyady László* legmerészebb drámai lépése volt. Amint minden történeti darabjában, itt is, a történet neki nem önmagáért volt fontos. A romantikus tárgy-keresés és látás-mód divatja a történelem felé sodorja ugyan, de sohse jutott el az igazi történelmi problémák drámai feloldásának magasságába. Már egy korabeli névtelen kritikusa is megjegyzi ezt róla: «Vörösmarty drámában tett minden törekvései csupán próbatételek, noha általános költészeti, főleg nyelvi tekintetből nagybecsű kísérletek. Tehát Vörösmarty költő, de nem dráma-költő, azaz mindig győzi erővel a költészetet, valameddig az lírai általánosságban (az érzéseknél) marad; ellenben elhagyja ereje, midőn individualításokra kell szorítkoznia, mint kell a színiköltészetben.»¹ Ez a típus-alkotó terheltség kezdve az első eposzoktól elkíséri Vörösmartyt a *Czillei és Hunyadyakig* s nagyon sok alakban megismétlődik a *Hunyady László*ban is. *Hunyady László* néhány személye mintha csak átlépett volna a *Czillei és Hunyadyak* világából, minden változtatás nélkül folytatja életét új környezetében. Csak a király lett mélyebb, Gara bonyolultabb. Hunyady László örvénylőbb lelkű, és szenvedőbb Mária, akit Vörösmarty mintha Melindából és Opheliából öntött volna össze. Ez alakok rajza benn a darabban, a tömegjelenetek s a torz-részletek, a tervezés zavarában elmosódik, de ők maguk így, a történet távlatában állva: az egyéniség erejével erősek és drámaiak. A történeti miliő, igaz, kikapcsolhatatlan mellőlük, de a drámai érdek nem ezen forr ki, mint a *Bánk bán*ban, hanem azon az egyéni küzdelmen, melyben szemben áll egymással: egy feleségét szerető férj, aki küzd a maga otthonának tisztaságáért és — a megoldás csak ez lehet — ezt meg is védi, de őt eltiporja a hatalmas gonoszság. Tagadhatatlan, hogy a motiválásban, indulat-kezelésben itt-ott felvillan a romantika hagyománya, a probléma elemeiben sok van a *Bánk bán*ból, de az egész darabon átlehel egy új stílus-felfogás: a lelki egyénítés, amellyel szükségképen együttjárt az, hogy Vörösmarty alakjaiban a romantikus s patetikus történelmi típusokat kinőtte az egyénivé lett ember. S a *Hunyady László* személyei épen ezt nem bírták ki. Vörösmarty oly súlyos, egyoldalú lelki bonyolultsággal terhelte őket, az egyént annyira életszerűvé valósította bennük, hogy nem tudta rajtuk összetenni a történelem igazságát. Alakjaiban az egyéni

¹ Életképek. 1846. I. Irodalmi Ör. 1846.

problémák nem olvadtak össze történelmi szenvedélyeikkel, külön maradtak, s így nemcsak a dráma maradt csonka, hanem megoldatlan maradt a legnagyobb költői feladat, melynek Shakespeare marad mindörökké fejedelmi megoldója: az egyén és a történelem, a relativ és az örök szintézisének megteremtése. Vörösmarty ezzel adós maradt.

Ez mindenestre esztétikai hiba. De mi hálásak lehetünk e hibáért, mert ezen keresztül kapjuk meg végre az igazi, egységes Vörösmarty-arcot. Mondhatni, egészen a *Hunyady Lászlóig* két Vörösmarty-arc kering, bolyong egymás mellett vagy egymás alatt már költészete kezdete óta. Az egyik Vörösmarty-arc: a képzelet szenvedélyének magikus verőfényétől sugaras. Nyugalma, mint a fehérmegyei velencei tóé, melynek az ég dunántúli kékjével ötvözött hullámringsága hordozta a honfoglaló magyarok és a székesfehérvári bazilikára járó Árpád királyok történetének hősi képeit. Viharzása felséges, égi; tűzbokrából egy boldog Lear király dobálja ki a szírvány parazsait a földre, melyből Prospero vesszeje szítja fel a látomások világát. Erről az arcról árad az a titkos erő, mely az élet mélységeiből fölrázza a történelem fantáziáját s beborítja vele a mindennapok fájó arculatát. Semmi más, csak ős elem. A görög lelkiség titánoknak nevezte. Neve Vörösmarty-nál: képzelet, övé minden, a naiv mosolytól a sötét megrendülésig. Törvénye csak egy van: fel kell oldania a világot, el kell vinnie a valóságot a zene, a látomások, az ihletesség messzeségébe.

S van egy másik Vörösmarty-arc. Csak lassan alakul ki, de annál uralkodóbb s maradandóbb rajta minden vonás. Ez az arc elmerengő, majd kétségektől borított, sötét gondolat-viharok útja, melyet végül is a kultúrából, a történelemből, az emberérték-tudatából kiabrándult pesszimizmus dül föl. A két arc küzd egymással. Amíg az az első arc egyedül világít, addig derűs a Vörösmarty-lélek s rajta keresztül a világ. Felkel azonban az a másik arc, mellyel keserű próféták és nyugtalan gondolkodók szoktak végignézni a világon: a képzelet harcol a gondolattal, a költészet a valósággal — s e harcban lassan felszívódik a derű édes enyhe, az aktív, a teremtő képzelet-arc beleszívódik ebbe a második passzív-arcba... S ezentúl csak egy Vörösmarty-arc lesz, melynek keserű lángjába kétségbeesve zuhan vissza az első... De ez az arc már nem harmonikus világot, hanem belső kínokat teremt. Vörösmarty költészetében is különös változás áll be. Eddig epikája és drámája csupa líra volt; ezentúl lírája csupa belső epika és dráma. Kezdődik a bevezetés a *Vén cigányhoz*.

BRISITS FRIGYES.

ADATTÁR.

VÖRÖSMARTY HUNYADY LÁSZLÓJÁNAK TÖREDÉKEI.

(Első közlemény.)

A *Hunyady László* ránk maradt töredékeit keletkezésük rendjében adjuk, külön az egyes kidolgozásokat. A szövegeken nem tettünk semmi igazítást — kivéve, hogy feltettük a nyilvánvalóan hiányzó írásjeleket — az alapszöveghez híven, a kéziratok szerint közöljük őket. A *kerek zárójelbe* tett *álló szedésű* szavak a kéziratban is zárójelben vannak; a *sarkos zárójelbe* foglalt szavakat Vörösmarty a kéziratban törölte; a >→ és <← közé foglalt részek a költő későbbi pótlásai. A *kerek zárójelbe* foglalt *dült szedés* a kiadó szövegmagyarázata.

I. Tervezet.

Előlegesek.

Hunyady III. Calistus ünnepet rendel az egész világon Hunyady János nándori győzödelme emlékezetére. Aeneas Sylvius Hymnust készítt hozzá. Hunyady Nándorban megbetegszik, onnan Zimonyba vitetik. A diadalmost üdvözleni övök betegen találják, kiknek intést ad az egyetértésre. Azután *(a lapszél egy darabig ki van hasítva, a sorkezdő szavak vagy hiányoznak, vagy csonkák)*... hűségre inti László király iránt... engve. László fiának a várakat... in. Azután a templomba vitetik áldozásra... kenetre, melyeket Capisztrántól veszen... 64 éves korában 1456... örül. László király a végvárak birtokában megerősíti Hunyady Lászlót s fő lovászmesterévé teszi. A pápa gyász tiszteletet szolgáltat.

Hunyady Amurat és Mahomet szultánokkal harczolt.¹

László király a futaki országgyűlésen Ulrikot az ország kormányzójává, Ujlakyt főkapitányává teszi >→ Czilley és a Hunyady ház között békülés eszközöltetik, mely szerint a Hunyadyak [a kirá] Czilleyt apjoknak fogadnák, megtartva atyai örököket, átadnák a vég várakat a királyi hadaknak. Az átadás Nándoron kezdődne, hol Szilágyi Mihály volt várnok. Hunyady előre Nándorba megy a királyt elfogadandó. Czilley ként jő, olly szín alatt, mintha a királyi szállást vizsgálná, azonban hírt visz urának, hogy a várban alig van katona (Szilágyi elrejtette őket) Czilley neki bátorodik s azt írja ipának Brankovicsnak, hogy nemsokára két labdát küld neki. A levél elfogatik s Hunyadyak

¹ A szöveg itt megszakad. Utána elválasztó vonal következik.

tanácsot tartanak, melyben Czillei halála elhatároztatik, Vitéz János nagyvárad püspök is megegyezik. <Ulrik titkon fenyegetőzik kiirtani az ebfajt. (a Hunyadyakat) [s] levélben pedig ipának György serviai deszpótnak két labdát ígér, a Hunyadyak¹ fejeit. A király ohajtja látni Nándort. Ulrik unszolja a Hunyadyak ellen, említi, hogy valamely jós a Hunyadyaknak koronát jövendőt, s hogy e remény őket a király életére törni bátorítja. A király megjed, s Hunyady meghívását Nádor (!) látogatására csak úgy fogadja el, ha *(az új oldal sorkezdetének szavai ismételődnek)* csak úgy fogadja el, ha Hunyady írást ad, hogy Nándort ált adja s fogadja, hogy semmi roszt ellene nem forral. Ezen Hunyady megdöbben, de teljesíti. A király jó idegen haddal. Hunyady a várkulcsokat átnyújtja, melyeket a király vissza ad s fő embereivel a várba megy, az idegen keresztesek előtt a híd felvonatott; mi a királytól roszt néven vétetvén Hunyady feleli, hogy ország törvénye tiltja idegen katonákat belvárba bocsátani, s a király személyének bátorságára ügyelni különben is nem idegenek, hanem magyarok joga s kötelessége. Ulrik ez eset után gyanúba hozza Hunyadyt a király előtt.

Hunyady tudva Cileinek (!) életére törését, Szilágyi s egyebekkel tanácskozva Ulrikot megölni vagy lekötöni elhatározzák, s mise alatt, [mely időben egyedül] mert csak akkor nem vala a királynál, tanácskozára meghívott. Ulrik tűnődve vasinget ölt. Hunyady köszönti; majd szemére veti fondorlásait > s az elfogott levelet előmutatja s végre azt kívánja, hogy Ulrik minden tisztról és idegen jövedelemtől lemondjon. <Ulrik őket pártütőknek nevezi, utóbb kardot ránt, s összevagdaltatik. Hunyady > a királynak is előmutatja az elfogott levelet s mondja, hogy megtámadtatott. A király sajnosan veszi nagybátyja halálát; de megbocsát. Az urak biztatják, hogy még csa *(a lap széle tépett, a sorvég szavai hiányzanak)* ezután fog uralkodni; mert Czillei bitorlása megszűnt. A német seregek lázonganak de a király lecsendesíti őket, miután Czillei testét s később fejét átveszik. Czillei jószágait (az életében neki ígérteteket) kéri a király, de Fridrik is, és egyebe. Özvegye megesketi Vitoveczet s egyéb vezéreit, hogy addig ki nem adja a jószágokat, míg boszú nem állatik férjeért. < a király előtt számat ad tettéről, s az megbocsát. Gara László Nádor kíséretében nem sokára Temesvárra megy, (Hunyadyak vára) hol Szilágyi Erzsébettől gyászban fogadtatik. A király vigasztalja s nyilván a templomban megesküszik a Krisztus testére, hogy Ulrik halálát nem boszulja meg. Egyszersmind testvéreinek fogadja a Hunyadyakat s Budára mennek együtt. Budán Gara László Nádor unszolgatja a királyt, noha Hunyady László leendő veje volt leányáról. Giskra, Bánfi, Turóczy, Gara s a király tanácsot tartanak elvesztéséről. > Buzla pohárnok, Czernin lovász, Jodok, Véglesi kapitány, Holczner, Pukendar. Azalatt Fridrik elfoglalta Czillei jószágait. Ezt is felhánytá. Gara, Hunyady ipa volt legnagyobb ellensége. Török mozgás hírére Hunyady katonákat fogad. [Hír terjesztet] A Hunyadyak elfogattak s hír terjesztetett, hogy Hunyady a király élete ellen s a koronára tört. Hunyady elítéltetett. A hóhér háromszor vágott hozzá. (A színen a nép látszik, mely zúgolódva nézi a fejtételt. Hunyady szava hallik, mely a népet felszólítja, hogy háromszori vágás után ment a bűnös. Ezen szó után kirohan, de

¹ Vörösmarty Hunyady és Hunyady nevet felváltva ír.

elbukik. Katonák körül veszik s nemsokára ismét a nép marad, mely mindenfelé kiáltozva, hogy Hunyady ártatlanul halt meg, szét fut a városba s a király ablaka alá gyülekezik!¹ A király megijed s lelkiismerete s félelme [előzik] miatt Budáról megszökik Mátyással. Szilágyi jó, későn, s boszút esküszik, s a Hunyady vér fölemelését. ← Hunyady megintetik s 600 katonát hoz. Ez újabb gyanú. Véletlenül elfogatik s feje vétetik. Már előbb elfogattak Vitéz váradi püspök, Rozgonyi Sebestény, Kanizsay László, Györgyi Bodó Gáspár, Modra György; Horvát Pál, a Hunyady ház barátai. Mátyás is elfogatik.²

Ulrik Garának nagy bátyja. Ország Mihál is Nándorban volt. Temesváron a király a Hunyadiakkal leteteti a gyászt, s bíborba öltözteti. Gara és Bánfi leginkább unszolják Budán a királyt. Te vagy a király, s őt nézi egész magyar ország. Előbb véredet ölte el, majd magadra tör. Azonban híre jön, hogy a török jön. Hunyady László katonákat gyűjt és gyanúra ad okot. *(A lapkezdet tépett, a sor eleje hiányzik; valószínű: Erzsébet)* László fiát intette, hogy egyszerre a király körébe s hatalmába ne adja magát testvérével; de ő erről megfélekedezett, s öccsét, mielőtt a török ellen menne, a gonoszok tanácsára, elhívatta a király udvarába, hol egy [alkalommal] kor elfogatták külön Turóczy, Giskra, Gara által. Ujlaki Miklós Erdélyi vajda ekkor jött. Hunyady az úgy nevezett Fris palota előtt nyakasztatott. A nép zúgott. *(A szó eleje olvashatatlan)* szegő. Szilágyi Mihál hadi mozgásainak híre jó; a király elszalad.

A király török had hírére megszaladt Budáról; Hunyady János győzte s holta után hogy e mocskot lemossa: keresztes haddal jött, még inkább ön s Czillei bátorságáért. Czillei helytartó lesz. A király Rozgonyi Rajnaldot előre küldi lovassággal. Nándorba az bebocsáttatik. A király jó, Hunyady térden nyújtja át a vár kulcsait: Tizszer küzdött atyám ezen kulcsokért, vedd ennek emlékeztétét zálogul fiaj hűségéért. Példáit követve mi tettel kívánjuk megnyérni parancsodat, de sikeretlen lesz törekedésünk, ha a gonoszság bizodalmatat s kegyedet elfordítja tőlünk. A király. Bennetek tiszteljük az atyát. Bízva(?) szolgáljátok helyette hivatalt s bizonyossá lehetnek pártfogásunkról. Hunyady a németet be nem ereszt; ekkor lázítja Czillei a királyt, mondogatva, hogy Capisztrán királyságot jövendölt a Hunyady vérnek. A király Czillei bölcsességére bizza a dolgot, ki igéri, hogy Márton nap után nem lesz baja többé Hyakkal. Ez kitudatik. Lamberger hívja Ulrikot. Hunyady szemrehányásokat tesz, ez tagadja a levelet s kevélyen felel. Hunyady parancsolja neki s királyt s magyarországot örökre elhagyni. Erre kardot ránt s elesik Hunyady által.

Hunyady László.

Első felvonás. Nándorban. 1. Gara Mária s a király. 2. Gara s Hunyady, utóbb a király Temesváron. 3. Hunyadyné. 4. [Hírnök] Bodó hírül hozza a

¹ A kéziratban a bezáró zárójel hiányzik. Ez a zárójel csak feltevésből került ide.

² A szöveg itt végződik. Utána elválasztó vonal következik. Később szintén.

király jövetelét. 5. Hunyadyné [ünnepélyt rende] egy sereg gyászos hölgy-gyel elébe indul. 6. A király és Hunyadyné. Aznap [esküvést] ígéretet tesz, hogy boszút nem áll Czilleyért. 7. [Mária] Az egyházban a király meg-
esküszik ígéretét megtartani, Hunyadynét anyjául, a Hunyadyakat testvérekül fogadja. 8.

Gara királyságra unszolja Hunyadyt. Turóczytól kihallgattatik. Giskra, Bánfi, Turóczy boszút sürgetnek. Gara ellenzi, Turóczy fenyegetőzik. Gara időt kér s távozik. Hunyady maga. Hosszas küzdes után elveti a királyság gondolatját. Gara jó s kérdi, mit határozott. S midőn megtudja, hathatósan sürgeti, hogy Turóczyt, Giskrát sat. fogassa el, mint akik vesztére vannak. Hunyady hajthatatlan. Gara komoran távozik. Honn van. Turóczy jó, meg-
egyeznek Hunyady elvesztésében. Hunyady [búcsúzni megy a királyhoz] Máriával. A király ellent áll Hunyady meggyilkoltatása[nak] terveinek. Gara a nándori írást előveszi. Határozat, hogy vesszen el. Giskra elküldetik hadért, melly közel várakozik. Hunyady búcsúzni megy a királyhoz [elfogatik] Ágnessel beszél. Elfogatik.

I. FELVONÁS.

Nándor. I. Jel. A király, [Turóczy] Bánfi (el). II. A kir., Mária, utóbb Hunyady, Gara. Temesvár. III. Hunyadyné, Mátyás, Madarász. IV. A király s kísérete. (Kik jönnek itt, mi érdekes sereg?) Hunyadyné egy sereg gyász leány kíséretében s a király. [V. Szilágyi és a Hunyadyak. Szil. el.] (Templomba mennek) V. A templom előtt emberek beszélgetnek. [Egy kijő] A nép kijő a templomból, egy a kijövők közül elbeszéli a történeteket. VI. A király. [Hogyan tet (?)] sápadtan jó s távoznia akar, utána sietve *Hunyady*.¹ Uram, király, testvérem, légy kegyes. Ha esküvel megnyugtatlád anyámat, hogy Czilleyért rajtunk boszút nem állsz, ha őt anyúl, és minket testvérül fogadtál, ne vond el tőlem e kegyelmet is: Jőj esküvőmre vissza. *Király*. (Oh undok árulás) [De hát] Rosszúl vagyok. S miért előre nem szóltál? [hogy] Nagy ünnepélyt, hozzád és hozzám méltót, kell vala ilyen komoly lépésnél tartanunk. S te itt titokban lopva esküszöl meg, mint a szökött menyasszonynyal szokás. Ez rászedés. *Hun*. Hogyan? Tudod, királyom, hogy fényes ünnep még hozzám nem illik. Apám alig hogy meghült sírjában s egy megölt ember vére kezemen. És most is hogy e lépést teszem, csak Máriának s Garának engedek. [kik] *Király*. Garának? Jól van. Ó kín, oh halál. Bocsáss meg, én igen rosszúl vagyok. *Gara*. Uram, könyörgök, *Kir*. [Im visszatérek bár] Nyilván kimondom, hogy ezt rosszúl teszed. — Istenek háza [most szakadj reám, bemennek] mért rám nem szakadtál. (el) VI. [Ágnes férfinak öltözve] S én azt hiszem, hogy jól teszem, csak úgy marad kezemben minden hatalom. (pénzt szór) Imádkozzatok a. [II. felvonás] Új dolgot látok [Vagy mit gyanítok]! A király szeret. Rá nézve ez veszélyes [gon.] érzemény, mert hogy rám nézve légyen, soha nem tűröm el. Inkább mindent merek. [királyért, ki megesküdött, hogy Czilley vérét a Hunyadyakon nem boszúlja meg.] VII. [Egy kijövő] *Szőcs* kijöve: A templom zárva, senki se mehet be, itt valami nagy dolog történik. [Egy

¹ A neveket mindig dőlt betűvel jelöljük. V. e tekintetben következetlen.

másik] *Röty*: Nagy dolog! Nem akarják, hogy az istenen kívül más is meghallja imádságaikat. De azért hiszen mi tudjuk, mit imádkoznak. [Kijövő] *Szöcs*. Mit? [Szöcs Másik] *Röty*. Azt, hogy adj, uram, isten, minél több szegény embert, hogy a gazdagok vagyonát megőrizhessék. [Kijövő] *Szöcs*. Háladatlan pók. Nem pákosztoskodol napról napra a Hunyadyak házában? Nem kapod a legizesebb falatokat? Te ki különben koldultál volna. Te éhség-hirdető! Mitől van ez az iszonyú poczakod és vékányi fejed? [Másik] *Röty*. Mitől? Attól, Szöcs uram, hogy nőtelen vagyok s nincsenek fiaim, mint kendnek, a kik a földön inséget szaporítsanak. De ha volnának [isten ne adja, ha], tudom, istenem, hogy nem hasonlítanának hozzád [te bőrze varrt főző kanál, te] [Kijövő] *Szöcs*. Kivéven ha szép feleséged találna lenni a mi [alíz hibető term] égbe kiáltó bűn volna s alig lehetséges, mert esküvő előtt bizonyosan felakasztanálak. *(Olvashatatlan szó áthúзва)*. *Harm*. Hallgassatok. Jönek. [Más] *Röty*. No nézze meg az ember? Van-e valami bajok? Hullott-e el csak egy hajszálók is? Pedig gyilkoltak és most szépen [békes-séggel meg] kibékölttek az istennel is. Sz' igaz! Ők[et] építették neki ezt a szép házat, hát csak kérhetnek tőle valamit. [Kijövő] *Szöcs*. Káromkodó szemtelen, kutyafejű tatár. No' szen csak lássalak még egyszer a Hunyadyaknál: [Másik] *Röty*. Nem megyek oda. Budára megyek, Szöcs, Szöcs uram, Budára. Értjük. (megy s visszaszól) S aztán majdha valamelyik fiának véka feje lesz, az az anyém [!], azt küldje utánam. [Kijövő] *Szöcs*. Oh te posvány! De minék is haragszom az ebre, hogy ugat. [Megfojtom ezt a vén rőt gazembert. *Harmadik*. Maradj már itt vannak. *Kijövő*. No jó; de ezt el nem viszi szárazon]. VIII. Király sat. többiek. A kir. és Erzsébet elmennek. *Ágnes*. Király uram tehát Máriát szereti? [Minő szemekkel nézte] Imádkozott és Máriára nézett. Megesküdött a szent Bibliá[ra] felett s Máriára nézett, mintha mondta volna: Mindent megbocsátok, mert téged látlak; megbocsátanék apám gyilkosának, mert szerettek. [de csak értted, csak] És én mi vagyok, én? Kiegett csillag, mellynél mig ragyogott, fogát pirítá a hazug mosolygós, azon fogat, mellyel most megharap. Király s hazud. [szerelmet, üdvöket] Király és esküszik. Könnyenhivők! Ő megcsal titeket, [Ő meg fog csalni ti köi nyenhivők] mint megcsalt, semmivé tett engem is. *Bánfi jő*. *Ágnes* kis-asszony, tudja most, mi történt? *Ág*. Uram! *Bánfi*. Hunyady László és Mária titkon össze keltek. *Ágnes*. Oh ég! — Azért volt ő [most] olyan halovány? Igen! Ő boldogtalan, mint én, boldogtalanabb: szeret s szeretve nincs; én ellenében csak féltő vagyok. Igazságos ég! te meverted őt saját érzelmivel. *Bánfi*. Kegyedre most nagy szerep várakozik. *Ágnes*. Ő már elég boldogtalan. Hála neked, isten! És Hunyady és Mária [Ők] az üdvnek karjain. [Meghalni ez lesz most vég szerepem.] *Bánfi*. Ezen siettetett házasság s erőltetett kibékülés nem hárítja el a vést, melly a gyilkos fejére nehezedik. Őn ott lesz, hol a vésznek születni kell; őn, a királyi lak szíve, hatalmasan fog dobogni. [Családi jelenet hol a Budára menetelről tanácskoznak. Szilágyi ellenzi. Mátyás Szilágyival tart. H. László s H.-né akarják, utóbb Gara s *(egy + alatt:)* a király rábeszéli.] Őn, a király lelkiismerete, furdalni fogja őt, hogy ne ismerjen kéjt, ne lásson örömet, míg a meggyilkoltért boszú nem állatik. A király reám bizta, hogy Budára kísérjem őnt. Bizonyos lehet, pártolásunk felől. Őnek nagy jövőndője *(olvashatatlan, áthúzott szó)* van.

Ágnes. [Igen, nagy és megnyugtató. Menjünk, uram] Az én jövődöm! [most a a halál.] Menjünk, uram. Miért nem halhatok meg itt ez órában?

II. FELVONÁS.

BUDA.

Röti s még két más czinkos kötözve viszik Henriket. *Hunyady.* Mit akartok ezen emberrel? *Huny.*: de tán nem ismer rám. *Röti.* [Majd] Majd csak egy kissé felakasztjuk, uram, ha megengeded. *Hunyady.* *(olvashatatlan, áthúzott szó)* Talán lopott, rabolt? *Röti.* Isten mentsen! Hisz akkor kár volna bántani [idő előtt], míg annyit nem szerez, hogy [másnak] nekünk is jusson. *Huny.* Bocsássátok el. *Röti.* De azt nem tesszük. *Kulyak.* Nem is tehetjük [Ez az ember árulta el Czilleyt] mert nem akarjuk. *Huny.* Hallgass, piszkos. *Kulyak.* De, uram, nem bocsátjuk: ez árulta el Czilleyt. *Hunyady.* Tágulj, gazember, én meg megöltem Czilleyt, mert áruló volt. *Kulyak.* Milliom, hisz ez Hunyady. *(elszaladnak.)* Rötihez, ki marad: Oldozd meg karjait, *Röti.* Én? *Huny.* Igen, pirók, vagy majd *(olvashatatlan, áthúzott szókezdet)* nyakra valót szabok. *(hogy utána olvashatatlan, áthúzott szó, talán: lábakat)* Röti *(oldozza)* Oh kérem, csak most ismerem meg a kegyelmes urat. Itt van ni! Olyan szabad [mint], akár a madár. El is szökhetik, ha kedve van. *Huny.* Azt nem teszi s te sem gazember. Menj elől, de aztán valahogy kardom hegyére ne szaladj. Beszédem lesz veled, te, két ház ebe. Lódulj. *Röti.* Megyek már, ne méltóztassék magát fárasztani. — Ez most bizonyosan vallatni akar; de nem fogok vallani. Hallgass nyelvem.

II. Jel. Turóczy, Bánfi, Giskra, utóbb Gara. Terv a Hunyadyak elvesztésére. Garát vádolják.

Gara. A terv szép és jó; de hányan vagytok? *Giskra.*1* Magunk, de hátunk megett a nép, a mennyi kell, *Gara,* Fegyverkezettek, mint a Tátra (?) bércz. Mint Nándornál is [volt] öt száz embered volt. [Csakhogy] Csak hogy közöttök és Nándor között körül belül vagy száz mértföldnyi folt, hegy és folyó [és posvány] *(olvashatatlan szó)* és posvány s mi több Rák lábón járó visszás akarat. *Giskra.* Nádor! Ne ingerelj. *Turóczy.* Valót beszél. *Giskra.* A szent helyre mondom! *Turóczy.* Csak a helyre, melyből a magyar bort hőrpented, bátya! Én is tót vagyok és épen azért nagyon tudom, ki vagy. *Giskra.* Te tót veréb vagy, én cseh sas vagyok. *Turóczy.* *(Szélvész vagy)* Ha sas vagy, úgy én grif madár vagyok. Ha olly bátor vagy, mért nem őrizéd Nándorban hű barátod életét? Mért nem maradtál meg Nándor körül? Te a vadkanunk horkantása vagy. Álmodban szélvész [s hol rabolni kell... melly ajtót kinyit s egy újabb második korhantással bezár. De tette ha tette hínak] és ébren zsivány. [*Giskra.* Hát árulok.] Becsületes merényre esigavér. Nem más, mint esigavér és birkaláb. *Giskra.* Ollót, ollót [nekem] ide, hadd szabom fel ezt a kutyaöröt. *Gara.* Béküljetek. *Giskra.* Te kákabélű szörnyeteg, te, ki sem eszel, sem iszol a fősvenység (!) miatt. Horogra

¹ A * és ** közé foglalt részek itt és a következőkben verses formájú szövegek (drámai jambusok). Noha egyik-másik sornak nem adta meg a költő a végső csiszolást, jámbikus lebegésük mindig kiérezhető. *Szerk.*

písztráng, [ny] ránts kardot, ha mersz. *Bánfi*. Ez csúfos illetlenség. Hagyjatok fel, vagy istenemre, Hunyady leszek. *Giskra*. [Ezt én halász] Boczáss el, Bánfi, mert én megölöm. *Gara*. [Igy jó! Csak öld meg jó barátodat, hogy ellenségeid torkon csipjenek. De én megtiltom a vérengzést. Mi vagy te itt? Szárazra tett viza: (*Olvashatatlan szó*) *utána*: leszen] Csak rajta, öld meg jó barátodat. De én tanútok [itt nem maradok] erre nem leszek; Bolond düh[vel nagy czél ez] (?) nem vitt czélhoz még soha [*sem — olvashatatlan szó*]. *Giskra*. Bolond düh? [*Nádor*,] Hah tudod, kivel beszélsz? Ördög, halál! Nincs, a ki emberhúsrá éhezik? Ki a vatkóval, szájas magyarok. *Nádor*. Ez az ember örült. Halljátok ti ketten. Ha czélotok megboszúlni Czilleyt, mondjátok meg, miből áll sergetek. Ha itt egy biztos s képes sereg áll, elég erős egy országos merényre, akkor beszélek, addig gyermekes, hitvány mesének tartom [kedvetek] ez üres zajt. Elöttem addig gyáva női düh [mind, amit tesztek] a mit beszéltek, inkább álmodoztok. Most a világ Szilágyi—Hunyady lélekzetétől kölcsönz levegőt. [Hatalmok a varázs] Nevök varázs, mely minket itt leköt. Kész had, ha tetszik, [vagy] s akkor társ vagyok kész haddal, észszel, szívvel mindenemmel. Addig nevetség minden dühötök. És én utálok ilyen álmokat. S ha ez nem tetszik, lássátok, mi lesz. Egyébiránt ki engem bánt [azt én bántom. Most végezzetek] (el).** rójjátok fel, azt én is bánthatom (el). Dühösködés s aztán határozat, hogy haddal fognak jöni, titokban, s akkor kényszerítik mind Garát, mind a királyt. Mindenek előtt azonban a vívó pályán akarják elejteni s erre Giskra egy erős cseh bajnokot állít ellenében, kinek tompa lándsája végén rejtett gyilok van. III. *Garánál*. Mária [*olvashatatlan áthúzás*] utóbb Országné, [utóbb] ki távozik. IV. Hunyady, Mária V. Gara, Hunyady, [*olvashatatlan áthúzás*] Gara királysággal kínálja Hunyady (!) s inti, hogy gondolkozzék és határozzon. (el) [VI Országné, Bodó, Madarász, Kanizsai intik, hogy vigyázzon magára.] V. Hunyady egyedül. [Vállalja, ha terve elfogadtatik. *Hunyady* Szilágyinak a pártba vonatását, megnyerését igéri. Giskrára nézve előlegesen megegyezik s Szilágyi segítségét igéri. (el) *Gara*. Most a királyhoz, elkészítem őt, hogy bal tanácsoktól őrizkedjék. Ugy hiszem [Gara], Turóczy és Giskra, Bánfi nem sokára eljönnek. S akkor tanácsot tartunk, melynek Hunyady s barátai titkon tanúi leendenek, s ha vőnnek esze, szíve van, nem késik megtenni, amit ha elmulasztand, veszve van, végkép veszve van]

Huny. Nem áll Gara tervéhez. Gara [legalább m felfedezi] sürgeti, hogy Giskra, Turóczy, Bánfit vagy legalább az elsőt ügyekezzeik hatalmába keríteni. Hunyady az alattomos megtámadásnak, ellenemond. Czillej személyes s alattomos ellenség volt Giskra nyílt, ezt csak nyílt téren kell megtámadni. S erre késznek ajálkozik atyjának minden értékével. (el) *Gara*.* Tehát magamra vagyok hagyva. [Egy gyáva lélek között] Kitértam előtte minden tervemet s ő gyáván vissza lép. Vigyázz magadra, [gy] drága vőm uram. Ha esni kell, az áldozat te léssz. [Gara] Mária (jó) Atyám, szabad? Hiszen te magad vagy. Férjem már elment. A gonosz, be sem szólt hozzám. De te olly komor vagy. Megbántott férjem? [Oh atyám] *Gara*. Nem, szép gyermekem. *Mária*. Ne mondd, szép gyermekem, az hizelgés. *Gara*. Anyád is az volt. *Mária*. Isten áldjon értte, hogy őt dicséred s rá emlékezetben tartod[zel]. Óh istenem s mi hálados leszek [értte], hogy helyette mostohát nem adtál. *Gara*. Hálados, mondod? Legyen úgy, gyermekem s én öröködöm boldog-

ságod felett. *Mária*... és férjemé felett. Nemde atyám most már te is szereted őt? *Gara*. [Igen, ő tiszt.] Ő tiszta, feddhetetlen lelkű férfiú. *Mária*. [Úgy-e úgy-e az? Mondtam neked s te nem hívéd soha.] Oh jó atyám is millyen férfiú. Nyílt, mint a nap és bátor, mint a sas. És szép és daliás és engem szeret. És én viszont miként szeretem őt! — De te ismét komorabb leszel. Dolgod van? Igen. Én távozom. [S míg nem vagytok velem] S imádkozom értetek, míg nem [nem] vagytok velem. *Gara*. Imádkozzál, leányom a királyért és az országért. *Mária* ijedve A királyért? *Gara*. Igen, mert ő az országnak feje. Mert a király[nak] atyádnak jó barátja, és jó rokon, ki téged is szeret jobban talán, mint bárkit e világon. Imádkozzál hát bizvást, gyermekem. (el) *Mária*. Elrémülök! Ha nem tréált atyám. Imádkozzam érte! Azt [tesz] nem teszem, nem tehetem, mióta megtudám, hogy bűnösen reám veté szemét. [Szent isten! mit csináljak] Ha en atyám is árulónk leend. [örizz meg.] Én istenem, én istenem[em]! [örizz meg engemet. De férjemnek mindent tudni kell] Ki ment meg engemet? (Hunyadyné jó. Mária sikoltva fut elébe s lábaihoz térdel. Hunyadyné fölemeli) Ah anyám! *Hunyadyné*. Kedves leányom! (ölelkezés) *Hunyá. körül*. Magad vagy itt? *Mária*. Te félsz? *Hé*. Titkon jövék és titkon távozom. [Megakartam tudni, mint van sorsotok.] *Mária*. Oh jó anyám! a legjobb isten adta, hogy eljövél. Szükségem van reád. *Hé*. Itt gyermekem én nem használhatok. És szükség van rám, mondd? Bajotok van? *Mária*. Még nincs, de félek. *Hé*. Én is gyermekem. [Nincs] S azért jövék. Nincsen kedvem szerint, hogy fiaim illy sokáig késnek itt. Ez több, mint bizalom, ez *(olvashatatlan szó)* vakság. *Mári*. Ments meg bennünket, kedves jó anyám.] *Hé*. Szereted-e férjedet, Mária? *Már*. [Isten] Oh istenem! *Hé*. Meg akarod-e férjedet menteni, Mária? *Mária*. Véremmel, életemmel. *Hé*. Ugy jőj velem. *Mária*. Megyek, anyám. *Hunyady*. (jő) Megálljatok! *Hé*. Boldogtalan fiam, könnyenhívő gyermek! [te itt mulatsz h] Vesztedre jöttél vissza illy korán. *H*. Mindenről értesítlek, jó anyám, te a világon a [legjobb] legnemesebb anya. De menjünk innen, e komor szobából, [Meg] hogy elmondjam, miért időzöm itt. Nagy okaim vannak. [hogy innen még ne menjek el] *Hé*. Kihallgatandlak. (Mária félve elvonúl férjétől s Hunyadynéhoz simulva el) *Gara*. (jő) Ez most anyjának mindent felfedez. Sietnem kell. Oh gyáva, gyáva lélek! S én ennek adtam át családomat! Kányának sólymot. [Verébnek sólymot.] Vessz el, gyáva gyermek! Kertemben gaz vagy, s én kiirtalak. *Szolga*. Uram, a király ő fel-sége már vissza jött s ha most méltóztatol. — *Gara*. Menj és jelentsd meg, hogy tüstént megyek. (Szolga) Leányomat feláldozom, ez egy leányomat, kibem reményem felvirúlt. — De ő is asszony. Talán megváltozik. S akkor közelb vagyok czélomhoz, mint valék. A király szereti őt. Egyesülésökhöz halál a híd, Hunyady halála. Hunyadynak veszni kell! Ez egy tanúja él nagy terveimnek s ő el nem árul, mert én teszem azt.**

III. FELVONÁS.

GARA, GISKRA, TURÓCZY, BÁNFLI.

I. *Giskra* [katonákat hoz.] Itt a had, nádor, ötszáz emberem van. *Turóczy*. De a király nem enged. Azt hiszem, lássunk dologhoz, s ha látja

a király, hogy Hunyady föl nem kel többé, megbocsát, mint Czillej[nek] gyilkosának. *Gara*. Különség (!) van. H. saját várában, mi itt az ország közepén. Neki oka volt, nekünk nincs. Űrügyöt kell csinálni, hogy törvénytelen vesztthessük el. E [az] én módot s eszközt tudok, megnyerni a királyt; de a katonák távozzanak, míg rájuk szükség nincs. *Giskra* ellene van. A többiek pártolják feltét alatt, ha a király megegyezését kieszközli. (el)

II. Mátyás. Madarász. [utóbb — olvashatatlan szó — áthúзва] (el.) A király Máriánál. [Ostromolja] Szerelmét nyilatkoztatja. *Gara* és Hunyady, kik vég szavait hallják, vissza vonulnak. (A király el.)

III. *Gara* és Hunyady. [Hunyady] *Gara*.* Hallottad ezt a szép nyilatkozást? *Hunyady* Nevetség! [és czudarság] *Gara*. Felejtet, hogy király, ki nődet szereti. *Hunyady*. [Minő király, kit én egy seprű] Mondom, nevetség ő és Mária és én! Ha [Máriának] ez az ember Máriának tetszenék [csak pillanatra], csak annyi időre is, mint egy pillanat, egy [gondolat] ötlet, egy hirtelen eltűnt és [elszánt] elszállt gondolat, barátta lennék még ez éjtszaka. És még is . . . átok halál! Van ember, aki nőknek szemtől szembe ily ajánlást tenni mer. *Gara*. [Te folyton folyvást felede, hogy itt királyról van a szó] Hiába! Ő király! *Huny*. Ne mondd, ne mondd, különben megharagszom. Szeretni akar a király? Szeresse országát, szeresse a jogot, méltányt és ha bölcs kárt nem tenni vele, az irtalmat is. De más [nejét] nejét [hohó, nem alkuszunk — halál és kárhozat] hohó, úgy nem alkuszunk. Ezért idézett oly mezes szavakkal, hogy itt vele hivalkodjam és az időről beszéljek. Itt ezen életűnt Budában, hol semmi sem történ[ik], mióta Etele Budát megölette, [hol a házak leásítóznak a Dunára, ha a várfalaktól módjuk volna benne,] hol legnagyobb vitézség [a szuszogás, mellyel (egy egy) elhízott polgárok mint a kilukadt fujtogató, s a várba fel] a szuszogás, mellynek trombitája mellett az elhízott polgár a várba felvergődik. S én ide jövök meghízni mint az érsek lova. S ő csalogat ide, [és nőmne] hogy nőmnek udvarol[haszon]jon. Ez még is szemtelenség. *Gara*. De ő király(od). *Hunyady*. Halál és kárhozat! [*Gara*. Király? Minő király? Egy másik Ágnes kéne tán neki? Egy botrány nem elég? És ilyen ember, és ilyen király, kit minden országából egy nyírveszszövel elkergethetek, aki nem kinek hatalmát min (!) leírt nevet egy karczolóssal eltörölhetek, kinek sem (olvashatatlan, áthúzott szó) béke, sem] Ő nem király, csak báb, kit mink csinálunk. Vagy ám király, de a kit bárki is egy nyírveszszövel elszalaszthat innen, kinek (olvashatatlan áthúzott szó) sem béke, sem harcz hasznát nem veszi, kinek hatalmát mint leírt nevet egy karczolóssal eltörölhetem, kinek mi voltunk karja, [tüdeje] és szeme. [Mi voltunk vére . . És kincstünk kincse, vérünk vére volt] Mi voltunk vére, a ki nélkülünk nem más, mint egy [sovány emberszelet] kiégett hússzelet. Egy harmad abból, a mit embernek neveznek. [És ő király és] S ő mert király, képes rászedni mást, elcsalni a pályáról, hogy nejét egész királyi kényelemmel itt unalmas estvéken majd átkarolja. [Istennek minden átka rá! fejére.] Mahometre mondom, ezt mégsem tűrhetem. [*Gara*. Örökké. Megállj! Heved már túlragadt. Ő még királyod s én Nádor vagyok. S így szólni róla előttem nem szabad. *Hunyady*. Előttem? Ugy van. Most már észre jöttem. Azonban jól van, ird fel, mit beszéltem. Vádolj be a nyílt ország előtt. De én azt mondom, hogy László királyt, ha

öt nőmnél találok, úgy mint nem szabad, kiirtom életét, habár minden tagján egy korona, és minden ujján száz hamis eskü volna. Erre hatalmat ad a törvény s én nem félek senkitől.] *Gara.* És még is tűröd. *Huny.* Istennek minden átka rá. *Gara.* Megállj! Még ő királyod, és én Nádorod vagyok: Előttem róla így szólnod nem szabad. *Huny.* Előtted? Ird fel s olvasd el neki. Mit bánom én! Sőt még azt is izenem hozzá: Ha nőmmel úgy találánám [nőm], mint nem szabad, [kiirtom életét] eloltom, mint a gyertyát, kiirtom, mint a megsértett Bánk bán a királynét. *Gara.* És mint Zah Bódog, a boldogtalan, [ki mer] rosszul merészlett megtorlás helyett a késő századoknak tárgyat adsz [hallatlan] borzasztó végedért a szánalomra. Én nyílt valék hozzád s te még is kételkedel. [Ez több] Ez hálátlanság, sőt több: Oktalanság. Ő még királyod. Mondtam, hogy az maradjon? [Korán] De még király, hát úgy vigyázz magadra s minden szavadra, hogy kárát ne valld. (*Olvashatatlan, áthúzott szó.*) Sokszor szavunkkal győzhetünk, s szavunkban már benn van a tett. Itt a szó nem segít, itt tenni kell. [és addig] De im, leányom jő, hallgasd ki őt, aztán szobámba várlak.

IV. *Huny.* Máriám! *Már.* Oh Hunyady! *Huny.* Milly oktalanság! én dühösködöm, míg itt becsületemnek legjobb öre van. Erényes nőm. Szeretsz-e, Mária? *Már.* Most kérded ezt? *Huny.* Ha igen, úgy őt nem szeretheted. Az képtelenség. *Már.* S még is, Hunyady, én rettegek teérted, magamért. Irítózat szállt meg, kezdve sejteni, hogy a király szeret, s most hogy kimondá nyíltan, rémület s baljóslatok töltik be lelkemet. Menjünk, el innen, minden szenteidre, Atyádnak szent poraira kérlek, Hunyady. Menjünk el innen, vagy szökjünk tova, ha másképp nem lehet, csak hogy minél előbb, minden halasztás nélkül. *Huny.* Még nincs veszély. *Már.* Oh istenem! Csak most az egyszer volnál gyáva, mint én. Ha láttad volna! Mint rossz szellemek [szárguldtak el. Bujdostak itt fenn] száguldozának Bánfi és Turóczy, a véres Giskra s undok arcaikra kiült a vész, melly szívökben lakik. *Huny.* De ők elmentek s én s barátaim még számosan vagyunk. *Már.* Jó barát veszélyben! Millyen kevés van ilyen. És ők elmenének, hogy [visz] közvesztűnkre vissza jöjenek. [*Huny.* Jó Máriám, hogy] És a király! Oh mint reszket velőm, ha [gond] csak rá gondolok, hogy ő szeretni mer, hogy gyengeségem, vagy hatalma bár jogot adhatott remélni, hogy még becstelen leszek. *Huny.* Utálat! Jól van, Mária! Nekem nem tetszik itt e lágy világ s azért megyünk, minél előbb lehet. De még előbb megmutatom nekik, hogy bár akarják, nem bírnak velem. És most atyádhhoz. Légy nyugton, szívem. Atyáddal eddig ellenség valék s megálltam. És most barátja, belső, bízosa. Most nincs mit tartanom. Isten veled! *Már.* Lászlóm, szerelmem, én még féltetek. De most már még is nyűgottabb vagyok, mert azt ígérted, hogy távozni kész vagy. [De kérlek] Csak egyre kérlek, hogy ne higj (!) felettébb s ne bízzál senkiben, mert ah atyámat ők szinte megcsalhatják és ha nem, az még veszélyesebb! Hagyj félnem értted, mert hozzád nem illik s ne vedd rossz néven sürgetésimet; mert én sürgetni foglak, mint árny a fényt, hogy elrepüljön a vad vész elől. S aztán (bár) te most már nem vagy magadé. [És mondjam-e] És mondjam-e, nem is csupán enyém... Oh istenenem (!), mit is beszélek én. [*Hunyady.* Te most megítélsz] (*Hunyadyra borúl*) *Hunyady.* Kedves, jó, szép Máriám! Az isten áldja meg (ézen) édes gyanúdat. Légy nyugton, szerelmem.

Félénk leszek miattad és vigyázó s bátor csak ott, hol értted merni kell. És elmegyünk, bízvást megnyúghatol. [Keletről mozgalom van ellenünk. Épen hadat szedek.] Keletről mozgalom van ellenünk. Hadat szedek. Ne gondold, Máriám, hogy elszűnyadtam. [Vagy hatszáz vitézem megérkezik ma holnap s nem ürügy, nem félelemből, okkal távozom] Ha majd hadam ide érkezik, okom leszen távozni s nem ürügy, nem félelem. Rendelgetésem lévén befejezni a munkát, melyet hős apám dicsőn a véghatárig vitt. S ezen fölül, ha kész hadam lesz itt, megyek, midőn tetszik, mert úgy hiszem, idő jöhet, midőn elmenni oly nehéz lesz, mint ide jőni könnyű volt. De most Atyádhoz. [Kedves] Szerettem, kedves Máriám, Isten veled! *Mária*. Te búcsúzol *Huny*. Hogy vissza térjek, míg nem is remélnéd. *Mária*. Igen, Lászlóm és mondd el, mit beszél atyám, mert én kívánok tudni mindent, érted-e mindent és most veled megyek atyámnak ajtajáig. *Hunyady*. Jó gyermek.**

V. Hunyady barátjai köztök Henrik (*olvashatatlanul áthúzott szó*) [Hunyady-nál] A hadszedés nagyban elrendeltetik. Bodó és Kanizsai hadszedésre mennek. Ország(ot) tanácsát kikérni, a Rozgonyiakkal szövetkezni szándék. S hogy jó színe legyen a dolognak, ünnepélyek rendeltetnek.

VI. (*Olvashatatlan, áthúzott szó*.) Rőti, azt híve hogy Gara Huny. ellensége, hirt hoz hogy Giskrának [közél ezerre menő] ötszáz embere van a városban elszélesztve. Gara megajándékozta s további [*áthúzott, olvashatatlan szókezdlet*] hfrhordásra felbérel. Rőti el. *Gara*. [Ha ma Hunyady gyáván vonakodik elfogadni ajánlatomat, kis lelke nagy tervemhez nem simúl. Még egy hátra, felfedem előtte a veszélyt, tanújává teszem tanácskoz.] Hunyady késik nyilatkozni. Gyanús dolog. Talán elárul. Nem, nem Hunyady lelkéhez nem fér árulás; de késik s itt veszély. Ha ez a nadály nép sejtethi, hogy őket [elhagyom] megcsálom, el volnék veszve. Kérdőre vonom, s ha ellenkezik, fel kell áldoznom őt, hogy fel ne áldoztassam en magam. VII. [Hunyady, Gara. Hunyady időt kér meggondolásra, leginkább kivihetőség tekintetéből. Gara. Legelőbb is Giskra elfogatását ajánlja s magára]

IV. FELVONÁS.

(A III. Felvonásból idejő az V Jelenet: Hunyady barátai.)

Nagyobbszerű hadszedés ajáltatik s egyszersmind az ünnepélyek, had-játékok folytatása. (*áthúzott, olvashatatlan szó*) Kanizsai és Bodó hadszedni mennek. [Csárda] *Barlang*. Ágnes Henrikkel. Ágnes rábírra Henriket, hogy lesse ki a gonoszokat. *Henrik*.* Mióta üdvöm, mint felvert madár elszállt szivemből, a vadászatot választám élvemül; de én nem [özeke] szarvasok, nem özek ellen rántok ideget: a róka [medve] egy farkas kedvelt vadaim: az emberek gazságait nyomozom s ha [c] egy egy nagy vad elhull általam, enyhül sebennek (!) égető [heve] szurása. Ezen setét hajszálon életem függ, mint [egy] a gyász emlék az árva mellén. Emléke annak, a mi leheték s így megromoltan nem leszek soha. Itt e tanyán most rettentő gonoszság forraltatik. Meglássuk, mint lehet nyakára hágni. Jőnek. Most vigyázzunk** (Rőti harmadmagával jó) Henriket borért küldik. Réti rá ismervén megöletését tanácsolja Henrik visszajő. Rövid beszélgetés után mintha távoz[ik]nék társaival. Bunkó orozva át döfi Henriket. Most áruld el terveinket, nyomorú. (el) Henrik lerogy:

Segítség! Istenem, meghalok! *Szolgálo.* Szent isten! Gazdámat megölték! Gyilkos, segítség! (Kiszalad.) [Király, Ágnes s néhány kísérő. *Király.* Nem itt kiáltanak?] *Röti.* Utána! Öljétek meg! *Bunkó.* (Visszajő.) Szaladjatok: [Egy csapat úr jő, kik erre sétál] Jönek. Az ördög sétálni küldte az urakat s épen erre tartanak. *Röti.* (Egy rejtett ajtót nyit.) Fel a hegyre!* Itt ki búhatunk. (el) *Király, Ágnes s hátrább kíséret. Kír.* Nem innen hangzott a kiáltozás? Jó isten! itt egy ember halva fekszik. Ágnes (megismeri) Irgalmas ég! Henrik! (reá borúl) *Király.* Mi ez? [Vonultatok el] Menjete a gyilkos után. (A kíséret visszavonul) *Ágnes.* Oh Henrikem, mért nem maradhaték Hozzád méltó, most ilyen sors nem érne. *Király* Mit mondasz? *Ágnes.* Azt hogy itt becsülete, és gyermeküdvöm szent emléke halt ki. Utósó védem e csalárd világon.** Oh Henrikem, satöbb szemrehányás a királynak. Utóbb észreveszi magát s azt mondja, testvére volt. A kíséret visszajő. A király a gyilkos nyomozását megrendeli. (el) *Giskra* jő [Bunkóval] Rétilvel *Giskra,* Mit keresett itt a király? [B] *R.* Uram, én egy kémet megöltünk. [kitől Röti azt] *Gis.* Azt jól tettétek. *Röti.* Ugyanazt, ki Czilleynek is árulója volt. *Gis.* (Olvashatatlan szókezdet) Jó jel nekünk. A kis vad elesett, most majd a nagy vadra kerül a sor. (katonák hozzák Bunkót) *1 katona.* Valld meg, gazember, hogy itt ez embert te ölted meg. *2.* Valld meg, hogy hamarjában felakaszthassunk, mert más dolgunk is van. *1.* Törődön vér van. *2.* Igen! és pófádon véres szeplő, ez pedig azt jelenti, hogy gazember vagy. *Giskra.* előlép: Kik vagytok, fiaim? *1 katona:* A nádor katonái. *2.* Igen, a nádor dőngetői. *Gis.* (Mit?) Az annyit tesz, hogy a nádort dőngették. *2.* Csak a ruháját, hanem mi külön emberek megdőngettünk már, mint [itt körül belül látunk.] némely vastag emberek gondolnák. *1 katona.* Hallgass számár Nem tudod, kivel beszélsz? *Giskra.* Jól van, fiam, hanem ha te a nádor embere vagy s ruháját dőngeted, én a nádor barátja vagyok s ellenségeit dőngetem. Ez a gyilkos gazember az én szolgám volt, azért bocsássátok szabadon s mondjátok meg a nádornak hogy nyársra húzatom, mihelyt egy darab hegyes fát kapok. *1 katona.* Jól, uram. *2.* Hiszen így is jól van, hanem előbb szerettem volna egy kissé kiporozni. *Giskra.* Pusztulj. *2 katona.* Megyek már. — Pedig bizony kár, hogy egy kissé meg nem nyúzhatom (el) *Giskra.* (Bunkóhoz.) Derék fiú vagy, vedd ezt díjadul. [Hanem] De [s] innen menj s hozz [vagy] ötven [embert] lovast magaddal, népeimnek legjavá[t]ból. [Bunkó] Vigyázz fogadra. *Bunkó.* Az erszényt köszönöm, a népet meghozom és aztán gyilkolunk, a mennyi kell. *Giskra.* Ezt a tanyát most el kell hagynotok. (el) *Röti.* Igen, uram! — S én semmit sem kapok. Hohó! ebből még furcsa dolog lehet. — No szegény pára, téged ugyan ledőfték, mint a hizott disznót, de én nem leszek virrasztód. Ebek várnak reád itt a barlang torkán: azok majd eltemetnek. Nép jő. Itt a gyilkos, fogjátok meg (Megkötözik) *Röti.* Hej, atyámfiai, hiszen nem én öltem meg. *Giskra* ölte meg. Nép: Hazudsz, gazember. Vigyük, el, úgy is rég nem láttunk akasztott embert. (el.)

Királyi lak. Turóczy, Bánfi.

Bánfi. Most már mit csináljunk? Ez a gyermek király daczolni mer, míg másfelül [Rokonát megboszúlni] oly gyáva meg nem boszúlni rokonát: [Turóczy.] Pedig Hunyadnak már egy kis hada van s ha várunk, annyi

lesz, hogy ő az úr Budában. *Turóczy*. Giskrának is több rejtett népe van. Várjuk be a nádort. *Giskra* (jő)* Nős, hogy vagyunk? *Bánfi*. A király nem enged. *Giskra*. Majd kényszerítsük. *Turóczy*. Az bajos dolog. Ő esküjét gördíti ellenünk be. *Giskra*. A szent kehelyre mondom! [*Turóczy*. Mit sem ér] (Nádor jő) Ámde jó, hogy épen jösz. [Most mit] Lásd, mit téssz a királylyal. *Nádor*. Én? *Turóczy*. Igen, te, nádor, a kiben bizánk. [Már volt hadunk] Hadat kívántál. Meg [volt] lett. [Majd vo] S akkor ismét azt mondtad, el kell távolítani. Most nincs hadunk és a király daczol. *Nádor*. Ámítás. Giskrának itt [két annyi] négy annyi embere van, mint Hunyadnak. *Bánfi*. Hogyan? *Giskra*. Úgy van, mert nem valék olly vak bolond, hogy itt közöttetek had nélkül ténferengjek. *Nádor*. Jól van, te megcsalál; de most az egyszer családod csak hasznunkra van. Azonban ez mind semmi, míg a király nem tart velünk. [Azt bizzátok reám. Vonuljatok el, én majd négy szem között elvégezem] *Bánfi*. Ez a te dolgod. *Nádor*. Ugy va[gy]n [hogy], csak hogy aztán [meg] bizalmat s összetartást sürgetek; különben a szövetség bontva van. *Giskra*. Te légy vezérünk. Ott hol ütni kell, bizzad reánk. *Nádor* Most vonuljatok. Jön a király. (A többiek el). *Nádor*. A legnagyobbért nagy dolgot merészklek. Vöm gyávasága kényszerít reá. Feláldozom, hogy vak bizalmamért magam ne essem áldozat gyanánt. Kezemben két párt[na] sorsát [van] hordozom. A mellyik terhes, elsujtom magamtól, [hogy] s a másikat használom számolyúl.^{1**} A királynak előmutatja a Nándorban talált verítéket. Erre meg nem hajol. Máriáról kezd szólni. A király végre enged. Hunyady jő. Hadjátékra hívja meg a királyt. Ez megérkezik. *Gara*. Utolsó játék, mellyben nyerni fogsz.

V. FELVONÁS.

Mária, Gara.

M. Miért hozál fel, atyám? *G*. Meglátod, csak figyelj; [de most vonuljunk félre.] Hunyady[t] [láttam] jő[ni; ő néha], a király nincs honn, ő néha dévaj asszonyok körül. — Jer, leányom, vonuljunk félre. *Agnes*, (kijő). Volt itt valaki? Mintha beszédet hallottam volna. Ah Hunyady! *H*.^{*} Bocsánat, szép kisasszony — *A*. Miért nem nevezz sz diáknak, Hunyady, hisz[en] irtokod valék? *H*. Valóban az veszélyes tréfa volt. *Agnes*. Hiszen ti a veszélyt szerettetek. *H*. Kivált az olly veszélyt, [mínek] mellynek szép szeme van, s mellynek [selyem hullámu fűrtjein mint lépen a szív, e legszállangóbb madár] hajában a szív fenn akad, [s az apa] mint Absolon király s az észapa (*olvashatatlan, áthúzott szó*) búsongva nézi elveszett fiát. *Agn*. Ugy szólasz, mintha szerettél volna valaha. *H*. Én? *Agnes*. Lám, hogy megijedtél. Te házasság vagy már és most sem szeretsz. *H*. Kérlek. *Agnes*. Bocsánat! *H*. Honn van a király? *Agn*. Még nincs. *H*. Isten veled! *A*. [Ne menj] Tüstént jövend, addig beszélhetünk s ha társaságom nem terhes neked, foglalj helyet. [Kom] (H. leül.) Komor vagy. Istenem! Ha én olly boldog volnék. [De] De minthogy itt vagy és időnk van rá, egy nagy [munká]t dolgot szeretnék munkába venni. *H*. [És mi volna az?] S az volna? *A*. [Elesábitalak. *H*. Te engem? *Agnes*. Ha kedved volna, téged elcsábitanálak.] Téged elcsábitani. *H*. Te, engem, Ágnes? [Az csekély dolog] Furcsa! Nem hiszem, mert aki csábít,

¹ A befejező zárójel hiányzik.

[az, ha van esze, meggondolja azt] az nem mondja meg, az, ha van esze, csak olyakat kísért meg, a kiket csábíthatóknak tart. S én erre még okot nem adtam addig. S mást részt a munka könnyű; mert ime én már csábított vagyok s parancsod[at] várom. *Ág.* Milly szépen hazudsz! [Bocsáss meg, bűm (?)] *H.* Ágnes! *Á.* Bocsáss meg, Hunyady: Te még e pillanatban rendíthetetlen vagy, mint Nándor fala. És ép azért volnék oly büszke rá, hogy a szilárd és olvadatlan érczet [lángolni látnám], hogy hajthatatlan szívedet csak egyszer is lángolni lássam. [erre vágyom én] *H.* Mondtam, parancsot várok. *Ág.* Iszonyú ember! Tudod, hogy [asszony nem parancsol szerelmi kéjben, ostromolni kell s te azt még nem teszed. *H.* Tudod mért? Mert nem vagy vár, nem tábor, nem török: Ostrommal én csak őket keresem. *Ág.* Van] egy dolog van, [ahol az asszony nem] a miben hölgy nem parancsol, [melly mit tőle szép] a mit tőle édes [szavak, hullámú (?)] veszélyű szók szelíd erőszaka, apró figyelmek lánczolatjai vagy egy merészebb lépés vér kötő hatalma [ví] küzd ki s ez a szerelem. Midőn bevárja, hogy kérjék, ostromolják s [negéd] játék vagy élv, mit céljául kitűzött, az ostrom kedves mind a két esetben. *H.* S te így szerelmet kívánsz? *Á.* S megnyerem. *(Olvashatatlan szókezdet.)* Kivánom, hogy dühös légy, mint a vész. Ellent ne állhass véred rohamának. S én gyenge [nő] nő megtörve félelemtől kétségbe essem [győzelmi] győzelmed [felől] miatt *H.* Ezt már szeretném látni. *(leül)* *[Ágn.* Nem hiszem. *H.* Nem és miért? *Ág.* Mert változó szemed.] *Ágn.* Halld tehát. [Én téged szeretlek, Hunyady] De csak magad, s ne engedd, hogy a lég [Meghallja].**

II. Tervezet.

II. FELVONÁS.

1. A király s Hunyadyak fogadtatása s az azt megelőző jelenetek különböző hangulattal.
2. Hunyady [és] Mária, később barátai [Készület hadjátékokra] Hírt hoznak, hogy a király másnap hadjátékot tart. Hunyady velök távozik.
3. Hunyadyak ellenségei. Gara elválík tőlök s együtt megy haza Hunyadyval.
4. *(Olvashatatlan, áthúzott szókezdet)* A király s Mária, utóbb Gara Hunyady (a régi terv III. Felvonásából átveendő)
5. Hunyadyt Gara királlyal kínálja meg.
6. Hunyady egyedül.

III. FELVONÁS.

Át veendő a terv II. Felvonásából 1. Gara és Mária, 2. Mária egyedül, utóbb Erzsébet, utóbb Hunyady, 3. Gara egyedül (A hadjátékra távoznak). 4. Beszélgetések a pálya körül. A csel Hunyady elvesztésére nem sikerül. Új tervek. Giskra sat. 5. Hunyady honn a királyság felett tűnődik. 6. Hunyady és Mária. A királysági ajánlatokat nem fogadja el. 6. Gara.

IV.

III. Tervezet.

Temesvár. Városi tér, mellynek egyik oldalán templom.

I. A király, a Hunyadyak s a király kísérete.

II. Hunyadyné gyászban egy sereg leány kíséretében.

III. A templomból nép jő ki, a király s a többiek bemennek.

IV. A templomon kívül álló nép okoskodik e találkozás felett. Egy kijövő elbeszéli a benn történeteket.

V. A király kijő, utána Gara és Hunyady. [*Kir.* Hagyjuk imádkozni a hölgyeket. Ártatlan keblök] *Gara.* Imádkozzatok a királyért, ki megesküdtött, hogy Czillej vérét a Hunyadyakon nem boszúlja meg. *Kir.* Igen, fiam.* Az isten hallá esküvésemet. Ismétlem, hogy meghalljátok ti is: Nyugodjék [békén] a halott, miatta az élők vérét el nem ontatom. (Javaló zaj: az isten áldja meg! Soká éljen a király.) *Huny.* S most tisztelt bátya! Felséges királyom! Egy csendes titkos ünnepélyre kérlek tanúnak, pártfogómnak. *Kir.* Másnak titok; de én csak tudhatom? *Huny.* Tanúja léssz, ha vissza térni kegyeskedel. *Kir.* Mit kell gyanítnom! Oh kin, oh halál. Körül vagyok hálózva. Mit tegyek? *Huny.* Felséges úr! [Királyo] *Király.* Felséges úr? Rabszolga. Im megyek. Ha úgy van, amint sejtem, elveszek a fájdalomban, vagy szent eskümet (kell hogy megszegjem) azért tevém csak, hogy megszegjem egykor. Istennek háza, mért rám nem szakadsz? (bemennek)**

VI. Egy kijövő s egyébek beszélgetnek.

VII. — A király s a többi jönek.¹

VIII. *Agnes*, utóbb *Bánfi*.

IX. A király egyedül, utóbb Gara és Bánfi. A király pihenni megy. *Gara.* félve.* [Ez új dolog, Szerelmes a király] Tehát szerelmes a király. Ez új dolog. Ha sejthetém [előre], tán másképp végezek. [De most már vetve a mag. Sárkány fogat vetette] De most [most] már így van és e helyzetet [Akármí áron meg kell tartani s használni] kell venni terveinknek alapúl. [Sárkány fogat vetettünk. És ha mit] A mit tevék, legyen bár helytelen, azon tünödni [én nem szeretek] most már nincs idő; az itt a kérdés: mit kell tenni most? Sárkány fogat vetettem, bizonyos [Hogy a mi]. hogy e vetés [nem ad jó aratást (és) és] nem [sült] szelid galambot, [Csakhogy ébren álljunk]**

S ha a megnőtt sárkány éhezni fog

Ha megnő Ha éhezik, nem búzaszemmel él.] szárnyas
[kigyót terem.

És hogy e madár

Nem búzaszemmel él, ha éhezik.

De vért kíván és emberéletet.

Vessünk tehát vért, életet neki.

[De nem saját vérünket, életet

Adjunk [neki] elébe, ollyakét, kiket

Nem [szívvel] szeretünk [vagy] s kik minket nem szeretnek]

Bánfi. (jő) Nádor, te minket megcsaltál. *Gara* Hogyan?

[Gara] S te bízál bennem? *Bánfi.* Mint saját szememben.

¹ A kéziratban a szöveg idáig át van húzva.

Gara. Tehát szemed csalt Bánfi és nem én.

Bánfi. Ismerjük ezt a [hangot] tréfát: [ez vivé] így
Beszélsz és azt teszed, mit érdeked kíván.

Gara. Halld Bánfi, amit mondok: téged én
Dühös, de gyáva [embernek] szívnek tartalak
És léha fejnek. Téged rászedett még
Minden ismerősöd. És tudod miért? Mert
Egyben sem bízál. A bízalom hiánya
Kuszálta össze [élted] elméd fonálát. Te nem
Tudod, mikor kell bízni, merni, mikor
Haragunni. Mondd meg, mit akarsz?
Lányom jegyes volt, most nő. Nem hívéd
Hogy [vége ez lesz] így végződik? Majd tán anya lesz
S te bámulod, hogy férfi s nő szerelme
Gyümölcsö[t]zött [hoz], olyt embert, mint te vagy,
Ki szinte nem termettél rózsafán.
[S ez még mind semmi. Nem bízattad-e,
Hogy a király esküt tegyen, hogy így
Ellenség szépen kibújjék a közös veszélyből]
És nem te bízattad-e a királyt,
Hogy itt a népnek szent esküt tegyen
S menten maradjon a közös veszélyben.
S most azt kívánnád, hogy harcot kiáltunk,
Vendégek a gazdáknak ellenében,
Hogy gátat vessünk gyengéd vágyaiknak,
S hogy ők azonban még is bízzanak,
Hogy Hunyadi László, a ki okosabb
Mindnyájatoknál, mint [a tyúk] együgyű [tyúk] birka
Budára jön halni [kedvedért] érted, ki őt oly nyíltan
Gyűlölöd. [S hogy ott mulasson is, még teljes
Kényelemmel törbe. Gyanútlanul, míg teljes
Kényelemmel eláratod, hogy ott nyakát leested]

Bánfi. Hallgass az istenért: náluk vagyunk.

Gara. Tagadd meg tőle Máriát s beszéld rá,
Hogy hagyja itt a [bájos] kedves végvidéket
A harcot, [jó szerencsét,] és a [bátor lét] féltett lét(?) szabad
[Légét, s Budára jön fel velünk]
Határtalan légét s börtönszagu
Budánkba jön [Én megcsaltalak] veszni. Mit kívánsz még?
[Én őt viszem; de vőm, jer]
Én őt Budára felviszem; de vőm,
Jegyezd meg ezt s mondd, hogy megcsaltalak. (el)

[Gara] *Bánfi.* No most már épen nem tudom, hová néz
[Irányoz. Mindegy. Csakhogy Hunyady
Budára jő, a király jő]
S hová fog ütni. Gyűlölők sok embert,
De ettől félek. — A király! (A király jő) Uram!

Kir. Magad vagy, Bánfi? Ah jó Bánfi, bár
Maradtam volna Bécsben: itt hazádban
Dühvé lesz minden szenvedély: gyűlölni
Csak itt tanul meg, a ki nem tudott.
És ez még semmi: itt szeretni hagymáz.
[Örült viharként dúl a szerelem]
Itt a szerelem, mint örült vihar
Kereng agyunkban, míg ennek tüzevel
A szívbe [csap] vág és azt felégeti.
Oh Bánfi, vigy el innen, vigy hamar

*Mert én itt elveszek. *Bánfi.* Felséges úr! *Kir.* Mit úr, mit felség!
Jó tanácsot adj, szabadíts meg engem innen és magamtól. *Bánfi.* Uram,
király, te úr vagy és mehatsz, midőn akarsz. *Kir.* S itt hagyjam Hunyadyt?
[nem Hunyadyt; de ősi] *Bánfi.* Valót beszélsz, ő nem maradhat itt, hogy
Czilley vére torlatlan maradjon. [Kir.] Felette még törvényt kell tartani.
Kir. Mit [az] ér nekem, ha ő bár meghal is. S aztán tudod, megesküvéim.
Bánfi. Igen, de a király [felett] a törvények felett nem állhat esküjével: a
törvény ítél [s] és rajtad áll kegyelmet osztani. *Kir.* [És én kegyelmet]
S esküm szerint én kénytelen vagyok kegyelmet adni. [Én nem gyilkolok]
Bánfi. Van mód a kegyelmet [K] akkorra hagyni, [már midőn nem él]
hogy késő legyen.**

Kir. De én nem gyilkolok. Mi az nekem?

Bánfi. És még sem akarsz itt hagyni Hunyadyt?

Király. Oh Bánfi, hát nem értesz? És ne is

Értsen meg senki. Mért jövék ide,

Mért esküvéim meg? Azt csak én tudom.

[És most alattomos]

Jer a szabadba, Bánfi, és vigyázz rám,

Mert isten látja, én beteg vagyok [nagyon beteg]

[Bánfi. Az istenért]

Bánfi. Az isten ójja meg felségedet. De a

Betegnek orvos kell.

Kir. S az orvos.

Nem olyan, mint te vagy. — Oh Mária,

Ha angyal volnál, meghalnék utánad.

De ő Budára jő, s így van remény,

Budára fel kell jőnie. (el)

*[*Bánfi.* Vigyázok rá, hogy titkait kilessem, Gyűlölni nem tud, azt
látom, tehát szeretnie kell, mert szenvedélye nagy.**

Mély titka van, de meg nem nyugszom addig,

Mig azt fel nem fedem. Talán ha Máriát

Szeretné, — úgy meg van nyerve minden.

[S a] Ez meglehet [S a nádor bukva van.] Hagymáz a szerelem.

Örült vihar: ki szólhat ilyeket, ha nem

Szerelmes. Ő szeret bizonynyal. Szeret

(S mi értte gyűlölünk halálig. (el))

X. A Hunyadyak a Budára menetelről tanácskoznak.

XI. A király meghívja őket Budára s az elmenetel meghatároztatik.
[XII. H. Erzsébet és Szilágyi.]

XII. Erzsébet, Ágnes.

Erz. Miért hivatál vissza? [Ágnes.] És ki vagy?

Ágnes. Kérdésre kérdés: Hát te tudtad-e, miért
Jött önként hozzád a király, — mért esküdött meg
Hogy boszút nem áll? Mért híja (!) fel Budára
Fiadat? [Azért talán, mert Lászlót szereti?
Gara Máriaért, tisztelt asszonyom.]
Fiad nejét királyod szereti. (hirtelen el)

Erzsébet. Megállj, rágalmazó, istentelen!
[Kisérjen átkom! Nem, nem. Oh egek!
Ha tán valót beszélt. László király
Fiam nejét szeretné. S én magam
Bíztattam, hogy kövesse a királyt.]

*Vigyázni kell, — a véres Cilley. S ha úgy tapasztalom, egy lépést sem
megy. Miként ezen kísértet itt regélt, egy lépést sem megy, nem bocsátom őt.**

Kisérjen átkom! Mért nem mehetek
[Utána, hogy kigyó,
Utánad, rossz madár, [hogy rossz] hogy nyelvedet
[Megkösse]m] Kitépjem e [rút] hitetlen szavakért:
Hát a király csak [(játszik esküvéssel?)] szóval esküszik?
[Barátságot mutat]
Barátságot mutat s ármányt kohol?
Egy lélekzettel gyűlöl és szeret?
Király és hitszegő! Az nem lehet.
Akárki vagy, hazug sehonnai!
Az ősz Hunyadyné nem hiszen neked.
(Király el)

Bánfi. (egyedül) Itt minden ember megfordult s okát
Ki nem [tanulhatom] lehele tanulnom. Ott Gara
Beszélt el rejtélyes terveit.
Itt a király [kés] leverten andalog.
Nem érthetem, sehogy sem érthetem.
Egyet tudok, hogy ezt a Hunyadyt
[Lelkemben gyűlölöm.
E félpasztort vért, a ki dölfösen
Fölöttünk áll, akárhová megyünk,
Ki mint király él [s tiszteltetik] és bálvány gyanánt
A gyáva néptől, — szívből gyűlölöm.
Imádtatik, hogy én őt gyűlölöm
Ezt érzem
Véremből gyűlölöm, ki bárhová megy
[Mint] Királyi módon él s fogadtatik
A hitvány néptől, ezt a félpasztort,
[Ki] E [göggös] dölfős székely [fattyút] kölyket gyűlölöm
Míg élve látom, [ezt a tudományt] annyi bizonyos.

[De ne] Ezt érzem és ez ingerül elég.
 Hogy]
 E félpasztot vérből gyűlölöm.
 [Mig élve látom, ennyi bizonyos.
 S most a király[t a ki]nak sarkában leszek,
 Kikémlem szíve minden titkait,
 S ébren tartom a tüzet, minek
 Lángjával [a] egykor e korán veszélyes
 Családnak házáat földig égetem.]
 Mi ez a Hunyady? Ficzkó, a kinek
 Egy apja minden őse, s ő akárhol is
 Fölöttünk áll a gyáva nép előtt.
 Királyi hódolattal váratik,
 Akárhová megy. Gyilkol és kibékül
 S véres kezekkel nőt veszen magának,
 Hogy elvegyüljön a tiszták között.

IV. Tervezet.

Temesvár. Köztér. Templom. [Mátyás]

I. JELENÉS.

A király, Hunyady László, Szilágyi Mihál, [U.] H. Mátyás, Bodó, Madarász jönnek. [M] Szemközt [Szilágyi] Hunyadyné *(olvashatatlan áthúzott betű)* [több] hölgyek kíséretében, kik mind gyászt viselnek.

[Hunyady Hunyadyné kíséretével együtt a király elé borúl.

Király. Kik jönnek itt? mely gyászoló sereg?

Hunyadyné. (kíséretével a király előtt leborúlva, letérdelve)
 Kegyelem, felséges úr, kegyelem fiamnak!

Király. Nagy isten! a tisztas Hunyadyné.

Király. Ki

Hunyadyné.

Kegyelem fiamnak]

Király. Erős lovaglást tettünk, Hunyady,¹

De most már [honn] úgy reményilem, honn (leszünk) vagyunk.

Huny. L. [Néhány perc mulva]

Ha olly kegyes léssz [hozzánk szállani] megtisztelni házunk.

[Néhány perc mulva már helyen leszünk. tanyán vagyunk.]

Király. Igérttem és megtartom. Ah de nézd,

Mi gyász sereg jő szemközt? [Tisztas ősz]

(Hunyadyné [a király elé borúl] kíséretével együtt a király elé borúl).

Hunyadyné.

Kegyelem,

Kegyelem fiamnak, felséges király!

[*H. László.* Oh drága, szegény anyám!]

¹ A lap szélén zárójelben e jegyzet áll:

Henrik a háború dicsőítésére mond éneket. Fő eszme: Az emberi faj hitványsága, mely

Király. Kelj fel, nemes hölgy.

H. L. (mélyen (?) magában)

Kedves jó anyám!

Király. Kérlek, ne büntesd a király nevét
Oly hódolattal, mely azt mondaná,
[Hogy a jog s irgalom csak
Hogy a szívből hol lakniok illenék
Jog s irgalom lábába szálltanak]
Hogy lábaiba szállt a jog s irgalom.
[Kérlek, először látlak bár, de Hunyady
Nejét csak illy alakban képzelém.
Kérlek] (fől akarja emelni)

[*Hunyady.* Bocsáss meg, oh uram! király! Mi volna
Vigasztalásom a földön, ha nem
Azon remény, hogy Hunyady neje
(kér Hunyadyak anyja fáradt térdimen)
Kelj fel [Kérlek] ne [mon ... én Ki] mond hassák, hogy Hunyady
Nejét előttem [térdre] porba hullva látták.

H.-né. Enged[j]d meg, itt maradnom, oh uram!

Mi illet engem inkább, mint a [föld, por, por földje] por,

Kit annyi bánat húz a [föld, por] föld felé?

[Hol annyi könnyem eltemetve van?

Ki fél lábammal már, sírban vagyok?

E föld nekem most drágább, mint elébb volt,

Mert benne mélyen ásott

életemnek jobb fele,

Mert férjem hamvát bírja. — Oh uram,

Féllábbal én már a sírban vagyok,

De nem fogok leszállni nyugalommal

És felfer a gond

De nem tudok leszállni

Nem, itt e földben nyugszik férjem

És azt mondják, isten képe a király]

Te földön [a jó] isten képe vagy királyom,

De nem fa, nem kő, ember, mint magunk,

Kinek a bánat fáj, jól esik az öröm,

[Kit anya szült, ki

Kinek anyja volt, kit ő [tán] is szeretett

[S kinek] S kitől szeretteték, úgy, mint [soha] anyja

[Szeretni] Szokott szeretni — mindenek fölött

Ki tudja, mit tesz a bánat és öröm]

Ki sejti, mit tesz a kétség'ésés

(olvashatatlanul áthúzott szókezdet)

[Egy] Ha elveszendő [gyermekért, drága életért, kedves életért]

Oh légy kegyelmes, felséges király, a kit szeretünk.

Légy irgalommal teljes, mint az isten,

Mutass kegyelmet [el] megtévedt fiamhoz.

Király. [Fogadtam és most esküszöm reá,
 Hogy Hogy megnyughassál állításomon.
 Im esküszöm]
 Nyugodjál meg, nemes hölgy, esküszöm
 Hogy [nincs] a megölt rokonnak életéért
 Boszút nem állok, sem nem engedem
 Hogy számadásra vonják [sőt mivel] fiadat.
 [Kétségtelen] S mert tudva van, hogy bátyám Czillej
 [Halálokat]
 Vak gyűlölségtől hajtva [életök] éltök ellen
 [Ellen] Orgyilkos tervet forralt s így maga
 Keresvén vesztét, méltókép lakolt,
 Ohajtom e gyászt végkép eltörölni
 Emlékezetemből, és helyébe új
 Áldásthozóbb rokont iktatni be,
 Téged, nemes hölgy, mint tisztelt anyámat
 S fiadat, mint kedves testvérimet.
 S ez új rokonság ünnepére [kérek] a gyászt
 [Letenni rég]
 Ne csak szivünkől *(olvashatlanul áthúzott szó)* vessük [azt le
 most] el, hanem

Ruháinkról is: lássa minden ember
 Hogy a setét múlt [szíve] arcza derülni kezd
 [S előnkbe boldog víg]
 S élénk vidámabb órák lengenek.

Hunyadyné (felkél) [Oh istenem, hihesse]
 [Jóságos] Szentséges isten, jól hallottam-e?
 Fiam, László fiam, te élsz megint?
 Megint enyém vagy, és Mátyás, te is?
 (Fiait ölelgeti, Lászlóhoz visszatérve)
 Nagyot hibáztál, édes gyermekem, [nagyot]
 [E] A vér, mit ontottál, nem szárad el,
 E vér anyádnak lelkét égeti.
 [De én imámba zárom sorsodat]

(A királyhoz.)

Bocsánat, oh királyom! örömem
 [Nem ismer rendet]
 Nem vár sorára. E földön ha van [még]
 [Kéj és öröm, dicsőség]
 Olly jó, mit ember még nem izlele,
 Minek nevét nem tudjuk, a mi néha
 Sejtés gyanánt megy által [keble] lelkeinken,
 De mit bevárni életünk rövid,
 [Illy jóval áldjon téged istenem]
 Az isten illyen jóval áldja meg
 Királyi szívedet, hogy élj soká, s mig élsz
 Hogy boldogabb légy minden embereknél.

Király. Fogadja isten szivből kelt imádat.
(*Olvashatatlanul áthúzott szavak*)
És most, anyám, vendégeid vagyunk.

Hunyadyné. [Vagy van]
Igen, királyom — S még is megbocsáss,
[Szülői] Olly telhetetlen a szülői szív,
[Hogy] Midőn fiának élteért remeg,
[Hogy (*olvashatatlan szó*) megnyugodva nem]
Hogy végkép megnyugodva nem lehet.

Király. Mi biztosíthat [jobban] inkább, mint szavam?

H.-né. Ismételd azt [a szent oltár előtt] az oltár lépcséjén,
[Nem érttem, mert oh isten látja lelkem]
Az isten egyházában, [hogy soha] nép előtt,
[Egy ember is ne mond]
Ne kételkedjék egy jó lélek is
ember is

S az anya és az ország jobb idők reményét
Táplálja ben]
Hogy minden ember [tudja] hallja, milly kegyes vagy
[S imába zárja boldogságodat]
S imát emeljen boldogságodért.

Király. [Értlek] Nem értem félre aggodalmidat,
Legyen meg, a mit kívánsz. [Csakhogy a gyász
Illy ünnepélyhez nem való. Azért
Tegyük le azt előbb,
Le kell előbb [tennünk] vetkezni
Vessük le s menjünk
Le kell előbb vetkezni és vidám
Arczot mutatnunk e nagy ünnepélyen
Mint a kik (*olvashatatlan szótag*) a barátság
érzetében

Hol béke és barátság köttetik
Hol annyi balság, s véres nap után
Alapját [rakjuk] tesszük boldogabb időknek.

[*H.-né.* (félre) A mint parancsolod
És most, tisztelt anyám]

S most, anyám,
Engedd [hogy] fiadnak, hogy vezetőd legyen.

H.-né. Uram! te fáradsz értem. Olly kegyes vagy!

Király. Ki fáradt értem úgy, mint Hunyady?
(Elmennek)

[*H. László.* Szilágyi bátya, most már csak hiszsz?

Szilágyi. Nem én.

H. L. Miért?

Szilágyi. Mert nem hiszek.

(Elmennek)]

Bánfi. Garához. Hogy tetszik? [e mulatság.]

Gara. Gátold meg.

Bánfi. Nem lehet.

Gara. Ugy tűrni kell, jó Bánfi.

Bánfi. [Fájdalom] Rosz mulatság.

[H. L.]

H. L. Szilágyi bátya, most már csak hiszesz?

Szil. Nem én.

H. L. [S miért] Miért?

Szil. (M) Mert nem hiszek.

(Elmennek.)

H. Mátty. (Hiszed-e) No már pedig, jó czimborám,

Hiszed vagy nem hiszed, de én éhes vagyok.

Madár. Harapd meg a világot.

H. M.

Keserű

És férges alma. Már Ádám apánk

Ettől lett bujdosóvá. [Rosz]

Madarász.

Hát egyél,

[*Madarász.* Levegőt s igyál rá napsugárt]

Mad. [A] Mi szemednek, szádnak tetszik.

H. M.

Jól beszélsz

[Szememnek tetszik a szép napvilág,

És számnak szabad, szűz levegő.

Fiu! Szegény anyám konyhája füstölög

[Csak arra tartunk]

Ott majd csak [jól lakunk. És aztán?] lesz mit enni. Jer, fiam.

[*Mad.* Megházasodjunk]

(Elmennek.)

MÁS TÉR.

[Tem] Egyház környéke. A templomból emberek jönnek ki. Szöcs sietve jó.

[Szöcs] *Polgár.* Vissza, vissza, emberek. [Nagy dolog történik.] Nagy ujságot mondok. A király már itt van, tüstént itt lesz. Az öreg Hunyadynét vezeti. Az ifju Hunyadyak is itt vannak, meg az öreg Szilágyi, meg Gara nádor, meg isten tudja ki. [De nini! Már is itt vannak. Nagy dolog történt!] Ritka dolog. Mind templomba mennek. De nini! Hiszen már itt is vannak.

A király és kísérete a templomba mennek, a künn álló nép némán meghajtja magát s egy része bemegy, néhányan künn maradnak.

Röty. Furcsa biz' az.

Polgár. Mi volna már furcsa. [Szöcs] Röty gazda? Jobb bizony, kend is bejön, ha nem fél a tömjéntől. (Bemegy.)

Röty. No nézze meg az ember. Élhet-e valaki békességben a világon, ha még az ilyen ember is [azt hiszi, hogy isten képer esze esze van] elméskedik.

Koldús. Ej ej! [Szöcs] Röty gazda, ne zsémbeljen [már mindig] kegyelmed, hiszen a jó Hunyadyakért csak [lehet] elmondhat az ember egy kurta miatyánkot.

Röty [egy] pénzt vet neki.

Kend meg hallgasson.

Koldús. Az isten ezer annyit.

Röty. [Mondtam, hogy k Az] Nem kell, az félfogamra is kevés. Aztán mondtam már, hogy hallgasson kend. (Meglátva Ágnest férfi ruhában, ki szomorún az oszlopra támaszkodik.) Hát az ifju ur mért csinál olyan savanyú képet, mintha mindig vaczkorral élt volna? Nem felelünk? Tán leragadt a nyelvünk? No, én ugyan föl nem metszem. Nem vagyok barátja a szajkóbeszédnek.

Koldús. magában Csakhow magad a legnagyobb szajkó vagy.

A nép kifelé jő, végül a király, s kísérete. Ágnes a nép közé vonúl.
[Gara, Szilágyi]

Gara. Imádkozzatok a királyért, ki oltár előtt megesküdt, hogy Czille halálát a Hunyadyakon nem bosszúlja. Az isten sokáig éltesse a mi [kir.] felséges urunkat.

Nép. kiált Éljen!

Király. Igen, fiaim, megesküvém s ismétlem, [eskümet] hogy meghalljátok ti is. Az [ist] élő istenre esküszöm, hogy a Hunyadyakon és barátai-kon Czille bátyám haláláért bosszút nem állok.

(Hosszas éljenzés a nép között. Közben egyes kiáltások hallatnak:
Az isten áldja meg! Sokáig éljen a király!)

H. László. Most tisztelt bátya, felséges királyom,
Egy titkos ünnepélyre hílak vissza még,
Hogy azt mondhassam, nincsen örömem,
Melynek tanúja nem volt a király.

Király. [magában] S mi volna az?

Hunyady. Meglátod. Légy kegyes.

Király. magában. Mit kell gyanítnom! Oh kín, oh halál!
Körül vagyok hálózva. Mit tegyek?

Szilágyi. kérve Felséges úr!

Király. magában. [Felséges]

Felséges ur? Rabszolga. — Im megyek.

Ha úgy van, a mint sejtém, elveszek

A fájdalomban, vagy szent eskümet

Azért tevém csak, hogy megszegjem egykor.

Istennek háza! mennyi bünt [fede] takarsz el,
mért rám nem szakadsz?

Bemennek. Ágnes utánok lopózik. Utánok a[z] belső ajtó elzáratik.

[Ágnes] Szöcs, ki be akar menni, vissza jő.

Szöcs. A templom zárva, senki nem mehet be. Itt valami nagy dolog történik. *Röty.* Nagy dolog! Nem akarják, hogy az istenen kívül más is meghallja imádságaikat. De azért hiszen mi tudjuk, mit imádkoznak. [Szöcs] *Egy polgár.* Ugyan hát mit? *Röty.* Azt, hogy adj, uram, isten, minél több szegény embert, hogy a gazdagok vagyonát megőrizhessék. [Röty] *Szöcs.* Háladatlan pók. Nem pákosztoskodol napról napra a Hunyadyak házában? Nem kapod a legízletesebb falatokat te, éhség hirdető? Mitől van [ez] az isszonyatos poczakod és vékányi fejed? *Röty.* Mitől? Attól, Szöcs uram,

hogy nőtelen vagyok s nincsenek gyermekeim, mint kendnek, kik a földön [inséget] a csúszó mászó állatok seregét szaporítsanak. De ha volnának, tudom, istenem, hogy nem hasonlítanának hozzád. *Szőcs*. Kívén, ha szép feleséged találna lenni, a mi égbe kiáltó bűn volna s alig lehetséges, mert esküvőd előtt bizonyosan felakasztanának. [el] *Röty*. Ihol la! egy görhes kecskéje van s már ő is a gazdagok részén áll. Jól van, Szőcs uram, jól van! *Polgár*. Hallgassatok! Jőnek.

(A király s a többiek lassan eltávoznak.)

Röty. No nézze meg az ember! Van-e valami bajok? Hullott-e el csak egy hajszálók is? Pedig gyilkoltak és most szépen kibékültek az istennel. Sz' igaz! Ők építették neki ezt a szép házat, hát csak kérhetnek tőle valamit. *Szőcs*. Nem vagy te igazi kutya fejű tatár! Nojszen csak lássalak még egyszer a Hunyadyaknál. *Röty*. Nem megyek oda. Budára megyek, Szőcs uram, Budára, értjük? [s] (indúl.) S aztán majdha valamelyik fiának véka feje lesz, azt küldje utánam, az az enyém. (el) *Szőcs*. Oh te posvány! De minek haragszom az ebre, hogy ugat. *Polgár*. Bizony, minek ám! Kutyából soha sem lesz szalonna. [Lassanként szét oszlanak] Isten áldja meg kigyelmeiteket. Szőcs hírével járjon. (Mindnyájan szét oszlanak.) Szőcs egyedül. [DE] Erre a gaz Rötyre vigyázni fogok. Ez aligha roszban nem tőri fejét. Egyszerre így megfordulni! Koncz után lát, bizonyos, hogy koncz után lát, de várj rá! mert sarkad[ban leszek]ra hágok. (el)

Koldús. Egy, kettő, három. Ez aztán a jó kereset. Ezek az emberek csupa bámulathból megteledeznek a koldúsról. Először bámulnak, hogy a király megbocsátott. S mi a jutalom, vén Dongó? [Az] Nesze semmi, fogd meg jól. Másodszor megint bámulnak s Dongónak üres a táskája. S én vizet igyam. [Most imádkozzál, vén Dongó s igyál vizet.] De már csak benézek az öreg Hunyadyné kapuján.

Közlő: BRISITS FRIGYES.

XVII. SZÁZADI VERS A BOR ÉS VÍZ VETÉLKEDÉSÉRŐL.

Az alább közölt versezet — negyedrét alakú négy levélen sűrűn írva — a herceg Esterházy-család hitbizományi fő-levéltárában (Repos. 85. sz. kötegben) maradt fenn. Írása idejét (1658.) pontosan megjelöli az utolsó versszak második sora; erre az időre mutat jellegzetes betűvetése s a XVII. század derekán általánosan (bár nem következetesen) használt helyesírása (eő = ő, u = v, y = i, gh = g, gi = gy, ni = ny) és néhány szó régies alakja is (*keserő*, *szörnyő*, *undokiabb*, *gazdagia*). Ismeretlen szerzője — a vers tartalmából ítélve — literatus és felső dunántúli ember lehetett (itt t. i. a *pántolódni*, *ükröndés*, *partéka* szók ma is használatosak). Esterházy Pál (ifjú korában pápai főkapitány, utóbb nádor és herceg) kezébe akkor kerülhetett, midőn — tíz év múlva — mint teldunai főkapitány székhelyét régi családi várukban, a Nyitra közelében fekvő Semptén tartotta. Itt gyakori és mindig szívesen látott vendégei voltak a környék urai és asszonyai, s azokat egyebek közt költemények és nóták előadásával is szokta mulattatni. Ő t. i. fiatal kora óta nemcsak

kedvelője, hanem tehetséges művelője is volt mind a költészetnek, mind a zenének. Már 1656-ból több verses füzete maradt fenn, Semptén pedig följegyezte azoknak az «énekeknek, táncoknak és nótáknak» (összesen 74) kezdő szavait, melyeket «a virginán ki tudott verni». Itt kedveskedhetett neki valamelyik vendége a *Bor és Víz*-ről szóló versek másolatával, melynek új tulajdonosa az eredeti szövegen már némi javítást végzett: a 34. vsz.-ban törölte a *Krakó és Lengyelek* szókat (melyek az eredeti szövegben II. Rákóczi György 1657-iki lengyelországi hadjáratára célozhattak) s helyükbe a *Nitra és tótok* szókat írta; a 47. vsz. szerint a Bor és Víz vitájában ítélkező igaz-látás is Nyitra vármegyében történt, amit a másoló már törlés nélkül írt a szövegbe, a helyi vonatkozásokkal, mint a népdalok éneklői is, a tartalmat közelebb akarván hozni a hallgatókhoz.

A költemény tartalmilag mindenestre érdekes terméke a XVII. század közepének. A megszemélyesített *Bor és Víz versengése* méltó párja Gyöngyösi Márs és Bacchus egymással való viaskodása című költeményének. (Kiadtam: *Gyöngyösi Összes Költeményei* I. köt. 95—116. l.), melyet szerzője mint füleki seregbiró, a helyőrség tisztikarának mulattatására körülbelül ugyanekkor írt. Épen az 1650-es években aránylag békét élveztek a végvárak őrségei, s az iskolázott tisztek közt másutt is akadtak tollforgató emberek, kik téli estéken a maguk és borozgató tisztársaik unalmát efféle tréfás versek írása- és előadásával üzték el. Az elsőségért versengő Bor és Víz — a mulatozó vígasság és a józan mértékletesség képviselői — bibliai és történelmi példák-
kal cáfolgatják egymást s bizonyítják a maguk igazát. A vitában fölényesebb és harciasabb az akkori közvéleményt tolmácsoló Bor képviselője, s mikor a vita eldöntésére bírák választanak, előre sejtjük, hogy az övé lesz a pálmá. Az egykorú emlékiratok és levelek sűrűn emlegetik a főurak és főpapok pazar lakomáit, melyeken bőven folyt a jobbnál jobb bor; de a végbeli vitézek sovány élelmét is a bor javítgatta, nekik bizony hiába volt a «víz dicséreti», többre becsülték a gondüző, kedvderítő borocskát. Az igazlító bírák ítéletéből is ez a hangulat és közvélemény csendül ki, mint e kort jellemző adat. (L. bővebben Takáts S. *Küzdelem a részegeskedés ellen* című cikkét *Szegény magyarok* c. kötetében.)

A XIX. század első felében (Csokonaitól kezdve Petőfiig) írt modern, többször ódai szárnyalású bortalok között még egyszer feltűnik a Bor és a Víz régi divatú versengése, nem ugyan egy, hanem két különböző, de összetartozó költeményben. Gr. Teleki Ferenc ugyanis hosszabb verset írt a bor ellen, a vizet magasztalva. Erre gr. Dessewffy József 1824. febr.-ban *A bor és a víz* cím alatt felel (megjelent a *Hébe* 1825. évf. 49—61. l.), melyben sorra cáfolja barátja vízdicsérő állításait, derült, élénk hangon, de nagyon bőbeszédűen (36 nyolcsoros versszakban), mert kifogyhatatlan a vizet gúnyoló s a bort dicsérő példákban és érvekben.

A *Bor és Víz pántolódása*-nak versformája a népdalokban is használt 13 szótagos versegység, mely itt egy sorba írva s 43 vagy 34-es ütemekre osztva, a 7-ik szótag után tart sormetszetet, a sor 6 szótagos második fele pedig 42 vagy 33 szótagos ütemekből áll. A versszakot a sorok végén úgy ahogy egyező csoporttrim fűzi egybe.

**A Bor és Viz, a Felliebb való
méltóságaért és annak ell nyéréseért,
Egymás között Pántolódnak.¹⁾**

1. Nagy keöltséghü vendéghség egykor készítettüén
Jó Bibo Társaimmal én is ottan ütuén,
A Torkom mérték felett borban elmerüluén,
Csuklás, s ükründéss²⁾ között holt eleuen léuén :
2. Ott hagyott a' Társaságh, s a pad alatt nyughszom,
Az el hányott csontokon testemet forghatom ;
Hátt azomban ellmémet rettegésben láttom,
S-lélekben Eghek felett csak ell ragadtatom.
3. Hát mint ha a föld felett a felyhökben állok,
Fényes, nagi maghoss helyen halálra áiulok.
Keués üdö jártára szózatokat hallok,
Kétt pörlekedő személt, *Bort* és *Vizett*, láttok.

Víz.

4. Én vagiok az a' személy, kin az Isten neue
Mégh a' Teremtés előtt uala helihesztetue,
És szent lelke uolt raitam, s felettem leuegue,
Jobbat ki monthatna, nincs senkinek oly nyelve.

Bor.

5. A bor elmosolyódék s ada ilyen szókalt :
Először, adott Isten holl my aprólékott,
Barom szomiusághára vizi martalékott,
De erőmmel, s eszemmel téghedet megh rontott.

Víz.

6. Az én dicsőséghemet a' Christus Neuellte,
Midön nagy szomiusághát kútholl enyhétette
És hogy nagy dicsőséghét a Viz után uette,
A kérély Propheta Dáuid énekette.

Bor.

7. Ezen italt keduessé az Ur akkor tette,
Hogy a' bort soha ueled egyben nem tölteötte
És igi a ki maghának a vize ss bort uette,
Ottan Isten törüenyét mingiárt megh sértette.

Víz.

8. Az Szent Páll tanítása Te ellened Regnall
Hogy a' testett geriesztet, téged azért utáll
Világi okoskodás te általad fenn-áll,
Melly, Isten országhára — Utatt fel nem talál.

Bor.

9. Jákob fiának dolghát a ki megh értette,
A Paráznaságh neuét nyakadban vetette,
Melly, hogy Attyának ágyátt megh szeplősétette,
Eöntött moslék viznek az íráss neueszte.

Víz.

10. Sýrýay Namannak nem volt Egésséghe,
Minden oruoslássban lett kéttseghben esése.
Tuddé, miként uiult megh ereye s' épséghe?
Hogy hétszer megh fürödött a Jordan Vízében.

Bor.

11. Jerusalemy ember akaduan lattrokra,
Siránkozik a Papra, s kiált Leuitára,
Szezhéni jámbor csak ugyan iutt uala halálra,
Hanem szörnű sebeitt bizta a jó borra.

Víz.

12. Lád? a' Nazareusok téghed megh vetettek,
S életek tartására csak engemet vettek.
Az szent írás jelenti, hogy a kór-betegek
A tóban — Angial által Éghésséghe nyertek.

Bor.

13. Leheté iszonyubb kinn, mint a' víz italtóll,
Mencs megh Isten enghemet a fel poffat hastóll
Tudta ióll ezt szent Dáuid, midőn a' nagí uiztóll
Azt kérte, hogy mencse megh Vizi áradastóll.

Víz.

14. Szemérmét elfedezéd te szegén Noénak,
És szörnű átkott hozál nyomorult fiának.
Mit hozáll (ó szemtelen) Loth Patriarchának,
Valóban szép hirt szerzéll mind két leányának.

Bor.

15. Eridgi Palotákban s nézd az Urak gyomrátt,
Kiuányáké ebéden a Víznek forrását;
A kapás munka után beléd mossa lábátt
S ugi hadghya nagí szép tisztán az pinczének utyátt.

Víz.

16. Te Dobzódó nagy Lator mértékletességhett,
Én uetek te feiedben uétkék ellen fékett,
Az Isten városának én hozok eörömett,
De te mindenek közé hintesz undok mérghett.

Bor.

17. Rakua a te italod mérgess ezközökkal,
Ha Isten nem yobbittya titkos és szent izzell,
Te roszt marha az után birtáll egi kis hirrel,
Hogy a' Christus keresztelt megh az én neuemmel.

Víz.

18. Az emberi nemzetett okosságtóll fosztod,
Először éktelenüll szemét csipásítod,
Első be menésedet édesen mutattod,
Az után hyrétt, neuétt, gyomrátt, lelkétt rághod.

Bor.

21. Szégyen vallot mezőben baghzó rút partéka,
A kiben heuer s uszik mind barom s mind béka,
Kigyok(na)k s pióczáknak te vagi rútt hailéka,
Arany az én lakásom, nincs itt Isten átka.

Víz.

22. Te adtetz-é emberek(ne)k eledelt, s-barmok(na)k ?
Te addtetz-é neuelkedést a' szép virágok(na)k ?
Nyúlthaczé gyömolcsözést a szép termő fák(na)k,
Én éltetlek téghedis s Engem tares Uradnak.

Bor.

23. Ember : Drágha étkekkel tested ha tápláloed,
Vad húst, Fátzánt, Austrigát be ueszen a' gyomrod,
Mind izetlen-s-keserő, azt kiáltya torkod,
Hogy ha ió bor itallal azt nem koronázod.

Víz.

24. A mi hitünk szentségghét akkoron fundáltam,
Midőn az Isten fiát a' Jordanban mostam,
Az ó törüénynek terhét mingiárt elhagyatta(m),
Mikor iob oldalából a keresztfán folytam.

Bor.

25. A keresztséggh kegyelmét te adod, elhittem,
És azt a kis titulust nem igen irigylem ;
De én a nagy Istennél más érdemet nyertem,
S kiről mondgia Chr(ist)us azt, hogi ez az én Vérem.

Víz.

26. Hasonlítanak engemet a nagy bölcsességghhez,
Józansággall az embert fel ueszem Istenhez ;
Aki járull kegyessen ezen drágha uizhez,
Hidd, lelki szomiusághot hogi soha nem érez.

Bor.

27. Bölcsességghre nézueis iobb vagiok náladnál,
Cato, s-Eonius felől valamit halhattál,
A ki belém eöltözik, széghént nem láthattál,
S mikor a nyull bort innék, iob az Oroszlánnál.

Víz.

28. A Templom iob részéről vagyon ki folyásom,
Melyell mind ez világhot a' büntöll tisztitom,
És az embert Dáuid ként hogy ha megh moshatom,
Ottan mingiárt az hónnál feýérebnek látom.

Bor.

29. Néha vak is egy patkótt, tudom, hogy találhatt,
Igy a' te mosásodis csak egyszer használhatt ;
Engem ualamenyszer a Pap másnak adhatt,
Mind annyszer Istentöll nagy kegyelmet uárhatt.

Víz.

- 30 28. Israel hogy ki iöve a szörnyő rabsághból,
Midön megh szabadula Pharao torkából,
Két felé uáasztattam én akkor az Urtóll,
S szép Éneklés hallatott a nagy sokasághtól.

Bor.

- 31 29. Am bár, ússzék, förödgiek, s-igyék a' Dunában,
Akárky víghassághot de nem talál ottan,
De így szóll, icczét tartuán a' koresoma házban,
Dicsősségh az Istennek a nagj maghossághban.

Víz.

- 32 30. Ha Istent dicsirtetnéll, ió lenne barátom,
De koresoma ház keöröll aztot én ne(m) hallom,
Seőt, a sok undoksághot mikor ottan látom,
Hiredet, s-nevedetis ugian megh utáalom.

Bor.

- 33 31. Te náladnál undokiab nincsen e' uilághon,
Enghemet urak isznak ió feő szerszámossan,
De te beléd mitt hordnak Bécsben és Posonyban
A gyékényes hordócskák megh mo(n)gyák ezt iobban.

Víz.

- 34 32. A gazdag Indiából semit sem hoznának,
Hogy ha az én hátamon gallyák nem iárnának,
Téghedet csak senuedni a' Pinczében dugnak,
A Patkányok s-egerek sok szor beléd halnak.

Bor.

- 35 33. Tekéncsd a' részegh embert, gazdagiab Cresusnál,
Ha eöstökben³⁾ kell menni, erőssebb Sámsonnál,
Elméjében s-szanában Okosb Salomonnál,
Harczolni alkalmasb Iulius Császárnál.

Víz.

- 36 34. Ió vitéz(z)é Csinálod az embert valóban,
Orrát s-kezétt el Vágiák s ugy veszed az ágyban,
Ha téghedet csapollnak Krako⁴⁾ városában,
Sok lengielnek⁵⁾ lesz része az Arczull uághássban.

Bor.

- 37 35. Arra ualó a' Doctor, hogy azt oruosollya,
Aztott ember csak könnyen, s hamar elmulatya,
De a' kiknek gyomrokat uiz kórságh poffasztya,
Annak nincs e' világhon sohais borbélya.

Víz.

- 38 36. Az Eghekből szállok én s ugi áldom a' feöldett,
Mezők én tölem ueznek minden ékességhet,
E világot táplálom s-én adok kenyerezt,
Te bűdös pinczéből jősz s ugy rontod a lelkett.

Bor.

37. Megh eöláll minden lelket Noë ideiében,
Te uoltál ebben ezköz, világh hogi elveszszen,
Ki miat csak barmoknak rendeltéből éppen,
Istennél sincs te neued immár becsöletben.

Víz.

38. Az hires Scythiában enghemet szeretnek,
Mind eők penigh s mind muszkák téghedet meghuetnek,
Sött a szölő uesszőnek csak hellt sem engednek,
Nem kell itis gyödmölcsöd Árva vármegyének.

Bor.

39. Szintén érdemed szerint jó helyre szorultáll.
Tót, Lengiel, Muszka, Tatár gyomrot választottál,
Iól iártáll, fűghe helet(t) hogy vad almát rághtáll,
Olasz s Spanyol országban én, — s-te ott lakiáll.

Víz.

40. Hogi ha te iámbor uolnál, úgy nem kuzánának^{a)},
A Te lakó helyedről le nem szagatnának,
Csontyaid romlására présben nem dugnának,
A mint megh érdemlette, úgy kell a' számárnak.

Bor.

41. Meghis hogy ihassanak téghed, megh persölnek,
Mint egy Lator Pribéket eleuenen süttnek⁷⁾,
Mint Hamburgi eördöngöst, sebess tüzre uetnek,
S úgy a' kellő Tót nyeluen marecznak neueznek.

Víz.

42. Maid szintén elepedek nagy boszszusághomban.
Hogy miattad kell lennem illy nagy gyalázatban,
És hogy sem mint heueriek efféle mtskokban,
Ier keressünk Birákatt Eminentiankban.⁸⁾

Bor.

43. Birálljuk megh a' nemes szép Magyar országott,
Ury-s-Nemes rendekett, jeles katonákott,
Szakácsott, kocsisokott, Dudást, csatlósokott,
S-ám bár a' Pár-Uczai ieles Aszszonyokatt.

Víz.

44. Látom, a Byrák között uannak kétséghesek,
De hiszszem, eők miníáian nagy hitre esköttek,
Adjanak vagy kétt személt az egyházi rendek,
Hogy annyual keduesseb sententiát nyeriek.

Bor.

45. Noha sokatt hattam ell magham oltalmában,
De az ighaz állapot nem áll a' sok szóban.
Megh nyukszom én a boros Conscientiában,
Istenes Töruént téssen, ha tekint Pohárban.

Deliberatu(m) est.

46. A Byrák, mind iutának kemény feő törésre,
Pro et Contra vigyázuán illjen súlyos pörre,
Véghe így kiáltának minden rendek erra:
Tegyünk arany Coronát a Bornak feiére.

Conclusio.

47. Ezen Látás⁹⁾ teörténék nytra Vármegyébe(n),
Ezer hatszáz eötven nyolcz ieles esztendőben,
Ezt noha nem kell irny Propheták könyuébe(n),
Nem árt mégh is hogy legyen Scythiay nyeluen.

Jegyzet. 1. *Pántolódnak* = kötekednek, versengenek értelemben a Dunántúl, Pápa vidékén ma is élő tájszó, a XVII. században Pázmány Péter is többször használja. — 2. *Ükröndés* = ökreendezés, ugyanazon vidéki tájszó. — 3. *Eöstökben* (üstökben) *menni* = birkózni. — 4. *Krakó* fölé más kézzel írva: *tótoknak*. — 5. *Lengyeleknek* fölé szintén más kézzel írva: *tótoknak*. — 6. *Kuzánának*, valószínűleg annyi mint: *Kuszálnának*, így rokonértelmű a következő sorral, hogy a szállófürtöt *lakóhelyéről*, vagyis a tőkéről, leszaggatják s présbe gyömöszölik, hogy *csontjait*, vagyis kacsait, összetörjék. — 7. Mind a három sor értelme, hogy a vizet felforrallják s így teszik ihatóvá. — 8. *Eminentünkben*, vagyis mint a vers címe is mondja, hogy «felliéb való méltóságuk», elsőbbségük ügyében ítéljenek a bírák. — 9. *Látás* = igaz-látás, törvénytevés, ítélkezés.

BADICS FERENC.

KAZINCZY EGY ISMERETLEN ÉRTEKEZÉSE.

A Nemzeti Múzeum Széchenyi-Könyvtárának kéziratárában, 872. Fol. Hung. jelzés alatt, Kazinczy Ferencnek egy 12 főlólapra terjedő, saját kezével írott, eredeti dolgozata található. A kéziratot ugyan magán Kazinczy neve vagy aláírása sehol sem szerepel, mivel a dolgozat befejezetlen, de nemcsak maga a kézirat, hanem a stílus és helyesírás is mind irodalmunk vezérére mutat mint szerzőre. E dolgozatnak tulajdonképen nincs címe, de abból, hogy bevezető fejezete (1—4. lap) ezt a címet viseli: *Bévezetés a Törvények Lelke* nevű könyvhöz, azt kell következtetnünk, hogy annak a *Törvények Lelke* címet szándékozott adni.

Montesquieu nagy műve, az *Esprit des Lois* (1748), amelyet Kazinczy és kortársai a *Törvények lelke* név alatt emlegettek, nemcsak ismert, hanem nagy tiszteletben álló könyv volt az előhaladottabb nyugati eszmék iránt rajongó s ezzel együtt a magyar nyelvet és irodalmat fejleszteni, a fejlődési abszolútizmust a kellő korlátok közé szorítani, a közállapotokat a művelt nyugati színvonalra fölemelni óhajtó hazafiak előtt. Montesquieu nevét már az a két körülmény jóhangzásúvá tette a magyar nemesek és litterátorok előtt, hogy egyfelől 1728 június havában meglátogatván hazánkat, több hetet töltött részint Pozsonyban, hol az országgyűlés vezető embereivel (többek közt Nádasdy Lukács belgrádi püspökkel s gr. Esterházy hercegprimással) ismeretséget kötött, részint Körmöc, Selmec, Besztercebánya és Újbánya városokban, hol a bányászati viszonyokat tanulmányozta¹ — s hogy

¹ Lásd e sorok írójától: *Montesquieu utazása Magyarországon*. (Ak. Ér., 1914: 168—177. lap és EPhK. 1915: 137—138. l.)

másfelől a hazai viszonyainkról itt nyert helyes információ nyomán főművébe: az *Esprit des Lois*-ba (VIII. könyv, IX. fejezetbe) a magyar nemességről a következő nyilatkozatot iktatta: «Láttuk, a Habsburg-ház szüntelenül azon dolgozott, hogy a magyar nemességet elnyomja. Nem tudta, mennyire javára fog az egykor válni! Pénzt keresett ezeknél a népeknél, ami itt nem volt; s nem látta meg a férfiakat, akik itt voltak. Mikor annyi (idegen) fejedelem megosztzott államain, a monarchiának minden része, úgyszólván mozdulatlanul és minden ellenállás nélkül hullott le egymás után. Csak ebben a nemességben volt élet, amely felháborodott amely minden elfelejtett azért, hogy harcra keljen, s amely azt tartotta, hogy dicsőségéhez tartozik: elesni és megbocsátani!»¹

De műve, melyet e nyilatkozat már előre rokonszenvessé tett a magyarok előtt, vezérlő gondolatainál fogva is alkalmas volt arra, hogy a magyar nemesség és irodalmi világ szívéhez közel férközzék. Hiszen az, mint tudjuk, az önkényuralommal szemben az alkotmányos szabadság mellett szállt síkra, melynek mintaképeül az angol alkotmányt tünteti fel, s ezen alkotmányos szabadság alapföltételéül először hangoztatja s viszi be az egész európai közvéleménybe a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom egymástól való különválasztásának gondolatát. Így nem csoda, hogy műve nagy tekintélyre emelkedett Magyarországon, a nemesség benne látja létezésének elméleti igazolását; írók, publicisták egyre-másra idézik, Bessenyei az ő tanítása szellemében igyekszik műveiben Magyarország meglevő politikai berendezését racionális filozófiai alapokra fektetni. E kedveltsége okozta, hogy Caldwell angol utazó 1751-ben Pozsonyban egy könyvkereskedőnél az *Esprit des Lois*-nak egy latin, tehát a magyar nemzet politikai nyelvére való fordítását látta; de viszont ez keltette föl iránta a bécsi cenzúra féltékenységét is, mely a tiltott könyvek közé sorozta, s csak Van Swietennek, Mária Terézia felvilágosult miniszterének sikerült a tilalmat feloldania. Kapott is rajta a magyar nemesség, melynek eszménye a nemességre alapított alkotmányos monarchia volt, mert fegyverül használhatta azt az abszolutizmus ellen. Az 1790-ben megnyílt országgyűlés gondolkörében a törvényhozó és végrehajtó hatalom elválasztásának szüksége már elfogadott közhit, a zempléni diétai utasítások a két hatalom elválasztását követelik.² Mily kedvelt könyve volt nemességünknek az *Esprit des Lois*, mutatja Török Zsigmond ügyvéd és országgyűlési követ eljárása, aki 1790-ben 40 arany jutalmat tűz ki annak, aki Montesquieu e főművét jó, tiszta és folyékony magyar nyelvre lefordítja — de felhívása, sajnos, meddő maradt!

Hogy a német és francia irodalom klasszikusait olvasó és tanulmányozó Kazinczy is ismerte és tisztelte Montesquieu-t, és olvasta e művét, azt egészen természetesnek tarthatjuk. Levelezéseiben több helyt emlékezik róla s idézi egyik-másik mondását; így pl. többször citálja Montesquieu azon tételét, hogy csak a virtus istápjá a társaságnak (Lev. V, 409, 416, 555;

¹ Még két más helyen találunk művében a magyar viszonyokról említést: a XV. könyv X. fejezetében, hol a jobbágyság helyzetéről, és a XXI. könyv XXII. fejezetében, hol a bányaművelésről emlékezik.

² Eckhardt S., *A francia forradalom eszméi Magyarországon.* (1924), 22—25. l.

XXII, 250) — vagy azt: «Emlékezvén Montesquieuből, hogy a Virtus *hová*, az Ehre ismét *hová* való» (VII, 71); emlegeti, hogy «Seitdem Voltaire sein Haupt emporhob, liest alles den Esprit des Lois» (XVIII, 16, 22); nem egyszer Filangieri olasz állambölcselővel együtt idézi őt (V, 409, 416).

Mindezeket tudva, s szem előtt tartva azt, hogy Kazinczy 1790—1792-ben Rousseau *Contrat social*-ját is magyarra lefordította — «Rousseaunak *Contrat* — *Social*-ja ... kézeim közt munkában vagyon» (Lev. 1790, III. 8.), de már 1793 július 27-én ezt írja Kis Jánosnak: «A Genevai szerencsétlen Polgár munkáját megégettem, de a két első könyvét újra lefordítottam; ez nem fog világot látni, mert az idők nem úgy folynak, hogy láthasson, — de jó emberek M Sptumban¹ olvassák» (Lev. II. 298. l.) — önkéntelenül merült fel lelkemben, amint Kazinczy Nemzeti Muzeumbeli kéziratának címét megpillantottam, hogy itt az *Esprit des Lois*-nak Kazinczytól megkezdett, de rövid idő múlva, sajnos, abbahagyott magyar fordításáról van szó, s a *Bévezetés*, a kézirat 1—4. lapja, nem egyéb, mint a *Törvények Lelkének* magyar fordításához írt Előszó. Dr. Weiss Leo zürichi mérnök úr, aki Kazinczynak e kéziratára felhívta figyelmemet, ugyanígy vélekedett, a *Bévezetést* előttem a fordításhoz írt Előszónak, a következő 5—12 lapot pedig magának az *Esprit des Lois* fordításának nyilvánította.

De amint aztán közelebbről megtekintettem ezt az állítólagos fordítást (5—12. lap), melyen a *Bévezetéssel* ellentétben többszörös igazítások, törlések s áthúzások láthatók, csakhamar észrevettem, hogy ez nem az *Esprit des Lois* fordítása. Különböznél már a *Bévezetés* olvasása alkalmas arra, hogy az embert ebben a föltevésében megingassa. Sehol e szakasz első $\frac{4}{5}$ részében Kazinczy nem említi sem Montesquieu-t, sem az *Esprit des Lois*-t, hanem a nép nyomorúságának okáról, a fejedelem és a nép közti viszonyról, a tortura elleni hadakozásról van benne szó — s csak az utolsó rövid kikezdésben idézi Montesquieu halhatatlan nevét, említi, hogy nyomdokain indult el ő is (Kazinczy), de reméli, hogy «Olvasóim az én lépésimet ki fogják ismerni az ő nyomdokai között.»

De mindezeknél még jobban meggyőződünk arról, hogy itt nem az *Esprit des Lois* magyar fordításáról van szó, ha az úgy vélt fordítást vesszük elő és megpróbáljuk összevetni az *Esprit des Lois* eredeti szövegével. Ez összevetésnél azonnal kiábrándulunk föltevésünkből. Kazinczy kéziratában az I. RÉSZ címe: *A Törvényeknek eredetéről*, a II. RÉSZé: *Hol veszi eredetét a büntető Hatalom?* a III. RÉSZé: *Következtetések* (Első, Második, Harmadik Következtetés). Ilyen részek, ilyen fejezetek sehol nincsenek Montesquieu-nél; az *Esprit des Lois* a szerzői *Avertissement* és *Préface* után az I. könyvben *A Törvényekről általában* tárgyal s e könyv első három fejezetének címe: I. A Törvények a különböző lényekhez való vonatkozásukban, II. A természeti törvények, III. A pozitív törvények. Mint e felsorolásból és egybevetésből kitetszik, Kazinczy kéziratának egyes részei semmiképen sem felelnek meg az *Esprit des Lois* I. könyve 1—3. fejezeteinek! Ez az állításunk még szilárdabbá válik, ha Kazinczy szövegét összehasonlítjuk Montesquieu szövegével; itt első pillantásra észrevesszük, hogy

¹ Manuscriptumban.

a kétféle szöveg teljesen különböző két dolog — Kazinczy már az I. Részben, midőn Törvényekről szól, ezek alatt a büntető törvényeket érti, a II. Rész pedig már határozottan ezekről beszél.

Ha tehát a Kazinczy kézírata nem tekinthető az *Esprit des Lois* fordításának, kérdés, vajon nem más idegennyelvű állambölcseleti mű fordítása-e az, bár ő a *Törvények Lelke* nevet adta neki? E föltevésről is hamar le kell mondanunk, mert hiszen sem Rousseau *Contrat social*jával — ezt, mint láttuk, oly nagyra becsülte Kazinczy, — sem Filangieri olasz állambölcselelő *La Scienza della Legislazione* (1780) c. művével, mely az államélet különböző ágaiban szabadelvű reformokat sürget, s e miatt nagyon rokonszenves volt a széphalmi mester előtt, nem egyezik a kézirat szövege.

Így nincs más hátra, mint azt Kazinczy önálló, eredeti dolgozatának, egy hosszabbra tervezett dolgozata bevezető részének tekinteni, melyben ő — Hobbes, Puffendorf, Rousseau, Montesquieu és Filangieri eszméinek hatása alatt — az állami, s első renden a büntető-törvényeknek a társadalom érdekeivel való összhangzathozatala mellett tör lándzsát, azt kívánva, hogy a) a vétségekre a törvény, ne pedig a fejedelmi önkény szabjon büntetést; b) a büntetést rendes bíróságok szabják ki; c) a mérték felett való büntetés (tortura) nem áll a közjó érdekében.

Mikor készíthette Kazinczy ezt a befejezetlenül maradt dolgozatát? Minden valószínűség szerint az 1790—1793. esztendőekben, talán a szabaddóműves-páholy kebelében vett ösztönző hatások alatt. 1790 után, mikor II. József önkényuralmának bukása és az 1790—91-iki országgyűlés megnyitása tág teret engedett az alkotmányos átalakulást illető nemzeti reménykedéseknek; és 1793 május hava, vagyis a Martinovics-féle összeesküvés kipattanása előtt, mert ez a reakció, a hatalmi önkény tombolásának megindulását s minden szabadelvű törekvés elfojtását, kiirtását jelentette: ilyenféle, a fejedelmi hatalom korlátozásáról szóló értekezést írni nem lett volna tanácsos. Mint tudjuk, a szabadelvű eszmék megindult üldözése indította 1793 június havában Kazinczyt arra, hogy a *Contrat social* már készen levő magyar fordítását megégesse — s ugyanez lehetett az oka annak, hogy e művét félretette, befejezetlenül, töredéknek hagyta! Még az sem lehetetlen, hogy a dolgozat valamiképen valamelyik barátja (talán Szemere Pál) kezébe került s annak iratai közt maradt fenn, mert Kazinczy, az üldözésektől való féltében, alighanem megsemmisítette volna azt is, mint a *Contrat social* fordítását. Így fennmaradt s érdekes emlékjele Kazinczy politikai reformeszméinek!

A Jegyzetében foglalt olasz idézet alighanem Filangieri művéből való (ennek, az eredeti nem állván rendelkezésemre, nem nézhettem utána), vagyis Kazinczy e részlet kidolgozásánál Filangieri okfejtését követte.

BÉVEZETÉS

a *Törvények Lelke* nevű könyvhöz.

Az emberek a legnyomósabb dolgok elintézését közönségesenn a jó szerencsére, vagy olly személyek jószívűségekre bízzák, kiknek külön javok azt kívánja, hogy a Törvények meggátoltassanak. A Törvényeknek célja az,

hogy a Jó a Társaságnak mindenik tagjára kiterjedjen: ezek ellenben azon vagynak, hogy egy kis résznek határtalan hatalmat és erőt szerezzenek: a nagy rész pedig minden tehetéstől megfosztassék, s szükségben nyomorogjon. Imhol a forrása azon sok rendetlenségek(nek), melyek az emberek közt a közönséges életnek és szabadságnak legnevezetesebb részeibenn eláradtanak. De ők ezeknek eltűréséhez annyira hozzá vagynak szokva, hogy nem is gondoskodnak elhárításokról mind addig, míg az inség a legfőbb grádusra nem lép s az igát elbírní továbbá nem lehet. Ekkor nyitják-fel osztán szemeiket a legszembetűnőbb Igazságoknak látására, mely a gondatlan Nézők szemei elől eddig egyedül azért sikamlottak-el, mert alakok természetes volt; és azért is, mert, hozzá szokván vizsgálat nélkül fogadni-el mindent a mit nékik más mond, tulajdon szemekkel látni nem tudnak.

Tekintsük-meg a historiákat, s látni fogjuk, hogy a Törvények, melyek-(ne)k szabad emberek végzéseinek kellene lenni, ritkán voltak egyéb, hanem némelly kis számúak(nak) külön hasznok keresése, vagy pedig valamelly váratlan s elmúló szükség által okozott rendszabások. Haszontalan keressük ezek(nek) Rendelőibenn a Természetnek azt a figyelmes Vizsgálóját, a ki az emberek cselekedeteit egy központra tudja összehúzni, s mindenkor szem előtt forogjon az a nagy cél, hogy A LEGTÖKÉLETESEBB BÓDLOGLÉTEL-BŐL, MELLYRE ELJUTNI LEHET, MINÉL TÖBBEN RÉSZESÜLJENEK. Bóldogok azok a Nemzetek, melyek nem várván az emberi dolgoknak késedelmes elváltozásoknak előfordulását hogy inségek után könnyebben következék, bölcs rendtartások által önként indulnak a bóldoglételnék elébe! S ha valaki, valóbann az a jóltévő Tudós érdemel örökös háladatos-ságot, a ki a leghasználatosbb Igazságoknak sok ideig terméketlenül hevertt magvát ismételten szobája falai közzül a Sokaság közzé ki merte hinteni!

Már ismerjük a Fejedelem és Alattvalók, s Nép és Nép közt lévő Relatiokat; a Nyomatás által közlött philosophiai Igazságoknak szemlélése felébresztette a kölcsönös adást-vevést; s ezen Igazságoknak jóltévő sűgárjai a Nemzeteket a szorgalomnak egy titkos hadakozására tüzelte, arra a hadakozásra, melyet egyedül magát javallja az Okosság. Ezeket a mi ébredező Századunknak fogják valaha köszönni maradékaink. De a szer felett való büntetéseknek iszonyatos voltát, s azon rendetlenségeket, melyek a vétségeknek elítéléseiben szoktak megtörténni, ámbár ez egy nevezetes cikkelye a Törvénytevői Tudománynak, kevesen vették mindez ideig is vizsgáló tekintetek alá; felette kevesek tértek-vissza a legelső Anyaigazságokig, hogy a sok századok óta nevedő hibák gyökerestül kitéptessenek, vagy legalább azon erővel, mellyel a megismért Igazság bir, a hibásonn indúlt hatalomnak igen is szabados folyása jobbra intéztessék.

Valóban meg nem lehet fogni miként eshetett-meg, hogy az emberi gondoikozás Vézerei azon bóldogtalanok inségeket, kik a kinzásban gyönyörködő oktalanságnak, s kincseikbenn elbúsúltt, elfásúltt Gazdagoknak áldozat-jává lettenek, megindulás nélkül nézhették oly sok ideig! miként eshetett-meg hogy védelmekre nem költek azoknak, kiket *ki nem súltt*, gyakorta *csak képzeltt*, és sokszor *el sem is követhető* vétségek miatt láttak kinzattni! miként nem olvadt szívek szánakozásra azok eránt, kiknek nyomorúságokat

a tömlőc rémítő setétségén feljűl a bűldogtalanoknak, legkínzóbb hóhéra nevette, a Bizonytalanság!

A halhatatlan Montesquieu e kérdésem sietve esett-álta. Hogy én az ő nyomdokaim indúltam-e az onnan jő, mert az Igazság, egy. Azok mind-azáltal, a kiket Olvasóimnak óhajtok, az én lépésimet ki fogják ismérni az ő nyomdokai között. Be bűldog volnék, ha úgy nyerhetném a józan értelem titkos és szelidszívű tanítványainak helyben hagyását mint ez a Nagy ember! be bűldog volnék, ha az érzékeny lelkekbenn azt az édes-rezgést támaszthatnám, mellyel ő annak felelnek, a ki az Emberiség eltaposott jussainak védelmére kél-ki.

I. RÉSZ.

A Törvények eredetéről.

Azok a conditók, a mellyek mellett a független és egyenként élő emberek, kifáradván sokára a hosszas verekedésbe, társaságra költék, Törvény. Látták ők, hogy a szabadság, mellynek meg tarthatása eránt szűntelenül rettegésben kell lenniük, hasznavehetetlen birtok; s készek valának ennek egy részéről lemondani, hogy a megmaradott részzel kényekre s aggodás nélkül élhessenek. Ezen kiki java végett feláldozott szabadság-részeknek summája a *Nemzeti legfelsőbb Hatalom*; az pedig a kinek a Nemzet e szabadságrészeket mint depositumot gondviselés végett általadja, *Uralkodó*. De nem vala elég ezt a depositumot gyűjteni; arról is illő vala gondoskodniok az azt gyűjtő Társaságoknak, hogy az mentt maradjon azok, nak ólalkodások előtt, a kik belőle a magok szabadságrészeiket vissza venni-és a másokét is magokéva tenpi akarnák. Ezek ellen olly érezhető és nyomós eszközöket kellett vala szerezni; mellyek az uralkodásra s usurpatióra vágyókat a közkincs meglópásától hathatósan rettenték. Ezek az eszközök pedig a *Törvény áthágói ellen szabott büntetések*. — Érezhető eszközöknek kell mondom lenni; ugyan is mutatja a tapasztolás, hogy a szilaj sokaság nem szoktathatik arra, hogy cselekedetét mindenekbenn állhatatos sinormértékhez szabja. Mind a physikai, mind a morális Világban egy titkos törekedést veszünk észre a széljelbomlás felé. Ennek a titkos törekedésnek ereje elhat még a Társaságokra is; és ha azoknak Örjei a Népet érezhető és elmére szűntelenül ható eszközök által nem tartanak helybenn, úgy azon kötelékek, mellyek eddig a Társasági alkotványt fenntartották vala, bizonyosan összebontódnának. Haszontalan lessz külbenn a Társaság Örjeinek minden igyekezetek. Mikor a meghevűltt indulat maga előtt látja azt a mit kíván, mikor látja hogy csak akarni kell s mindjárt fog véle élhetni, akkor erőtlen, zabola az okok előhordása, az ékesen szólás, és akármelty mélységes philosophiai Igazság is!

II. RÉSZ.

Hol veszi eredetét a büntető Hatalom?

Hijába igérünk állandóságot olly Végezéseknek, mellyekkel ellenkezésben vagynak az emberi szívnek eltörölhetetlen érzései. Ollyan akadémokba fognak azok botlani előbb vagy utóbb, mellyeken nem lehet venni erőt, akármelty hatalom támogassa bár. Így látjuk hogy a legnagyobb mivkereknek forgásait,

a kicsiny ugyan, de megszűnés nélkül ellenkező akadék végzése is megállítja.

Tekintsünk az emberi szívbe, s azonnal felleljük azt a kútfőt, a honnan a Fejedelemségeknek az a hatalma ered, mellyel a vétségeket büntetik.

Már feljebb láttuk, hogy a társaságos életre költt emberek a magok természeti szabadságoknak egy részét a köznek általadták. De azt nem ingyen adták-által; hijába beszéljük mi azt; tartsuk az illetén költeményeket a szerelmesei Románjaikba! Sőt inkább látjuk hogy azt óhajtja minden, hogy azok a kötések, a mellyek másokat köteleznek ő eránta, ne kötelezzék viszont őt is mások eránt. — Ezt másképen kell előadnunk.

Annýira szaporodván az emberi Nem, hogy magát továbbá azzal a kevéssel, a mit néki a műveletlen Természet szűkőn nyújtott, bé nem érhetne, az eddig egyenként élő emberek öszve kezdenék szivárgani. Az első csoport látására más csoport állott egytűvé, hogy tulajdonát amannak megtámadása ellen védelmezze; s idő multtával a személy és személy között folytt háború Nép és Nép közt folyó háborúvá vált.

Nem önként adták tehát által az egyenként élt emberek a magok szabadságrészeit a köznek, hanem szükségből; honnan érthetni hogy a közkinésbe kiki minél kevesebb szabadságrészt tett-le, annyit tudniillik, a mennyi elégséges vala másoknak arra bírására hogy azok őt, ha valaki által megtámadtatik, óltalmazák. S imhol van ezen minél kevésbb szabadságrészeknek summájában az a forrás, mellyből a Büntető Hatalmat a Fejedelem veszi; ez nem egyéb, hanem az az óltalom, mellyel a közönséges bátorságnak deposituma a Megtámadások ellen védelmeztetik. Ha a vétségekre ítétt büntetés több mint *depositum általma*, úgy nem *Igasság* többé, hanem *kegyetlenkedés*; úgy nem *Jus*, hanem *Tett**), mert mind az a fenyték, melly a köz boldoglétel depositumának védelmével továbbra hat, igasságtalan fenyték. Ellenbenn annál igasságosabb az, mentől szentebb tekintetben tartja, mentől hűségesebben őrizi a Fejedelem a maga Alattvalóinak szabadságokat s boldoglételeket.

*) «Ugy nem Jus, hanem Tett». — A Fordító attól tart, hogy itt homályos lessz sok olvasóira nézve. Kedvéért ide teszi az olasz textust: «L'aggregato di queste minime porzioni possibili forma il diritto di punire; tutto il di piu è abuso, e non giustizia; è Fatto, non già Diritto.» *Rousseau* » egy helytt azt mondja hogy ő nem tud világos lenni azoknak, a kik őt megérteni nem akarják; s ezt mondja a Fordító is. — De lássuk az *Író* scholionját: | —. Meg kell jegyeznünk, hogy ez a nevezet: *Jus*, nem ellenkezik ezen más nevezetnek: *Erő*, értelmével; sőt inkább a *Jus* nem egyéb, hanem *nagyobb számnak használó Erő*. Továbbá e nevezet alatt: *Justitia*, nem értek itt egyebet, hanem azt a kötélt, a melly egyeszőve tartja a Társaság tagjainak személyes javait; és a melly azt eszközzi, hogy a Társaság az előbbeni függetlenségbe ne essék újlag.

Azt is szükség említenem, hogy ezen nevezethez nem kell azt az ideát ragasztani, mintha az valami ollyas *valóság* volna, mint a physical erő, vagy valami ehhez hasonló dolog. Én ez alatt egyedül azt a részetlen (simplex) módot értem, mellyel az emberek ideákat vesznek, és a mellynek mindenikünk boldoglételére olly nagy behatása vagyon. Sem azt az Istentől-eredett *Igazságot* nem értem, melly a jövő élet s büntetéseit tárgyozza.

III. RÉSZ.

Következők.

Az ELSŐ KÖVETKEZÉS a mondottakból az, hogy a vétségekre egyedül a Törvény szabhatja meg a büntetéseket; és hogy ez a hatalom nem állhat senkinél másnál a Fejedelem személyén kívül, úgymint a ki a Társasági Szövetség által egybeállott egész Társaságnak képét viseli. Tagja lévén tehát minden Tisztviselő a Társaságnak, világos az, hogy ő a Társaságnak más tagjára büntetést nem vehet hanemha az elkövetett vétségre ez a büntetés már annakelőtte a Törvény által lett volna kiszabva. Ha a Törvény meghatározása nélkül önmagától ítél a Tisztviselő büntetést a vétségre, úgy annyit tévesen mintha a kiszabott büntetést új büntetéssel nagyítaná; ezt pedig még azon szín alatt sem lehet megengedni soha is, hogy azt a Közjó s a Polgároknak nyúgodalma kívánják.

MÁSODIK KÖVETKEZÉS az, hogy a Társasági Szövetség egy eránt kötelezvé mind a két Felet egymás eránt, a Társaság nincs kevésbé lekötelezve a maga Tagjainak, mint a Tagok egyenként a Társaságnak. Ez a szent lánc a trónusról szinté a kolduskunyhóig nyúlik-le, s egyaránt szorít mind szegényt mind gazdagot, s azt jelenti hogy a közjó azt kívánja hogy a nagy számnak használó kötések szentül megtartassanak. Bontsd-fel e láncnak csak egyik szemét bár, s nyitva lesz az Anarchiának a kapu! — Innen az következők, hogy a Fejedelemnek, a ki az egész Társaság képét viseli, a Társaságnak mindenik tagjára illhető Törvényeket kell szabnia, nem pedig arról hozni ítéletet, hogy a Vádolt általhágta-e a megszabott Törvényt, vagy nem? Ha ezt ítélgetné a Fejedelem, úgy a Társaság két részre volna szakaszta; az egyik részt a *Fejedelem*, azaz az ő általa repraesentált Társaság tenné; s ez azt állítaná, hogy a Vádolt a megszabott Törvényt igen is általhágta; — a másik részt tenné a *Vádolt*; s ez tagadná, hogy ő általa a Törvény általhágattatott. — Látni való tehát hogy harmadik valakinek kell lenni Bírónak a vád megítélése végett. Ez a *harmadik valaki* a rendes Magistratus; s az ő appellálhatatlan szententziáinak nem szabad egyébként lenni, hanem *Igennek* vagy: *Nemnek* arra a kérdésre, hogy a Vádolt a törvénynek fennforgó cikkelyét általhágta-e?

HARM. KÖVETKEZÉS. Lehetetlen azt tagadni, hogy a mérték felett való büntetések a közjával, sőt még a büntetéseknek legközelebbi céljokkal is, a történeti vétségek meggátolásával ellenkeznek. De tégyük-fel hogy a közjával nem ellenkeznek, hanem csak haszontalanok: látni való lessz még is mindenkor, hogy ezeket a józan gondolkodás útálatosoknak s tilalmasoknak kiáltja, azt állítván hogy jobb legyen magokat bódítogoknak érző polgároknak, mint iga alatt nyögő, s ott is félve és titkon nyögő foglyokon uralkodni. A szelid büntetést a közjó (me)kívánja: a dühös vezetés, kinza(tás) és öletés pedig ellenkezik mind az Igassággal, mind a Társasági kötés természetével.

Közlő: RÁCZ LAJOS.

BALASSA BÁLINT LEVELE MELITH ISTVÁNHOZ, A SZEPESI KAMARA FŐNÖKÉHEZ.

A gróf Zichy család zsélyi levéltárából közlöm Balassa Bálint 1587. ápr. 27-én kelt levelét, mely nagyobbbrészt a költő birtokviszonyaira vonatkozik. A levélben foglaltak megértéséhez meg kell jegyeznem, hogy Balassának Várday Mihály özvegyével, Dobó Krisztinával kötött házasságának harmadik évében íródott. A levélben említett Zokolyi nem más, mint Z. Miklós, felesége Várday Anna révén közeli rokona a költőnek. Az alábbi levél eredetije a fenti levéltár Missilis levelei közt található.

[Kívül címzés] Generoso domino Stephano Melÿth S. C. Maiestatis Camerae Scepusiensis prefecto, domino amico observandissimo.

Generose domine, amice observandissime: Servitii mei commendatione praemissa:

Istenteöl .k.k mynden yo akaroywal öszwe hoszw eletheth, es mynden egieb lekÿ testÿ yootis kywanok.

Eleeg betegen wontatwan magamath Kassara az Doktorhoz, akaram kegÿ ez lewelemmel, oda ertermnek elötte meg thalalnom: Kérwén kegÿt mynth bÿzodalmas wramat barathomath, hogÿ kegÿd lelyen modoth benne hogÿ Zomborth ö felsege en thölem meg ne wáltsa: Reöwÿdeden ÿrok, hazugsag nelkwl, io emberseggel: — Ha kegÿd meg zerzÿ ilÿen okkal az mynth Im ide ala megh irtham kegÿk azth az zeoleoth, kÿth Mosdosÿ Petertheol meg walthottam ith Zomborÿ hegÿen, ayandekon adom, es az assony emberrelis harom szaz forÿnthban wallattom kegÿk walahol kegÿd akarÿa ÿlÿen modon hogÿ mygh Zomborth mÿ bÿrÿwk kegÿtheöl meg ne walthasswk, hanemha az Sommath ö felsege le tennee wgÿan akkor az Sommathol az 300 frt. kegÿk defalcaltassék. Ö felsegenek penÿgh Im Zaz hordo borth adatok Patakrol az Thokaÿ profantra keethezerforÿnterth: — Ila penÿgh ö felsege mynden possessioiath es Ius Regiumath Nekem adgÿa Zomboron es Zokolÿtholis kÿ hadgÿa walthanom azth az reszth az kÿth ö bÿr es azth az resztis, kyth Thokaÿhoz bÿrnek kezemben bochatÿa (bar akkor a mÿkor Zokolÿth kÿ fizethetem az ö reszebeöl) tehath keetzaz hordo borth adatok de facto a Profantra Patakrol. — En az isten tudgia Zomboron penÿg egieberth nem kapok hanem chak az patakÿ joszagnak keözel wolthaerth, es az katonasagerth. Im latÿa kegÿd, mynd az thawalÿ szaraz derek s. mynd ez tawasÿ hÿdegek [m]enÿ kaarth tettek az zeöleökben bÿzon kelletik az bor az [Profan]tra, Ozthan mosth a Raczsagban keönyen penzth teremth[hetni]. . . korchomakon az borokbol: — Latÿa kegÿd, kogÿ en negÿ ezer [forintual] augealom az Zomborÿ Sommath borwl ha ö felsege nekem hadia. — De wram ha zÿnte az ö felsege Zomborÿ reszeth es kÿth Thokaÿhoz bÿrnek, es az Zokolÿ reszeth enÿme nem tehetne mosth kegÿd az Jus Regiummal holtomÿgh, es holtom uthan az azzonember maradekynak tÿz esztendeÿgk az 200 hordo borerth. . . . az reszth, kÿth az aszonÿember vthan bÿrok maraszsa meg nalam kegÿd az 100 hordo borerth hath esztendeig. En igis kegÿk adom az felöl [megh] Irth zeöleöth, kÿ bÿzon

ötszaz for^{utal} Job es ezenkyweölis myndenben [az] myben .k.^d paranchol, kegek örömesht zolgalok: De ha .k.^d az Ius Regiumoth Zomborban nekem vagi az azonembernek zerzý az aszoný ember elteig, es az ő holta vthan Successorinak týz esztendeig az masik Szaz hordo borerth: Az zeöleö felethis, hath borth olýath adok kegek, kýket mentheöl Jobnak fogh .k.^d embere esmerný Patakon es Ith Zomboron: Azerth kerem meegis kegt mynth Býzodalmas ýo akaro wramoth, hogý kegð meg tekýntwen mynd az en mosthaný nyawalýas allapathomoth, smynd az kegðk walo zolgalatra walo Jo akara-thomath, S mynd az ő felsege hasznath, merth zaz borral augealný 3000 forterth Inscríbalth zegen Joszagoth nem semmý: legýen azon kegð hogýha mynd felesegeme nem lehetis az ő felsege Zomborý Joszaga 200 hordo borerth (kíwel az elöbý Sommath augealom) felesegem elteýgh, es az ő holta wthan az ő Successorié, 10 eztendeigh ottan chak az a reesz kyth mosih 3000 forterth býrwnk, ne szakadýon el teölünk, hanem a 100 hordo bornak augmentuma wthan maradhasson meg hath esztendeýgh nalwnk: Az istennel býzonýtóm penýgh, hogý ez e Joszagh 3000 fortoth es 100 hordo borth mosthaný Ideöben nem eer, merth týzenketh haz Jobagynal teöbéth nem alytom, hogý my ýth byryunk, az myvel el holthak, Jollebeth hogý meg oszthozankis Zokolywal, .15. wagý .16. Jabagý Jutoth wala egy egy Reszre. De erre chak az Pataký Joszagnak keözel woltha, es az katonasagh viszen, az mynth meg Irám: Azerth lassa kegð kegteöl walazth warok az szallasra merth az fejem szedelgese myath nem larhatok kýn gyalogh: hiszem egy Czedwlaban meg Irhatia .k.^d sub sigillo a walazth: mertha wolna ismelletem olý emberem, ezth en wgýan nem trakthalam mas althal, hanem chak magam: Isten eltesse .k.^t Datum Zombor az oo kalendarium zerýnth Zent-georgynap wthan cheterteken. A^o 1587.

Kegð keesz zolgaia gyarmathý Balassa Balynth.

Közli: LUKSICS PÁL.

PÓTLÁS A RÉGI MAGYAR «METRIKUS» ÉNEKEKHEZ

Legutóbbi dolgozatomban¹ felsoroltam a régi magyar énekeskönyvek metrikus eredetű dallamait. Ezt a felsorolást most kiegészíthetem egy eddig számba nem vett metrikus típussal. Az anapaestusi formáról van szó (pon-tosabban: Anapaesticum dimetrum catalecticum), mely három anapaestusból és egy «lebegő» szótagból alakul (az első két rövid szótagot gyakran egy hosszú helyettesíti)

— — — — —

s mely Prudentiusnak egy népszerű himnusa nyomán került a magyar ritmus-kincsbe. Az anapaesticum nem tartozik a gyakori metrum-formák közé; Prudentius csak egyszer él vele, a *Cathemerinon* sorozat temetési himnuszában (Hymnus in Exequiis Defunctorum): *Deus igne fons anima-rum* stb. Ennek a himnusnak egy része a *Jam maesta quiesce querela*

¹ IK. 1928. 101.

kezdetű szakasz, melyet *Hagyjátok el, hű keresztyének, Fájdalmit a ti szíveteknek* kezdetű fordításban felvettek a régi magyar énekeskönyvekbe is. Dallammal először az Illyés István-féle *Soltári énekek*hez csatolt *Halottas énekek* között (1693. 117.—118. l. stb.) találjuk; az Ujfalvy-féle *Halott temetéskorra való énekek* két XVIII. századi kótás kiadása két különböző melódiával közli: egyik, a debreceni kiadás (1791 stb.), az Illyés-féle dallamot adja (29. l.), másik, a Fábíán-féle kiadás (talán 1760 körül¹), eltérő melódiával vette fel (31—32. l.). Érdekes a dallamok ritmizálása: a metrikus schemát legtisztábban az Illyés-közülte melódia első két sora adja vissza; a debreceni verzió ritmusa már elmosódott, a Fábíán-féle verzió pedig új, magyar ritmizálást mutat:

— — —	— —	— — —	—
Hagyjátok	el hű	Keresztyé-	nek
Fájdalmit	ti fzi-	veitek-	nek ! stb.

Maga a magyar szöveg a XVI. századból való; megvan már a század vége felé összeírt boroszlói kéziratban. Kisebb-nagyobb módosításokkal került át még a XIX. században megjelent *Halott temetéskorra való énekek*be, Ujfalvy késői kiadásába is. Az eredetinek új fordításával Földi János próbálkozott 1790-ben (l. *Kazinczy lev.* II. 107. l.); fordítása simább, könnyebb a réginél, melyet hibásnak nevez, de önálló súlyban és erőben nem érhetette utól; fordítása tudtomra nem is terjedt el.

Önállóak-e a Prudentius-hymnus régi magyar átdolgozásának dallamai, nem tudjuk. Prudentius-szövegekre írt metrikus dallamokat gyűjteményesen adnak ki Lipcsében 1533-ban (*Melodiae Prudentianae et in Virgilium magna ex parte nuper natae*; Hordisch és Forster kórus-kompozíciói Tritonius stílusában),² de hogy történt-e átvétel ebből a humanista gyűjteményből nem állapíthattam meg.

Nyilvánvalóan a Prudentius-féle ének formája inspirálta Varjas János debreceni tanárt (1721—86), *Eheu viduata marito* kezdetű híres halottas éneke megírásakor.³ Az ének mind latin, mind magyar szöveggel (*Taj mint maradék magam árván*) meglehetősen elterjedt; dallamát számos régi dalgyűjtemény őrzi: megvan a Kulcsár-féle melodiáriumban (Sárospataki főisk. kvt. 1770. sz. kézirat, a XVIII. század második feléből, 84. l.), a Novák-féle melodiáriumban (u. o. 1718. sz., 1791—, 121. és 124. l.), Kovács Ferenc énekgyűjteményében (Akadémia, Régi s újabb írók kz. műv. 8°. 62., 1777—, 27. ill. 44.), Pálóczi Horváth *Ötödfélszáz énekében* (200. sz.) stb. A melódia, majdnem mindegyik feljegyzésben, hiven követi a metrikus schemát. Dallam és ritmus-alak egyaránt népszerű lehetett a kollégiumok alkalmi irodalmában; az *Eheu viduata* nótájára utal p. o. a debreceni főisk. kvt. Melegh Dániel-féle melodiáriumban (1797, könyvtári jelzete R 830.) a *Mondjátok az Urnak halleluját* kezdetű ének; ugyanezre a dallamra megy a M. T. Akadémia

¹ Csak csonka példányait ismerem, a kolozsvári református kollégium (jelz. LI. 1201.), a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum és a debreceni ref. kollégium (H 1035d) könyvtáraiban. Utóbbi a legteljesebb.

² L. R. Wustmann. *Musikgeschichte Leipzigs*, 1909. 46. l. G. Schünemann, *Geschichte der deutschen Schulumusik*, 1928. 69. l.

³ L. *Kazinczy lev.* I. 352. l.

kézirattárának egy miskolci eredetű gyűjteményében (1813—17, jelzete: M. Irod. Régi s újabb írók kz. műv. 8. 60.) *Az halál mely nagy változást tehet* kezdetű halottas ének stb. S talán Csokonai is kollégiumi emlékeket idéz, mikor *Édes keserűség* című versének (*Óh Cypria terhes igája!*) ezt a zengő-perdülő formát adja.

SZABOLCSI BENCE.

TELEKI JÓZSEF GRÓF VERSE A TOLERANTIÁRÓL.

Birtokomba juttatott a véletlen egy félbörkötésű, kis negyedréti alakú, vaskos kéziratos könyvet. A 633 lapnyi szöveget megelőző, 10 lapra terjedő *Mutató tábla* szerint 158 vegyes darabot tartalmaz a kézirat. A mutató tábla előtti lap felső szélén olvasható, hogy ezeket «Egyszer 's másszor gyűjtögette Bihari Sándor». Ezt megerősíti a hátsó bekötési tábla belső részén felfülből látható írás: «Egyszer 's másszor leírásokkal idejét töltötte Rődi Bihari Sándor». A két megjegyzés Bihari Sándor manupropriája s teljesen azonos az egész gyűjtemény kézírásával. A kéziratban egyébként folytatólagos lap-számozással bele van kötve Gyöngyösi Jánosnak Sófalvi József, kolozsvári ref. teol. tanár esküvője alkalmából, 1784-ben, nyomtatott versezete; továbbá Winkler Jánosnak, a kolozsvári főiskolák igazgatójának a német nyelv tanulását az ifjuság figyelmébe ajánló, 1790-ben kiadott beszéde.

A mutató táblát megelőző, kétségtelenül címlapnak szánt üres levél első lapjára egy másik kéz, újabb és frissebb írással a következőket írta:

Egyszer s másszor összegyűjtött versek, kéziratok és beszédek.

Össze szedte

Bihari Sándor

Rőd 1770-től 1817-ig.

A rődi (rődi) Bihari-családról csak nagyon keveset tudunk. A család Kolos megyében székel, Rődön van a birtoka. Rődi Bihari János a Guberniumnál kiadói segéd; 1794-ben Miklós Kolos vm. levéltárnoka, Sándor pedig írnoka volt.¹ Minden valószínűség szerint ez a Sándor a gyűjteményünk összeírója. Apja lehet egyébként rődi Bihari Sándor, marosvásárhelyi ref. főiskolai tanárnak.² Másik fia, Imre, Sándor napjára írt dőcögő névnapi rigmusait saját kezével írta be a könyvünkbe.

Valószínű — s ezt terjedelmes könyvünk is igazolja — hogy Bihari Sándor, a vármegyei írnok, tollforgató ember lévén, pihenő idejében, unalmas óráiban is szeretettel rőtta a betűket. Hivatalos személy volt, sokat látott, hallott, tapasztalt s amit érdemesnek vagy egy és más szempontból fontosnak tartott, azt följegyezte. Nemcsak a várost és vármegyét, vagy a szűkebb Erdélyt, hanem az egész országot, sőt az egész Európát érintő kérdések, események és mozgalmak is élénken foglalkoztatták. Gyűjteményéből egy értelmes, fölvilágosodott, érdekes, színes és sokoldalú egyéniség képe bon-

¹ V. ö. Nagy Iván, *Magyarország családai*, II: 104.

² Koncz J.: *Marosv. ref. kolleg. története*.

takozik ki. Buzgó, sőt elfogult református ember, jó ismerőse, tisztelője és barátja Gyöngyösi János poeta-lelkésznek, akinek sok versét leírja. A jezsuitákat persze nem szereti, s ami jezsuita-gyalázó vers, pamflet, adoma, irat csak eléje kerül, azt örömmel lemásolja.

Legkedvesebb témája e mellett a vallási türelem kérdése. Szenvedélyesen keresi az erre vonatkozó adalékokat. Mindent összehord itt, amihez csak hozzáfér. A legjelentéktelenebb mondás sem kerül el figyelmét, egy-két soros megjegyzéseket is lemásol. A könyv első harmadának mintegy fele e körül forog. Ezzel kapcsolatban közöl Mária Terézia dicséretére írt verseket, kommentálja VI. Pius pápa bécsi látogatását. A pápát kedveli, dicséri, magasztalja. Legtöbbet azonban II. József személyével foglalkozik. Végtelen nagyra becsüli. A türelmi rendeletet világtörténelmi eseménynek tartja. Le is írja eredeti szövegében, különféle magyarázatait örömmel jegyzi föl. Rokonszenvével halmozta el azokat a verseket, beszédeket, iratokat, amelyek II. József intézkedéseit és személyét magasztalják.

II. Józseffel és a türelmi rendelettel kapcsolatban jut helye gr. Teleki Józsefnek is. Széki gr. Teleki József, titkos tanácsos és koronaőr, korának egyik legműveltebb, legtanultabb magyar főura, magyar, latin és francia nyelven írt verseket és prózai munkákat. II. József alatt protestáns létére a pécsi iskolai kerület igazgatója lett.

Teleki József két versével szerepel itt. Egy rövidebb, nyolcsoros, distichonokban írt latin nyelvű verse az *Applausus Comitiss J. Teleki A. 1773 tempore adventus in Tranniam Josephi II. Rom. Imp.* címet viseli. Arról szól, hogy Dácia három nemzete négyféle vallás útján törekszik az égbe. Ez sok sűrűlődséget, vizsályt idéz elő köztük. De most a császár megjelenése a három nemzetet s négy vallást a fejedelem iránti szeretetben egyesíti.

A másik terjedelmes — könyvünknek 103—114. lapját elfoglaló — magyar nyelvű közlemény, a *Hálaadó öröm*, rousseaui filozófiával a toleranciáról szól. A kegyes olvasóhoz intézett prózában írt előszó szerint a 330 tizenkét szótágú, párosan rímelő sorból álló verset az »együgyű versíró» Bójt-más havának 19-ik napján az 1782-ik esztendőben írta.

Ki ez a versíró, sem a költemény, sem az előszó nem árulja el, csak a mutató tábla. E szerint a könyv 50-ik darabja, a *Hálaadó öröm*, azaz G. Teleki Józseff Ur által a Tollerantziáról írott versek a 103. lapon találhatók.

Nincs okunk kételkedni gyűjtőnk igazmondásában, s el kell fogadnunk Teleki József szerzőségét. Megerősíti ezt Kazinczy is, ki megemlíti, hogy Teleki József egy francia verset írt a toleranciáról. Ő ezt olvasta, de nem francia, hanem magyar nyelven. A Kazinczy-említett francia, illetőleg magyar költemény mindeztideig nem került elő, s így csaknem bizonyos, hogy ez a vers került most elénk.

De még egy harmadik körülmény is megerősíti fellelvésünket. Költeményünk mindvégig kitűnő ritmusérzékről tanuskodik, de rímélése sem különb a korabeli átlag versekénél. Ugyanaz a pompás és zavartalanul lüktető ritmus, s mai szemmel nézve ugyanaz a pongyola rímelés ez, melyet írónknak 1779-ben kiadott s testvérhugának, Eszternek elhunytá alkalmából írt *Atya-fiai barátságának oszlopa* c. művéből már ismerünk.

A költemény a lelkiismereti szabadságról, a vallási türelemről szól s ezzel kapcsolatban II. József bölcs intézkedéseit magasztalja.

Hála-adó Öröm. Mellyet a' Józan-okosság, és Lelki-esméretnek mástól ugyan nem fűghető; de azonban még-is meg-háborított Szabadságába lett vissza helyheztetésiért, ISTEN-ének és Királyának áldozik.

Kegyes olvasó!

Ezen minden előre formálható vétkes képzelődésektől ki-üresített, és semmi különös tekintetért részekre nem hajló, igaz okoskodásnak sugallásából iratott Munkátskát, hasonló egyenes indulatokkal diszes ítélet-tételek alá nagy bizodalommal botsátani bátorodik, 's magát egyszer's mind a' keresztyénségnek legfőbb' meg- es mértető jelének az *egy-másnak békességesen el-tűrni, és egymásnak megengedni köteles tartozásnak* belső erejéből vévén bátorító okot különös Felebaráti Szeretetedbe, Barátságodba, és jó akaratodba ajánlja Keresztyén Felebaráti igaz Szeretettel hozzád vonssza és kötelez; de te tölled-is maga iránt hasonló költsönös indulatot mind Isten Törvénye, mind Királya akaratja szerént helyesen kíván. Iratott Bőjt-más Havának 19-dik Napján 1782-ik Esztendőben. hív Felebarátod, az egy-ügyű vers író.

Keresztyény Sziveknek fájdalmi szűnnyetek!

Gyászos törődéstől illő enyhüljetelek.

Lelki-esméretnek meg-jött Szabadsága

Fel oldatott régen Sartzoló rabsága.

5. Melly másként szabados, nints lántzon az elme,

Nints kötve a' szabad elmének értelme.

Nyílt szabad mezeje Józan-okosságnak

Melly eddig rabja volt főb' Hatalmalfágnak.

Az Isten a Lelket olyá teremtette,

10. Hogy azt értelemmel fel-ékesítette.

De mivel meg-romlott annak akarattya,

Törvény van mely aztat jora igazgattya.

Ha hát Törvény mellett szabad választást bir,

Illy szabad választást környül valyon ki-ír?

15. 'S Léleknek ki tiltja azon szabadságát,

Melly teszi a' Lélek belső valóságát.

Lélek valósága a' Szabad Értelem,

Mert abból állonak aztat lenni lelem.

Ki hát a Léleknek értelmét gátollya,

20. Belső valóságát annak elrabollya.....

Jól érti, vagy rosszul Törvény adó dolga

Tudja az, ki az hív, vagy hitetlen Szolga.

Ember, más Lelkéről Bíró ugy sem lehet

Mert belsőségének végére nem mehet.

25. Hogy kívánhattya hát, hogy azt ne akarja

A'mit akar? holott azt Titok takarja.

A'mit hát a Titok meg-enged érteni;

Hogy ne volna szabad azt ki-jelenteni.

Mert ha rosز követni, azt más nem tartozik;

30. Ha jó, Senki benne meg nem botránczik.

Sőt, ha rosز, s 'tudatik, jora lehet hozni,

Értelmét, Tanátsát lehet kormányozni.

Ha jó; másoknak-is egy köz hasznot téssen,

Mert senki magának nem elég egészszen.

35. Keresztyén Lélekről fel-sem lehet tenni,
Oly vakmerőségre hogy az tudna menni:
Hogy közönségesen tenne oly Tudományt,
Melly Pokolnak szülne töb' töb' Ragadományt;
Vagy hogy Királynak lenne ártalmára
40. A'kinek vérrel-is hűtös oltalmára.....
Avagy Hazájának volna árulója,
A'melly ötet szülte, 's kegyes táplálója.
A'melly Szent irástól világosult elme,
Illyekre nem foked; van annak kegyelme.
45. ISTEN-nek Istenét, Császárnak Császáret
Királynak meg-tudja adni a' Királyságát.
Hazája köz hasznát dolgozza, 's ohajtya,
Rendeléseire térdét, fejét, hajtya
Hogy ne birhatná hát Lelkét szabadságban
50. Ki ekként viseli magát az Országban?
Mert a Köz Keresztyén Polgári Társaság
Ezen áll, 's tsak ebből foly Törvény 's igazság.
Más Lelke mit hiszen, 's titkon mit dolgozik,
Akár ki-is azon miért gondolkozik.
55. Idvesség dolgában ki melly utat választ,
ISTEN-i erő, 's-nem ember dolgozza azt.
Ebben tehát magát a' ki elegyíti,
Bizony az Isteni erőt kissebbíti.
Ki minden Léleknek adott Szabadságot
60. De Lelkén senkinek nem ám Uraságot.....
A' Lelket Tudomány 's jó példa taníttya,
Az erőszak tétel rettentí 's vakíttya.
Az Hit, az hallásból 's tanításból léssen
Önként, 's erőszakból származást nem vészen.
65. Hogy a Szem ne lászon, vegy a Fül ne haljon,
Ezen tehetséget ki-tíltja-meg, valjon?
Melly noha tsak Testhez ragadott tehetség
Még-is meg-tíltani éppen nem lehetség.
Hát szabad Léleknek nints szabad értelme?
70. Szabadságtól melynek füg az engedelme,
Ez Lelki, 's Léleknek oljan tulajdona
Mellynek ellent nem áll sem Pap, sem Katona.
Szabad gondolatra hogy ha tehetséget
Nem adsz a' Léleknek, kérsz képtelenséget.
75. Szabad gondolatból szabad választani,
Ezt erősegekkel nem kell állítani.
Értelem 's akarat mind az Istentől jő
Ezt nem tagadhattyá semmi emberi Fő.
Aztat tilalmazni tehát képtelenség,
80. A'mit véghez vinni főb' lehetetlenség...
Sőt maga az ember a' maga Szívének
Sem Ura, viasza az Isten kezének.
Még a Királynak-is Szívével tsak ő bir,
Ki másként Országának Törvényeket ad, 's ír.
85. Ha hát a' fővebb Szív van Isten markában
Kit tett ő részessé ezen főb' Jussában;
Nohát a'mit véghez vinni lehetetlen,
Arra törekedni bűn, véték, 's illetlen.
- Nagy JÓSEF ki böltsen ezeket értette,
90. Hogy a' Lélek magát bírja meg-engedte.
Meg-szünt az erőszak, 's annak kínos járma
Akarni, érteni, hinni, szabad már ma.

- A' Pap tanít, 's oktat, példával 's tanátsal;
Hitet de már tovább' nem terjeszt Korbátsal.
95. Okosság kormányoz, nem erőszak tétel,
Hatalom, értelmet le már nem petsétel.
Hogy a' Pap tanítson, Isten parantsolja,
A' Község hogy higyen annak javasolja
A'ki hiszen, annak idvességet ígér;
100. De hogy Pap büntessen arra egyet se kér.....
Sőt az Embereknek szabad választást hágy,
Mehet Meny-országba, Pokolba, a'ki vágy.
Hogy a' Pap tanítson tsupa szelidséggel,
Arra kötelezi Isten tellyességgel.
105. Nem Paptol fűg az Hit, mert Isten munkája
Lelki ez, nem látszik, ember nem bírāja.
A' Lelki esméret itt a' Törvény-tévő,
Ítéző, Büntető, Biró és Számvévő.
Ítéző Istennek, e' Földön vitzéje,
110. Mérő Serpenyője, 's igaz mind itzéje.
Látod mér, 's igazán fontol mindenekeket,
Nem lehet meg-tsalni ezen Mértékeket.
Egi Kegyelemmel ha Ki nem fog Kezet,
E' Kis-Biró mindent büntetésre vezet.
115. Léleknek más Biró nem kell Földön tehát,
Tette ezt Biróvá Isten, magán-magát.
De ezen Biroság rég olta szenved már
Miolta tudni-illik Papok jármába jár.
Kiknek hatalma ezt vagy meg-vakitotta,
120. Vagy rettentés által le-tsilapította.....
'S bár halgattak erre sok jó Keresztyények
Követni nem merték, mert féltek szegények
'S Ki követője volt Lelki-esméretnek,
Annak Neve nem más, hanem volt Eretnék.
125. A'kik ezen molskot reájok raggatták,
Ugyan azok osztán ölték sanyargatták
Lelki-esméretnek hány volt így Mártirja?
Halgatok, mert ezer Historia írja.
Hamvak közt jajgatnak sok mezők, 's városok,
130. Hol dühösködtek illy Lelki Mészárosok,
Sok ártatlanoknak kiontatott vére,
Abellel ki-áltoz az Egek egére,
A'kiknek nyakokon midőn Bárd 's Kard penget;
Haldokló nyelveken JÉ'SUS neve zenget.
135. Kik Istennek inkább' mint Embernek hittek,
Jó ISTEN! halálra hány ezren vitettek.
Téritésnek régen e' vala formája
'S Lelki esméretnek így jött-bé igája.
Hogy ha azt nem hitted, a'mit a' Pap mondott,
140. Meg-utált, 'S úgy tartott mint futó Bolondot.
Jól szollé? vagy roszul? vizsgálni nem hadta
Azért a' Szent írást tölled el-ragadta.
Sok olly vakította a' Te Bölts Lelkedet,
Ki meg nem ütötte okos mértékedet.
145. 'S Kinek böltsességed lett volna vezére,
A' gyeplőzött téged a' maga kezére.
Hogy tudatlanságba nevelte a Népet
A' maga Hatalma nagyra azal lépet.
Ölt, vágot, feszitet, kinzot, és égetett,
150. A' KRISTUS Aklába e'ként téritgetett.

- Az ártatlan Jézus ezt nem így rendelte,
 Midőn Apostolit Papságra szentelte.
 Igaz hogy Szent Péter egyszer Kardra kapot,
 Melyel a Krisztusnak Gyilkossához tsapot.
155. Még pedig a' JÉ'SUS élte oltalmára,
 Midőn a' 'Sidoság vinné halálára.
 JÉ'SUS meg-dorgálván, de meg-szollította,
 Vissza dugta Kardgyát honnan ki-rántotta.
 Péter intlek (ugy mond) ne onts emberi vért;
160. Mert a' vér-ontásért adnak viszont olly bért,....
 Im Jézus kiméllé ellensége vérit,
 Hogy nézi hát azt, ki néki vérrel térít?
 Ha illy drága Jézus ellensége vére,
 Kit rolla neveznek drágáb' annak bére.
165. Nem akarok töb' szót itt szaporítani,
 Kereken elég tám eztet ki-mondani.
 Péternek ontani vért hogy szabad nem volt,
 Lássák Maradéki e' Letzke kinek szolt.
 Az Apostoloknak ki hát Követője?
170. Itélje-meg kinek vagyon agy-velője.
 Békesség Istene az ISTEN, érted-é?
 Illy áldozatokkal ugyan kísértedé?
 Áldott légyen az Ur, ki rendelt oly embert,
 Ki nagy Hatalommal bir, 's ebbe szolni mert.
175. Jofeff volt régentén JÉ'SUS nevelője
 Tudományának-is JO'SEF terjesztője.
 JÉ'SUS parantsolliya, hogy egy mást szenvedgyük
 JO'SEF azt akarja hogy jó neven vegyűk.
 Az ISTEN-t kell lélnünk, a' Királyt betsülnünk,
180. Parantsolatyokra meg kell egyesülnünk...
 Ezt tészí az igaz Szent *Tollerántzia*
 Mellyre ma köteles minden Hazánk Fia.
 Egy ember ne légyen más ember Csukája
 Mert mind azon Isten bölts Keze munkája
185. Minden Lélek készült okos böltsességgel
 Illy tehetségekkel bir 's ruhás oly véggel:
 Hogy tudgyon vigyázni maga főbb javára
 Mellyre jut ha halgat az Isten szavára.
 A' Szent Írásban van az ISTEN-nek Szava.
190. Itt van a' Léleknek el-tett Kintse 's java.
 Erre vigyázzon hát mind Pap, mind Halgató,
 Ez, Korbáts nélkül-is meg-gyöző 's hatható.
 Ez, meg-tanit kit kit maga tisztségére
 Istennek, Királynak oktat hűségére
195. Maga Lelkét ki ki birja Szabadságban
 Egyenlő az ember ez egy Uraságban.
 Mert ember, nem Ura más ember Lelkének
 Haszna, Kára, övé ez egyetlenének.
 Más embernek ezen nints semmi hatalma
200. Istentől, 's magától füg Kára, 's jutalma.....
 Ki mint hiszen lássa, arról nem tehetünk,
 Egy másnak azonban Baráti lehetünk.
 Tudgyuk dézmát ki ki a maga Kádjáról,
 Olly gyümölsőt szedjünk, mijenvan, a' Fáról.
205. Hogy egy mást szenvedjük Természet kötelez
 Mert mindnyájunkat egy emberi név nevez.
 De mi Kereszténynek vagyunk azon kívül
 Ez a' Név mire hiv, azt végyük hát mivül.

- A' Keresztyénségnek Szeretet Czimere
 210. Más meg-győzésének ez a' főbb Fegyvere
 Ez tartya, neveli, a' Köz Társaságot,
 Királynak Hatalmat ez ad, és Országot.
 ISTEN Törvényének ez rövid Summája
 Melly Törvénynek vagyunk vetve mind alája.
 215. Sőt Kiben van Égbe menő igyekezet,
 Oda-is mindent csak a' Szeretet vezet.
 A' Szeretet mellett, más jó erköltséit
 Kövessük, betsüljük szép tehetségeit.
 Ha nem úgy hiszen-is mint mi kívánhattuk,
 220. Az Hit ISTEN-t illet, azért nem bánthattuk.
 Azomban erköltsöt ha jot, 's bölts Elmét nyert,
 Ily tehetségeként betsüljük az Embert.
 Nem mi dolgunk Luther mit hisz, vagy Kalvinus;
 Ha jó, 's hív Haza-Fi, lehet Palatinus.
 225. Ha hát Fő Tisztséget az ilyen viselhet,
 Hasonló Aprobát mindég érdemelhet.
 Nem az Hit folytattya az Hivatalokat;
 Jó Erkölts, Tudomány, érdemli azokat.
 Jó Lelki-Esméret, jó erkölts, 's Tudomány,
 230. Földi Hivatalra elég, mást ne kívány.
 Ha ezeken kívül látod hogy Keresztyén,
 Elég, nem Te dolgoz: ő é igaz? vagy En?
 Olyatén hasznat kell millyet lehet venni,
 Szeretet, Társaság hasznos szokott lenni.
 235. Töb're lehet menni nyájas Társaságal,
 Mint erőszak tévő durtság durvaságal.
 Okos Lelket inkább' győzünk jó példával,
 Mint motskos beszédek mérges fulánkjával.
 Áldott légyen az Ur, ki, oly Királyt rendelt
 240. Kit nagy Böltsességgel töltött-bé, 's meg-szentelt
 Ki Földön született; de mint égből szállott,
 Az ISTEN ügyéhez Párt-fogoul állott.
 Lelki-esméretnek e' törte-el jármát,
 Melly által a' Földön tsendesit sok Lärmát.
 245. Utat nyit a' tiszta 's igaz Böltsességre,
 Melly Népét 's Országát vezérli az Égre.
 Keresztény Népéhez fordult Kegyelemmel.
 Melly azt költsönözi buzgó szerelemmel.
 Senkinek nem kíván lenni ártalmára,
 250. Sőt siet szolgálni mindennek hasznára.
 Ugy viszi mindenben dolgának Kormányát,
 Hogy öregbithesse JÉ'SUS Tudományát.
 Szeretve készlet mindent és kötelez,
 ISTEN Törvényének rövid Summája ez.
 255. Az Erdemeseknek Jutalmakat ígér,
 Ennél az érdemes egyebet hát mit kér.
 Az együgyűeket tartya békességben,
 Él hát az egy ügyű főb' gyönyörűségben,
 Uralkodni Nem hágy a' szabad Lelkeken,
 260. Ez jó, de büntetés csak a' kevélyeken...
 Mert a' Kevélyeket ISTEN sem szereti.
 Ő tehát ebben-is az ISTEN-t követi.
 Szabad Tiszteletet enged az ISTEN-nek,
 Maga modja szerént még pedig mindennek.
 265. Kinek a' mint hozza Hite rend-tartása,
 A' szerént szabados annak imádása.

- 'S ha azt az Istennek tetszik meg-szenvedni,
Bölds Királytól bizony illő meg-engedni.
Isteni tisztelet ISTEN gazdasága,
270. Ő tudja mit mivel maga majorsága.
Bölds Király ezekkel mind jó végre tzelez,
Nem-egyes Sziveket öszve így palléroz.
Hogy egy mást szenvedjük azért parantsolja,
Mivel azt hasznosnak böltsen-is gondolja.
275. Mert ha vonnya Népét azon Társaságba,
A' Társaság végre mégyen Barátságba.
A' Barátság osztán válik Szeretetre,
Melly vezet, és juttat keresztény életre.
Töb' Lelket győz az illy egymás Szeretete,
280. Mint minden Üldözés kinos kísértete...
Min Száz esztendőig, 's tovább' Fegyverkeznek,
Szeretetből azon hamar meg-egyeznek.
Az hol az erőszak hasztalan farag, 's fur,
A' Szeretet ott-is nyer, 's győzedelmes Ur.
285. Tollerántziának e' lesz hát Sükere,
Világosodásnak ez az élet ere.
Áldott hát a' Király Ki oly Utat mutat,
Mellyel mindnyájunkat Szeretetre juttat.
Az ISTEN Ki ötet böltsen teremtette,
290. 'S Égi böltességgel fel ékesítette.
Tartsa rajta végig Atyai védelmét
'S ne botsássa hozzá semmi veszedelmét.
Népe uj Lángokal gyuljon szerelmére
Ellensége fusson 's hodojjon Nevére.
295. Buzogjon mellette egész Kereszténység,
Imádkozzon érte ifjuság és vénség.
Az HOLD-at verjék-le SAS-ának Szárnyai,
Nap-Kelet rettegje, 's féljék Határai.
Fusson annak Népe uralkodásához
300. 'S jusson Ő általa Kristusnak Nyájához...
Nap-Nyugat hol setét borította Föld Képét,
JO'SEF-ének mondgyák Lakosinak Népét.
Látván Észak, és Dél nagy Hatalmasságát,
Azt félje, keresse, 's kérje Barátságát.
305. Légyen féltő Kintse a' maga Népének,
Melynek már meg-nyerte Szerelmét Szívének.
Mert Drága Kő sem áll úgy Gyűrű öblében,
Mint Második JO'SEF mindnyájunk Szívében.
A' Magyaroknak ugyan a' lesz a' főb' Bére,
310. Ha áldoztattatik Királyáért vére.
'S Örökké valóság hogy ha véges volna
Magyar azontul-is JO'SEF-ről jól szolna.
Erjen-is sok időt Szentséges élete,
Egészséges légyen minden lehellete.
315. Birja Koronáit Nemzetről Nemzetre,
Méltó e' Szent Nemzet Szentséges Kenetre!
'S Midőn meg-elégzik Uralkodásával,
E' Földöt váltsa-fel Égi Koronával.
'S mig ugyan én élek, szívem bennem dobog
320. Kegyes Királyomhoz hív szerelmem lobog.....
Éltemet, véretem érette áldozom
| Hazám ígérte ezt köze adakozom |
'S ha jutok érdemnek ollyatén pontyára
Éltemet érette eresztem Kotzkára.

325. Ha meg-halok, 's lelnek 'Siromnak Halmára,
'S vigyáznak Szivemnek porrá vált Hamvára.
Közötte JO'SEF-nek találak Nevére
Mert Szivem holton-is eszmél hivségére.
De ha valakinek volnék már terhére
330. Engedgyen, 's pihenjen: mert végére ére.

Közli: BOGNER MIHÁLY.

NÉHÁNY SZÓ EGY DISSZERTÁCIÓRÓL.

A jelen iskolai év első felében egy 52 lapnyi doktori értekezés jelent meg Kunczer Gyula tollából *Hormayr és az egykorú magyar irodalom* cím alatt. Mennyi érdeme van a szerzőnek, tovább vitte-e és mennyivel a tudományt, azt nem kutatom — csak arra akarok rámutatni, ami az értekezésből nem az övé.

Pedig Kunczer nagy követeléssel lép föl. A maga fáradságos kutatásaival nemcsak Hormayr munkásságát állítja élesebb fénybe, hanem még Hormayr munkatársának, Mednyánszky Alajosnak irodalmi működését is. Íme a 18. l. harmadik bekezdésében ezt írja: «Hogy itt mely cikkeket írta Mednyánszky, pontosan meghatározni nem lehet, mert majdnem mindegyik névtelenül jelent meg . . .», majd a jegyzetben hozzáteszi: «Szinyei (!) József: Magyar írók élete és munkái c. művének adatai némi tekintetben javításra szorulnak. Így az 1820.-i kötet Maria, Königin von Ungarn c. cikkét nem Mednyánszky, hanem Mailáth gróf írta. Alá is van írva a neve. Ugyane kötet Janus Pannonius cikkének Teleki Ferenc gróf a szerzője. Ez kitűnik Mailáth Kazinczyhoz intézett leveléből (1820. febr. 1. Kaz. lev. XVII. k. 43. l.): In Hormayrs Taschenbuch ist der historische Kalender, Nádasdi, Burg Arva und Trenschin von Mednyánszky . . . Die Berzeviczis sind wahrscheinlich von Gregor Berzeviczy selbst. Ich bin in meinen Aufsätzen unterschrieben, Janus Pannonius ist von Franz Teleki.»

Lám a szorgalmas kutató még Kazinczy levelezését is végigbúvárolta! Dehogy tette! Ezt a megállapítást, még a hozzátartozó stíl-füszert is, készen találta egy korábbi doktori értekezésben, Berthe Nándor *Báró Mednyánszky Alajosában* (49—50. l. jegyzet), ily módon: «Hogy mely cikkeket írta Mednyánszky, pontosan meghatározni itt sem lehet, mert majdnem mind névtelenül jelentek meg. Szinyei József Magyar írók élete és munkái VIII. k.-ben felsorolja ugyan e cikkeket, de adatai sok helyen tévesek. Pl. mindjárt az első évfolyamban felemlíti: Maria Königin von Ungarn, pedig e cikk szerzője gróf Mailáth, alá is van írva. Ugyane kötetben neki tulajdonítja Janus Pannoniust, ennek pedig gróf Teleki Ferenc a szerzője (l. gr. Mailáth J. levelét Kazinczyhoz 1820. febr. 1.: Kazinczy levelezése, kiadja Váczy János, 3822. sz. XVII. k. 43. l. In Hormayrs Taschenbuch ist der historische Kalender, Nádasdi, Burg Arva u. Trenschin von Mednyánszky. [Itt Berthe közli a közbeeső, Kunczer által kihagyott mondatot is!]) . . . Die Berzeviczis sind wahrscheinlich von Gregor Berzeviczy selbst. Ich bin in meinen Aufsätzen unterschrieben, Janus Pannonius ist von Franz Teleki, . . .»

Kunczer nem hivatkozik e helyütt forrására, 's a hivatkozást annál bátrabban elhagyhatta, mert Berthe értekezése annak idején kéziratos alak-

ban került a budapesti egyetem bölcsészeti kara elé s nyomtatásban később sem jelent meg:¹ így Kunczernek nem kellett félnie, hogy pávatollait fölfödözik. Van ugyanis több ilyen ékessége — vagy harminc. Nincs terünk közölni őket, még jegyzéküket sem adhatom, csak egyre-kettőre utalok: Kunczer 30. l. 1. bekezdés = Berthe 74. l. 1. bekezdés; Kunczer 37. l. 1. bekezdés = Berthe 74. l. 2. bekezdés; Kunczer a 17. l. végén ezt írja: «Ezután következik azoknak a mondáknak, regéknek, legendáknak a közlése, amelyek az osztrák balladaköltészetre oly szembeütő hatást gyakoroltak». Berthe i. m. 43. lapján ezt így fogalmazta: «S következik azoknak a mondáknak, regéknek és legendáknak a közlése, amelyek az osztrák balladaköltészetre oly kiváló módon befolytak». És Kunczer egy mondat beiktatásával ugyanazokat a mondákat közli, amelyek Berthénél a 43–44. lapon jegyzetben olvashatók. A 40. lap második bekezdésében nyolc nyomtatott sorban adja Kunczer Berthe megállapításait (Berthénél 97. l. 1. bekezdéstől) minden utalás nélkül. — Kunczer dolgozata 47. lapján a 3. bekezdéstől 10 nyomtatott sorban adja újból szóról-szóra Berthe felfedezését Garay *Győri vaskakas 1598* című költeménye forrásairól is. Ez az adat úgy van beállítva, mintha önálló forráskutatás eredménye volna — pedig egyszerű átvétel! A forráskutatást Berthe sikeresen elvégezte!

Igen érdekes Kunczer értekezésében a 29. l. 3. bekezdése: «Ez áramlat kiinduló pontjául az 1746-iki évet tekintjük, mikor u. i. Schwandtner kiadta Anonymus krónikáját, mely innen kezdve állandóan foglalkoztatja történetirodalmunkat és szerzője nevének s korának ismeretlensége folytán megindítója lesz a magyar történeti kritikának.» Ez a mondat szóról-szóra egyezik Berthe 20. lapján levővel, a különbség csak az, hogy Kunczer «tekinthetjük»-öt ír, Berthe «lehetne tekinteni»-t, s Kunczer kihagyja a «megindítója» szó előtt a «valósággal» szót. A «kölcsonzés» kétségtelen, de még végzetesebben áruló az a hozzáfűzött jegyzet, melyben Kunczer az 1746-os Anonymus-kiadást jelöli meg eképen: «Scriptores rerum hungaricarum veteres. Kraus Pál. Bécs, 1746. J. Anonymi Belae regis *notorii* (sic!) Historia Hungarica de septem primis ducibus Hungariae.» Berthe kéziratában t. i. (20. lap 1. jegyzet) a *notarii* szó inkább *notoriinak* olvasható. A tollhibát Kunczer nem javította ki, de hát nem tudhat mindenki latinul!

De Kunczer nem *„homo unius libri“*. Merít ő egyebünne is, egészséges gyakorlati érzéssel: szintén nyomtatásban meg nem jelent forrásokból. Egy másik kéziratós doktori értekezésből, Flögl Celesta *Majláth János gróf mint német író* (1922, eredeti példánya a M. Irod. tört. Int. könyvtárában X: 187), megállapításokat vesz át (Kunczer 22. l. 3. bekezdés = Flögl 42. l.; Kunczer 49. l. 3. bekezdés = Flögl 107. l.), némi kényelemszeretettel a szövegezést is, az idézeteket is. Harmadik forrása Hörváth János professzor egyetemi előadásai voltak. Ezeknek adatai összeállítása köszön sokat, kivált az utolsó fejezet anyagát illetőleg. Ezt a szolgálatot azonban óvakodik nyugtázni.²

¹ Eredeti példánya 1921-ből a Magyar Irodalomtörténeti Intézet könyvtárában (X: 12.).

² Említi ugyan Hörváth professzor előadásait, de máshelyütt, s csak mint «a magyar irodalmi élet rajzainál» használt forrására hivatkozik.

Kunczer a 41. lapon Arany egy mondatát idézi — persze ez az idézet is megtalálható Berthénél (135. l.), ugyanabban a gondolatkörben, mint Kunczernál: «Csupán Mednyánszkyból puskázok, s a főcselekménnyel — még pedig sajátosan fogva fel — már készen volnék». A disszertáns is «puskázott», s a disszertációval, mint főcselekvénnyel — még pedig sajátosan fogva fel — hamar készen is lett.

BELOHORSZKY FERENC.

ARDAI JÓZSEF VERSEI.

Szigetvári Iván Gvadányi heliconi köréről írván azt állítja, hogy Arдай József ismeretlen az irodalomtörténetben (IK. 1917. 47—48. l.) Pedig épen 1917-ben említi néhány versét Harsányi István az EPhK. 1917. 594. lapján, számszerint hatot. De több is van. Molnár Borbála ugyanis a Barátsági vetélkedés (Kol. 1804.) 174. lapján így ír róla:

Kérlek Febus saját fia
Nagyhírű Muzsád hárfáját
Érettem megpendítéd
Fényt kap hát ily fő Muzsától
Muzsám erőtlén neme
Koszorú gyanánt lesz Neki
Sipod nótája
Híres muzsád Hárfája.

Az, akiről Molnár Borbála ily magasztaló hangon írt, néhány kéziratban maradt s szépen kidíszített költemény szerzője. E költeményeket a sárospataki főiskola könyvtári kéziratára örzi. Ezek a következők:

Garas István és Szathmári Sára lakodalmára (854/451) verseket írt s rá Stentzel Dániel leoninusokban felelt. Az ő (t. i. Stentzel) névnapjára írt jó versekért köszöket küld, gyémánt verseiért pedig szép verseket. Sürgette ígérete beváltására. Erre is verseket írt Stentzel.

Wagner Mihály halálára latinul írt vers. (1124/157—8).

Anima loquitur. 27 distichon. Ugyanezt rimes versben is (16×4 sorban) kidolgozta.

Jantó Ferenc halálára 1780. 2 hexam. sor. Chronostichon.

A Szentgyörgyi János halálára. 1783. 2 chronostichon s 16 distichon. Leoninus sorok.

Lebó József halálára. Vetélkedése a fürdést tiltó törvénnyel. 2 chronostichon s 26 leoninus.

Csizi Dániel halálára. 21 distichon (leoninus).

Szentgyörgyi István halálára 2 chronostichon s 44 distichon (leon.) Latin vers is van, 10 verspárban.

Csemnitzky Zsigmond halálára. 33 distichon leoninusban.

A Magy. Kurirban is olvasható egy vers (1792. 413) Arдай Józseftől *Halászi József és György Zsuzsánna házassága* alkalmából. Ugyanőt az ujhelyi Stentzel az író kompanya tősgyökeres tagjának nevezi. 1792-ben három éves iskolai rector Ujhelyben.

GULYÁS JÓZSEF.

KÖNYVISMERTETÉS.

Mitrovics Gyula. *A magyar esztétikai irodalom története.* Debrecen, Csáthy, 1928. N. 8-r. 446 l.

A magyar esztétikai irodalom történetét, melyet annak idején Jánosi Bélától vártunk, íme most Mitrovics Gyulától kapjuk. Jánosi Béla általános nagy esztétika-történetét befejezve, hozzáfogott a magyar esztétika-történet előmunkálataihoz is. Megírta Knight könyvéhez a *Magyar esztétika* c. fejezetet, a Budapesti Szemle közölte Szerdahelyi, Schedius, Erdélyi és Henszlmannról szóló tanulmányait, s hagyatékában, melyet a család a szerző rendelkezésére bocsátott, még nyolc írónak működését ismertette. Mitrovics, amennyire lehetett, felhasználta a becses anyagot, s könyvét is Jánosi Béla emlékének ajánlta.

Azt mondhatjuk, módszerében is ragaszkodott — külsőleg legalább — előde eljárásához. Kiszabja az egyes nagy korokat, ezúttal: az *úttörők*, a *romanticizmus*, a *real-idealizmus* s az *új század* szakaszait, ezeken belül megállapítja a főbb irányokat, s azok képviselőit hennük elhelyezve, egyénenként jellemzi munkásságukat. Főelve itt az író állításainak saját szavaival való visszaadása. Maga óvatosan mond véleményét, inkább csak összefoglalásul, nehogy saját álláspontját találja az íróra erőszakolni. Ez eljárás a tárgyilagosság szempontjából mindenesetre helyes, csak hogy az ilyen mű tartalom-elmondás gyakran lesz hágyadtá, élettelené. A szerző a helyett, hogy mintegy újragondolná a művet, kiemelné a különösen jellemzőt, vonatkoztató, vagy bíráló észrevételeket tenne, tetszését vagy nemtetszését nyilvánítaná, gépiesen végigmegy rajta, lehetőleg fejezetről-fejezetre s nem szűri át mintegy a maga lelkén, annak éltető erejét öntve el rajta. Így aztán fejtegetései értelmességük ellenére is sokszor fárasztóak, s egymásután olvasva őket, inkább lexikon-cikkek benyomását keltik, semmint szerves történetét.

Azt azonban meg kell adnunk, hogy M. nagy és lelkiismeretes munkát végzett. Épen fent vázolt módszere tanúsítja, hogy az ismertetett műveket valóban el is olvasta. Korszakfelosztása ellen sem tehetünk lényeges kifogást. Sőt a lexikonszerűséget is menthetjük azzal, amit Jánosi Béla mond, hogy mint a bölcsészettnek, az esztétikának sincs folytonos, hanem csak szakadozott irodalma nálunk. Itt is kevésbé beszélhetünk belső, szerves fejlődésről. «A mi elmélkedőnk legtöbbször nem az athéni ünnep fáklyafutói, kik az égő szövétneket egymás kezéből veszik át s viszik váltott erővel előre.» A mű voltaképp Baumgartennel kezdődik, s így ér el Kanton keresztül a magyar esztétikusokhoz, kiknek sorát Bessenyeivel nyitja meg. További folyamán is állandó figyelemmel kíséri a külföldi, főleg német esztétikusokat s rendszerüket belekapcsolja a magyar esztétika fejlődésébe. Ezt a kapcsolatot

azonban sokkal szerveesebben kellene kiépíteni, előre bocsátván a külföldi, összefüggőbb fejlődést s vázolni utána annak magyar visszhangját eredetiségeivel egyetemben. Ez azonban talán túlságos követelmény ma még, mikor a kellő elmunkálatok nagyrészt hiányzanak. M. könyve mindenesetre becses anyaggyűjtés lesz hozzá annakidején.

A részletekre nézve következő megjegyzéseim vannak: Nem helyes, hogy Döbrentei és Buczy megelőzik Kazinczyt és Batsányit. Hiszen nemcsak időrendben következtek utóbb, de elődek, főként Kazinczy nélkül el sem képzelhetők; M. könyve nyomán úgy tűnik fel, mintha a nyelvújítás megindítása a Döbrentei nevéhez fűződne. Greguss Ágostot is előbb tárgyalja, mint a hegelizmust, pedig rendszere ezen épül fel, bármennyire különbözzék is egyébként tőle. Hiszen már 1845-ben a hallei egyetemen a hegelista Erdmannak előadásait hallgatta s csakhamar Vischer befolyása alá került. M. könyvéből úgy tetszik, hogy csak Erdélyi volt nálunk Hegel tanítványa. Különös az is, hogy a III. korszak, a reál-idealizmus kora, a *Tragikum elmélete* c. fejezettel végződik s a IV., az új század, a *Komikum elméletével* kezdődik. Nem jobb lett volna-e ezt a korszakot a második fejezettel — Beöthy Zsolt — kezdeni s a komikum elméletét az ő tragikum-elméletével kapcsolatba hozni, mint ahogy valóban is Szigetvárit Beöthy könyve bírta a magáénak megírására? Beöthy neve és munkássága így határjelölő lehetne, noha meggondolandó, hogy munkásságának jelentősebb része még a XIX. századba esik.

A könyv sikerültebb részei azok, amelyeknél jó elmunkálatok állottak a szerző rendelkezésére: Jánosin kívül Radnai (*Esztétikai törekvések*), Császár (*A magyar kritika története*), Kéky (*Beöthy Zsolt*), még inkább azok a részek, amelyekkel őnmaga behatóan foglalkozott (Gyulai Pál és Arany János esztétikája). Annak a kritikai iskolának a méltatása — e címet adja neki könyvében M. — mely Arany, Gyulai, Kemény Zsigmond, Salamon, Szász Károly nevéhez fűződik, a könyv legélénkebben megírt része. Igaz, ily szoros összeköttetésben elmélet és gyakorlat sohasem álltak máskor, Gyulai mintegy Boileau-ja az Arany és Petőfi költészetének. Ez írók magukat a műveket, nagy kortársaik műveit, vizsgálták s nem elméleti feltevésekből indultak ki, hanem saját és mások költői gyakorlatából. Elméleti tételeik végső alapjaival nem is törődtek, még kevésbé azok rendszerbe foglalásával. M. idézi Gyulai mondását, hogy nincs szüksége «tudós zagyvalékra». E körülmények mindenesetre megkönnyítették ez iskolának életteljes rajzolását.

A XX. század esztétikai törekvéseiben M. két főirányt különböztet meg: a *pszichológiát* (ide veszi őnmagát is) és a *biológiát*, amelyhez az egész pozitív esztétikát sorozza. E két irány mellé fölvesz még *dekadenseket* (Lukács György és Balázs Béla) — tág, kevésbé meghatározott kifejezés általában és M. könyvében is — és *metafizikusokat*, «akik a pszichológia segítségével kijárt nyomokat elhagyják, vagy attól legalább is eltávolodnak s ismét elvont spekulatív következtetésekkel akarnak absztrakt esztétikai fogalomrendszert alkotni.» Önálló egyéniségként külön fejezetekben M. három esztétikust tárgyal: *Böhm Károlyt*, *Pauler Ákost* és *Kis-Erős Ferencet*. Amennyire helyeselhetjük a két első, annyira csodálkozunk a harmadikon. Böhm Károlyval és Paulerrel az esztétika visszatért arra az Erdélyi János és Greguss

óta elhagyott álláspontra, hogy az esztétika egy filozófiai rendszer szerves részeként jelentkezék; Beöthynél, és másoknál is, inkább csak érintkezett bizonyos filozófiai rendszerekkel. Kis-Erőst azonban e két gondolkodónkkal egyenrangú félnek el nem ismerhetjük. Esztétikája, mint többi műve is, pedagógiai célból készült, elsősorban tanítványai számára. Magasabbrendű iskolakönyv tehát, nem önálló rendszer; művét különféle forrásokból állította össze, s bizonyára maga sem követelte az eredetiséget «igénytelen könyve» számára. Mitrovics is elismerte róla, hogy «az esztétika legkülönbözőbb irányú vizsgálódásainak eredményét iparkodik összeolvasztani. Ez a törekvés az elé a feladat elé állította, hogy ellentétes irányok módszereit és tanításait egyeztesse össze.» (432. l.) Nem az eklektikus ismertető jegye-e mindez? Egyáltalán M. kritikai érzéke felette fogyatékosnak mutatkozik a mű folyamán; majdnem egyenlő fontosnak tart mindent; mindenkit meghallgat, még ha mondanivalója értéktelen, vagy útszéli igazság is. Ritkaság az oly eleven kritika, mint a Szigetvári Ivánról szóló. (249. l.) Akárhány író és értekezés elmaradhatott volna, ellenben fontos jelenségek elkerülték figyelmét.

Igy a könyvnek negyedik, a jelenkort tárgyaló részében sajnálattal láttuk a pszichológiai és biológiai esztétika mellett az *ethnographiai* iránynak teljes mellőzését. Pedig e tekintetben Meumann felosztása is útbaigazíthatta volna a szerzőt. Annál inkább nélkülözzük ezt, mert épen e téren Solymossy Sándor eredményei (*A líra és epika eredetéről, A gondolatritmus*) európai viszonylatban is számbajöhetnek. De szükség lenne ismertetni a népköltészetről való felfogásunk megváltozását is. Katona Lajos dolgozataira gondolok itt elsősorban, de oly részletmunkákra is, mint a népdal és a ballada elméletéről szólók. (L. az újabb népköltési gyűjteményeket, Asbóthné Ferenczi Sári és Gragger Róbert tanulmányait a népballadáról.) M. könyvében e témákról még mindig Erdélyié, Gyulaié és Gregussé az utolsó szó.

Mélyen hallgat a könyv azokról a *nyelvetesztétikai* törekvésekről is, melyek az utóbbi két évtizedben élénkséget vittek stilisztikai irodalmunkba s a szellemtörténeti törekvésekkel kapcsolatban mind fontosabbnak mutatják az irodalmi művek stílusával való foglalkozást s egyáltalán az irodalomnak, mint ízléstörténetnek felfogását.

Minden fejezethez gondos repertorium járul. Ha ez nem mindig teljes is, az úttörés a szerző érdeme. Megjegyezzük itt, hogy a Simon József Sándor esztétikai rendszerét megbíráló —y—ő nem Péterfy Jenő, mint a szerző sejtí (343. l.), hanem Jeszenszky Dezső, a zombori áll. főgimn. akkori filozófia tanára s a Magyar Philosophiai Szemle dolgozótagja. Ezt, mint annak az iskolának későbbi tanára, bizonyossággal állíthatom.

A könyv nyomása egyáltalán nem válik a budapesti nyomda díszére. Oly sajtóhibák tömegével éktelenkedik, még a vastagon szedett címszókban is, melyeknek eltüntetése a nyomdai korrektor dolga lett volna. De vannak más természetűek is. Így Vörösmarty neve, ahányszor előfordul, *th*-val van írva (oly szokás, melyet újabban a minél történetibb helyesírást bőkezűen osztogató napi sajtó kapott fel). Bucsányi Batsányi helyett (39. l.), Felekí Teleki helyett (89), Fogaras Fogarasi helyett (392). Sok a hiba az idegen szavak és nevek írásában is: gáner (zsáner v. genre 251), catalogue raisonne (238),

matifizika (352) stb. Carlyl(e) (137) s a rejtelmes *Prition* Poitou helyett (177) ugyanúgy a Névmutatóban is.

M. könyvét azzal a végső benyomással tesszük le, hogy a szerző művével nagy érdemeket szerzett a magyar esztétika történetének megalapozása tekintetében s azzal a reménnyel, hogy ez esztétika egész terjedelmét feltárva, mind többeket fog megnyerni az ismertett problémákkal való beható foglalkozásra.

ZLINSZKY ALADÁR.

Az 1927—28. évi középiskolai programmértekezések.

1. *Dr. Magasi Artur: A modern magyar irodalom ismertetésének kérdése a középiskolai oktatásban.* (Győri gimn. Ért. 9 l.) — Magasi a középiskolai tanterv utasításaival polemizál, melyek szerint «maradjon meg az iskola azoknak az íróknak méltatásánál, akiket klasszikusoknak tekintünk», s számos érveléssel támogatja azt a nézetét, hogy a középiskolai irodalomtörténet-tanításnak foglalkoznia kell modern irodalmunkkal is s kellő tájékoztatást kell nyújtania a tanulóknak, kik csak így tudnak majd biztosan eligazodni ebben a mind nehezebben áttekinthető útvesztőben. A szerzőnek sokban igaza van, de szeretnők volna, ha a modern irodalom iskolai tárgyalásának igen nagy nehézségeire is rámutat, s jobbra általánosságokban mozgó tanácsokon kívül kissé tüzetesebben is kifejti ennek a tárgyalásnak tervét és módját.

2. *Szetei Endre: Ady és az iskola. Gondolatok az Ady-problémához: Lehet-e Ady költészete nevelési tényező?* (Ujpesti reálgimn. Ért. 49 l.) — A szerző a fentebbi kérdésre határozott igennel felel s nem tartja lehetségesnek, hogy Adyról ma már hallgatni lehessen az iskolában, mikor az ifjúság úgyis olvassa. Az iskolának itt irányítónak kell közbelépnie s felhasználnia Ady költészetéből azt, ami az ifjúság nevelésének szempontjából felhasználható belőle. Iskolai bemutatásában az az egyetlen irányító szempont: «mennyiben hat nevelőleg, gyarapítólag a legdrágább érték, az ifjú lélek szerencsés kialakításában?» Szerinte leginkább vallásos és hazafias költészete alkalmas erre. Az előbbi példaadóan mutatja, hogy az Isten tagadása, az emberi lélek gögös viaskodása Isten ellen mégis csak Isten elismerésére és föltétlen meghódolásra vezet, a bűnös, züllött, energiátlanul a fertőbe süllyedt élet pedig az erény, a testi-lelki tisztaság egyedül követendő útja felé mutat. Az utóbbi pedig a nemzeti dicsekedéstől átitatott történelemszemlélet helyett a költő minden torzító túlzása és súlyos megtévelyedése ellenére nagyobb önismeretre, hibáink és bűneink élesebb meglátására tanít. Mindezt az Ady-irodalom felhasználásával, de egyéni megfigyelésekkel is támogatva, komoly meggyőződéssel és lelkesen hirdeti, ami túlzásainak is mentségére szolgál. A szerző különben nem tartozik az elvakult Ady-imádók közé, akik leggyengébb verseit is a világirodalom utolérhetetlen remekműveinek tartják. Értekezéséről v. azt mondhatjuk, mint a fentebbiről, hogy egyoldalú s nem mutat rá eléggé Ady költészete iskolai tárgyalásának sok elvi és gyakorlati nehézségére éppen neveléstani szempontból. Az kétségtelen, hogy ezt a kérdést ma már nem lehet tisztán szubjektív értékeléssel elintézni.

Bodó Jenő: Arany János levele. (Csurgói reálgimn. Ért. 2 l.) — Arany nak az intézet birtokában lévő s egy jelentéktelen akadémiai ügyben Lónyay Menyhérthez intézett levelét közli 1876-ból.

3. *Jablonkay Gábor S. J.: Az iskoladrámák a jezsuiták iskoláiban.* (Kálcsai gimn. Ért. 19 l.) — Jablonkay régen foglalkozik a jezsuiták iskolai drámáival, 18 darabnak szövege birtokában is van, s szeretné ezeket egy tanulmány kíséretében kiadni. Mindenesetre kívánatos volna, hogy ez minél előbb megtörténhessék. Ez a kis értekezése, vagy inkább adalékgyűjteménye csak részlet a főntemlített nagyobb tanulmányból. Érdekes adatokat közül benne, melyek a jezsuita iskoladrámák előadására, tartalmára, erkölcsi és neveléstani céljára, hatására, különböző műfajaira vonatkoznak. Azután a magyar nyelvű jezsuita-drámákat állítja össze időrendben. Ez igen hasznos jegyzék. A XVIII. századból 66 darabot sorol fel, melyekről megbízható tudomásunk van, s melyek közül több mint 25 nyomtatásban vagy kéziratban reánk is maradt. Ezután egy-két iskoladráma ismertetése s végül ismét néhány adat közlése következik. Adalékai után most már érdeklődve várjuk magát az ígért tanulmányt s az ismeretlen iskoladrámák közzétételét.

4. *Gál János: Irodalomtörténetírásunk a válságúton.* (Pesterzsébeti reálgimn. Ért. 8 l.) — Azt a kérdést veti fel, milyen irányban haladjon, milyen új célokat tűzzön ki magának a jövő magyar irodalomtörténete. Ilyen nehéz problémát alig lehet megoldani rövid elmefuttatás keretében. A szerző nem is oldja meg. Rapszodikusán ide-oda esapongva beszél arról, hogy a régi *egylelkű* irodalom helyett a mai *többlelkűvé* vált, hogy az irodalomtörténetírásnak ismét specializálódnia kell, hogy a nemzeti irányú irodalomtörténetírásnak nem szabad túlzásokba esnie, de viszont a nemzeti eszményeinkkel nem törődő irodalomtörténetet vissza kell utasítanunk; beszél az etika és esztétika viszonyáról, a forma vagy tartalom elsőbbségéért folyó esztétikai harcokról stb. S minderről nyolc lapon! Természetes, hogy ez a sok probléma így hirtelen fölvetve s egypár odavetett mondatban elintézve csak felszínességre és zavarosságra vezethet. Végül arra az eredményre jut, hogy a jövő irodalomtörténetírás «a különböző szempontok elmélyítésével több oldalról fogja megrajzolni irodalmunk multját». Ezt az eddigi irodalomtörténetírás is megtette. Szempontjai fokozatosan szaporodtak és fokozatosan mélyültek. Mi ebben az új célkitűzés?

5. *Molecz Béla: A nyelvújítás korának nyelvszépítő törekvése.* (Szentesi reálgimn. Ért. 12 l.) — A szerző évek óta foglalkozik a magyar nyelv esztétikájával s ebben a kis tanulmányában a nyelvújítás korára vonatkozó adatainak egy részét állítja össze első sorban a tanuló ifjúság számára. Jellemző példákon mutatja be, hogy Kazinczy és társai milyen általános elveket követtek nyelvünk hangzatosabbá, hajlékonyabbá, szebbé tételére irányuló munkájukban. Az eddig ismert adatokat kiegészíti a magáéival, melyeket jobbra Kazinczy leveleiből gyűjtött. Nyelvesztétikai tanulmányunk még mindig igen kevés van, azért örömmel látunk minden komoly törekvést e téren.

6. *Mály Ferenç: A magyar és az olasz romantikáról.* (Szegedi áll. leánygimn. Ért. 14 l.) — Ezt a kis elmefuttatást a Dugonics-Társaságban olvasta föl a szerző székfoglalóként, tehát nem tudós közönségnek szánta.

A romantika rövid és igen általános jellemzése után a szentimentális regényekkel foglalkozik, főként Ugo Foscolo *Jacopo Ortis*ával s ezt Kármán *Fanni*jával állítja párhuzamba — ennek kevés az értelme, hiszen kapcsolat nincs köztük. Ilyen értékű párhuzam Giovanni Berchet és Kölcsey esztétikai nézeteinek s általában a magyar és olasz romantikának egymás mellé állítása. Végül Dugonics *Etelkáj*át veszi védelmébe Császár Elemérnek szerinte «túl-szigorú» kritikája ellen, de sikertelenül. Nem adott hü korképet — mondják róla — de hiszen sem Scott, sem Manzoni, sem Jósika korképe nem egészen hü! Így nem lehet komolyan argumentálni még a «művelt közönség» előtt sem.

7. *Málly Ferenc: Petrarca hatása Kisfaludy Sándorra.* (Szegedi áll. reálgyimn. Ért. 20 l.) — Málly főként Angyal Dávid tanulmányára (IK. 1891.) támaszkodva összeállítja a *Kesergő szerelem* és Petrarca párhuzamos helyeit s maga is tesz hozzá néhány új adatot. Néha csak a párhuzamos helyek lapszámain idézi, s így adatait hirtelenében nem ellenőrizhetjük. Jó volna, ha a szerző, aki jól tud olaszul, rendszeresen és tüzetesen foglalkoznék ezzel a sokat feszegetett kérdéssel minden észrevehető hatásra kiterjeszkedve és amit ebben a dolgozatában is váltig hangoztat, Kisfaludy eredetiségét, vagy mondjuk, eredetiségének fokát Petrarcával szemben pontosan megállapítaná.

8. *Jankovits János: Gyöngyösi hatása Kőszeghy Pálra.* (Jászberényi reálgyimn. Ért. 16 l.) — Jankovits Kőszeghy Pál *Bercsényi házasságának* elnevezett epikus töredékével foglalkozik s főként Schöner Ferenc 1912-ben megjelent értekezésével polemizál, mely szerint Kőszeghy Gyöngyösit túlszárnyalta. A szerző kimutatja, hogy Gyöngyösinek elsősorban *Murányi Vénusa*, másodsorban *Kemény Jánosa* hatott K. versére. A hatásokat párhuzamos helyek idézésével bizonyítja, de kiemeli K. viszonylagos önállóságát is mesterével szemben. Leírásai pl. sokkal élénkebbek és színesebbek Gyöngyösiénél.

9., 10. *Majoros Béla: Fazekas Mihály, a költő. Lovas Rezső: Fazekas Mihály, a botanikus.* (Debreceni áll. reálisk. Ért. 7 és 6 l.) — Fazekas halálának százéves évfordulójakor rendezett iskolai ünnepélyen mondott kegyeletes hangú, formás emlékbeszédek.

SZINNYEI FERENC.

Doktori értekezések 1927—28-ban.

1. *Hanskarl Erzsébet: Budapest irodalmi életének kialakulása 1686—1780.* Budapest, 1928. 8-r., 38 l. — A kis dolgozat az előző szerint csak előkészület egy nagyobb tanulmányhoz, amely a főváros irodalmi életének történetét rajzolná, 1780-tól napjainkig. Az első fejezet vázlatosan 1686-ig is ismerteti a főváros «irodalmi életét» — voltaképen (hiszen irodalmi életről nem is beszélhetünk) az iskolai-, írás- és könyvkultúra kezdeteit. A fölhasznált nagy apparatushoz képest csak közismert dolgokat ismétel és néhány magyar kódexünk budaszentlőrinci és margitszigeti munkahelyéről merészen következteti, hogy «e szép fejlődésnek indult nemzeti nyelvű irodalom jobban megerősödik és érvényesítheti magyarosító hatását (!) a főváros polgárait is», ha nem következik a török uralom. Elnagyolt vázlatban foglalkozik magával a tételével is. III. Károly és Mária Terézia politikájának, majd Pest és Buda építkezéseinek

ismertetése közben helytelenül állapítja meg, hogy a magyarság «csaknem az egész XVIII. század folyamán alszik», bővebben szól az oktatásügyről s különösen az egyetemi tanárok irodalmi munkásságáról, az iskolai színjátszásról és röviden (Kádár Jolán nyomán) a pesti német színészetéről, a nyomdászatról és könyvkereskedelemről — szóval az irodalmi életnek egy s más postulátumáról, hogy végül az utolsó 4—5 lapon tételére térjen: itt Bessenyei ismert tervezgetéseire építi mondanivalóját. A dolgozat legnagyobb baja, hogy mondanivalója alig van, új épen semmi — s ami van, azt nem tudja céljának megfelelő magvas, vonzó alkotássá tömöríteni. Egyetlen érdeme, hogy összegyűjti az adatokat és aránytalan részekben bár, de élvezetesen adja elő.

2. *Papp Zoltán: Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok.* Bpest, év n. 87 l. — Koszó János nagy munkája Fesslerről (Budapest, 1923.) új világításban mutatta be azt a történetírónkat, akinek Horváth Mihályig a legnagyobb volt a jelentősége és Horváthnál is nagyobb a hatása. Koszó könyvével igen nagyra nőtt Fessler helye történetírásunkban. Papp Zoltán doktori értekezése — magvas, derék munka — most Fesslernek romantikus szépirodalmunkra való hatását foglalja össze és igazolja vele Koszó megállapítását. A terjedelmes dolgozat részben az eddigi kutatások összefoglalása, részben azonban ennél is több: felülemelkedve az anyaggyűjtésen, Fessleren át a romanticizmus áramlását mutatja meg irodalmunkban; Fessler népszerűségét is megmagyarázva romanticizmusával, hatását is okozati összefüggésbe hozza a kor szellemével. Módszeres munkát végzett. Szól a romantikáról általában; Strich ismert felfogásából indul ki, és Schelling filozófiájában találja meg a romantika egységét: helyesen-e, arról itt nem vitatkozunk. A magyar romantikának mindenesetre helyesen jelöli meg jellemző vonásait és Széchenyiben megVörösmartyban reprezentáns képviselőit. Azután Fesslert mutatja be mint romantikus történetírót s műfajok szerint csoportosítja hatását. Könyve nem egészen kiforrott alkotás, de sok érdekes és önálló megállapítása figyelemreméltó.

3. *Hegedüs Zoltán: Katona József lírai költészete.* — Budapest, 1927. 8-r., 56 l. — Katona József kisebb költeményeiről eddig nem sok szó esett. Hegedüs Zoltán nagy felkészültséggel foglalkozik a ránk maradt, mindössze 24 költeménnyel, mert «olyan fán termettek, amelynek volt remekbe érlelt gyümölcse is». Feladatát azonban a kellőnél nagyobbának látja, sok elméleti készülődéssel fog hozzá s végül is a «különös és mélytűző» líra alapján, amely «kiválik kora ilyenmű termése közül», meg kell állapítania, hogy Katona nem volt lírai tehetség, csak sok líraiság volt benne. Megokoltan szentimentális, erősen Berzsenyi hatását tükrözi, Csokonaitól tanulja a cifra rímjátékokat, Kisfaludy Sándor magyar rítmusát utánozza. 24 versben — «a magyaros formák számra nézve vetekednek (!) klasszikus verseivel». Feszés fordulatokkal, kiforratlan, költői nyelven fejletlen ízlés mutatkozik — egészében úgy mondanám, hogy Katona kisebb költeményei mind darabosak. Esmék dolgában azonban tartalmasak, helyenként — igaza van Hegedüsnek — a Bánk szerzőjének «mély, eredeti, súlyos» gondolatai villannak meg. Ugyanígyen nagy apparátussal lát Hegedüs az élményi elemek vizsgálatához, filológiai gonddal és szeretettel jár el, de itt is merészen

kapcsol és következett. 24 ilyen versből, néhány elszórt adat alapján, nem merném bátran megállapítani, hogy melyiket kihez írta. Hasonlatai is (Goethe és Friderika, a *September végén*) túlzók. Azt hiszem, a nyelvújítás kérdésében is revidálni kellene eredményeit (a *ded* pl. Verseghy szava.). Leleki ismeretesen foglalkozott feladatával, apróra elemez mindent, de nagyobb problémához illő fáradsága azt az érzést kelti, hogy a nagy vonalak túlozzák a kis eredményeket. Fejlett stílusa, kiforrott előadása dicséretreméltó.

4. *K. Posonyi Erzsébet: Erdélyi János és a népköltészet.* Budapest, 1927. 8-r., 65 l. — Az irodalom teljes és hozzáértő felhasználásával, 1. módszeresen fejtegeti a népköltészet fogalmának kialakulását Erdélyi Jánosig; 2. ismerteti Erdélyi János életpályáját, különös figyelemmel népies dalaira, népi ritmúsára és zenei érzékére egyéb költeményeiben is, Hegel hatására a népköltészet elméleti megítélésében, s ez alapon 3. folytatja megkezdett munkáját: ismerteti a népköltészet fogalmát Erdélyi fölfogásában s külön is foglalkozik Erdélyinek avval a gondolatával, hogy népdalainkból a magyar nép egész lelkét meg lehet ismerni. Végül 4. a *népdalok és mondák* szerkesztése módját ellenőrzi. Pompásan bővíti ki a népies műdalok szerzőinek jegyzékét. Rokonszenves, alapos és eredményes munkát végzett.

5. *Gombóc József: Felfogások a népköltészetéről irodalmunkban.* Budapest, 1927. 8-r., 65 l. Tárnya sok pontban érintkezik Posonyiéval; célkitűzése terjedelmesebb, de szerényebb. Terjedelmesebb, mert napjainkig akar jutni — a szabadságharcig, tehát Erdélyi és a Kisfaludy-Társaság első korszakáig dolgozza ki, a többinek csak vázlatát adja; szerényebb, mert a népköltészet iránt való érdeklődés okait, a gyűjtés történetét és a népköltés hatását irodalmunkra történeti rendben ismerteti. Épen azért jobban részletezi témáját, a népmesére nagyobb figyelmet fordít; egyébként ugyanazokon az állomásokon halad el, de nem olyan mély és szakszerű, és nem olyan egységes a feldolgozása, mint Posonyié.

6. *Borbély Margit: Thaly Kálmán költői munkássága.* Pécs, 1927. 8-r., 27 l. — Rövid életrajz után Tompa népregéinek hatását elemzi Thaly regéiben, epikus és ballada-költészetében Arany utánzását látja, a kuruc-reminiscentiákban keresi legkedvesebb és legsikerültebb verseit. Lírájában Petőfi hatása kirívó. Külön fejezetben foglalkozik Tolnai és Riedl eredményeivel az ál-kuruc balladákról, az utánzatok valódi értékét is relatívnak tartja. A dolgozat könnyed, ismertető hangon, de kellő kritikával oldja meg feladatát s helyesen állapítja meg Thaly verseinek — erős formaérzéke és költőisége mellett is — másodrangú értékét.

7. *Herczegh Matild: Eötvös Károly.* Budapest, 1928. 8-r., 46 l. — Arányosan tagolva hőse életét, munkáinak tárgyi és műfaji méltatását és írói egyéniségének jellemzését adja. Az előbbinek adatait szorgalmasan gyűjti össze, de kevésbé plasztikusan rajzolja meg. Munkáit — publicista működésén kívül — útleírásokra, nagy korszakok embereinek rajzára és tulajdonképi szépirodalmi alkotásokra (régényekre és novellákra) osztja. Az első két csoport, de igazában Eötvös minden munkája — mint Borbély István már 1914-ben megmondotta — *mémoire*-irodalom. Mint ilyen csak egyben különbözik a régi *mémoire*-októl: nem mindig megbízható (talán ezért nevezi Borbély «modern» *mémoire*-oknak?) Sok benne a képzelet műve, mégpedig

épen ott, ahol emlékezéseket közöl. Ezért találó a szerző megállapítása, hogy itt minden Dichtung und Wahrheit. Írói jellemzésében jobban ki kellett volna domborítani a korrajzot. A táblabíró-világnak s a magyar parasztnak ábrázolásában Eötvös csakugyan Vas Gereben utóda — de hogy a jellem-ábrázolása kitűnő, az mégis kicsit sok. Nagyon gyöngye a dolgozat stílusa.

8. *Vitéz Péterfy Károly: Váradi Antal.* Budapest, 1929. 8-r., 68 l. — Drámaírástunk újabb történetében Váradi Antal átvette a Szigligeti hagyományát: mestere volt a színpadi technikának és termékeny író volt. De követte Rákosiékat is: romantikus lélek volt és költőiségre törekedett. Regényei alig tesznek számot; emlékiratai (különösen a régi színészvilágról) könnyedek, kedvesek, de kevés újat mondanak. Költeményeiben erős kat. hit szól és sok eszményiség. Nyilvánvaló, hogy a drámában és a kisebb epikai költeményekben hivatása volt. Tehetsége azonban nem volt elég, hogy ezt a hivatását betöltse, hogy a vezető szellemek közé emelkedjék. Író jelentőségét ez a doktori értekezés sem becsüli túl. Élvezetes előadással finom tónusban és rokonszenves melegséggel rajzolja meg hőseit és alkotásait. Kár, hogy helyét irodalmunk fejlődésében, kapcsolatait nem jelöli ki: a dolgozat így inkább a jól gyűjtött anyagnak kellemes ismertetése.

9. *Nagy László: A költészet fejlődésének problémája.* Budapest, 1927. 8-r., 23 l. — Tételle: van-e fejlődés a költészet történetében, és ha van, miben nyilvánul? A felelet egy rövid vázlat, elmefuttatás, amely a küllöldi irodalomból Taine, Dilthey és Spencer, de az egész magyar elméleti irodalom (elsősorban Pauler és Kornis) felhasználásával odajut, hogy a költészetben az ember önmagának és a világegyetemnek lényegét művészi formában fejezi ki, a fejlődés a lényeg és a forma differenciáló: minőségi gazdagodásban átfogóbb egység felé haladása. (Pauler.) Ezt mutatja meg a dolgozat másike fele a műformák és műfajok fejlődésében az egész világirodalomban, majd egészen röviden a magyar költészetben: a géniek mindig évtizedek, sőt évszázadok törekvéseit foglalják össze tökéletes művészettel s a nekik leginkább megfelelő műfajban.

10. *Lahmann György: Mária királynő alakja a magyar irodalomban.* Pécs, 1927. 8-r., 64 l. — Mária királynő asszonyi sorsában tragikum van. Mint királynő nem ért el semmit, mint asszony áldozata lett trónjának. Egyéniségében már szenvedéseit is sok a rokonszenves vonás. A költői tárgy nála épen úgy van adva, hogy ő maga van a cselekvény közép-pontjában. Talán ezért nehéz a feldolgozása, ezért nincs róla egy nevezetesebb alkotásunk sem, pedig Jósika is, Madách is foglalkoztak vele. Lahmann dolgozata becsületes anyaggyűjtés. Kiterjed a népi hagyományra, (nagyreszt Márki Sándor útmutatásával) a krónikás emlékekre, (ezeket is irodalmi feldolgozásoknak tekinti) és a költői alkotásokra vagy ezek emlékeire. Ezeket mind ismerteti, de összefogó rendszere nincs. Alaposabb munkát végezhetett volna a történeti források ismertetésével és kritikájával (Pray, Katona, Engel, Fessler, Budai F.), egységesebbet, ha forrásaik szerint csoportosítja a feldolgozásokat, épen a tételnél fogva: kinek a nyomán, hogyan fogták föl a királynő egyéniségét, mert akkor a költői alkotás is megfelelő világitásban áll előttünk.

KEREKES EMIL.

Vitéz Veszprémy Dezső: Tali és széchi-szigeti dr. Thaly Kálmán életrajza. I. kötet. A Vutkovich-díjjal jutalmazott pályamű. Bpest, 1928. N. 8-r. 111 l. Ára 4 pengő.

Vitéz Veszprémy Dezső dolgozata a pozsonyi Toldy-Kör egyik pályázata-ra készült, mely méltó emlékekkel akarta leróni a Kör kegyeletét nagynevű volt elnöke iránt. A koszorút elnyerte, de szerzője egyelőre csak egy részét bocsátotta közre, mely Thalynak a tanári pályától való megválásáig terjed. Az életrajz e részében, az időrend folyamán beillesztve, költői kibontakozását s a kuruc világba mélyedő tanulmányainak első gyümölcseit ismerteti. Részletesen szól a Thaly-nemzetség leszármazásáról; aprólékosan rajzolgatja azt a családi és természeti környezetet, melyben Thaly életének első benyomásait nyerte; nyomon kíséri iskolázását és tanári pályáját s terjedelmesen méltatja írói munkásságának e korszakra eső termékeit.

A szerző dicséretre méltó buzgalommal és alapossággal igyekszik elmélyedni tárgyába, de valójában ő is csak azzal a «naiv szeretettel» csüggy rajta, aminek mondja Thalynak a kuruc világ hősei iránt nyilatkozó érzését. Buzgalmában igyekszik mennél több adatot összehalmozni, de ezeknek kritikai megrostálásával adós marad. Jobban meg kellett volna szívlelnie, amit Gyulai Pálnak Thaly *Bottyánjáról* írt bírálatából a történetírásnak az adatgyűjtésen felüleső irodalmi követelményeire vonatkozólag idéz is. Részletessége így sokszor pusztá bőbeszédűséggé válik. Gyakran egészen fölösleges részletekre is ki-kitéreteget. Ha Szalay Lászlóról van szó, egész méltatást ír róla; annak említése után, hogy Vas vármegye sok kuruckori okmányt őrzött meg, kitér Vas megye szerepére a kuruc háborúkban. Éppúgy fölösleges az a hosszú névlajstrom is, mely azt sorolja fel, hogy mely levéltárakban kutatott Thaly s kik közöltek adatokat vele a Rákóczi-korra vonatkozólag.

Az adatoknak e válogatatlanságukban nincs meg sem korjellemző, sem értékmutató erejük. Böven szól pl. Thaly pesti életéről, de az adatok sokaságán keresztül alig láttat valamit az ötvenes és hatvanas éveknél eredeti pesti írói életéből. Thaly ifjúkori zsengeit olyan részletezgető tárgyalással méltatja, melyet azok nem bírnak el. Tárgyalásából az a benyomásunk, hogy Thalynak ifjúkori verseiért már az egész ország rajong, s az ifjú Thalyban, aki nem is valami kitűnő tanuló, lángelmét kell látnunk. Minden adat egyformán fontos a szerző előtt, csak mennél több adatot szöbessen be, sőt néha még keresett kapcsolatok erőltetett kiaknázását is érezzük az olyanféle állításokban, hogy a pannonhalmi öreg harang sóhajos-búgó hangja rezg át Thaly egész valóján, mikor pápai diák korában megírja nagy népszerűsége jutott dalát: Jaj de búsan harangoznak Tarjánba'.

A szerző széplelkű, emelkedett gondolkodású ember, de ez nemcsak hőiséért s az ő munkásságában ható eszményekért való lelkesedésében jut kifejezésre, hanem tárgyával kevés kapcsolatot mutató pedagógiai és hazafias kitérésekben is, pedig ezek így, a levegőben lógva, közhelyszerűen s fölösleges áradozásoként hatnak. Előadásában is nagyobb szabotosságot kívánnánk, bár a könyvben oly tömérdek a sajtóhiba, hogy nem tudjuk, mennyit kell ezek rovására írunk kifejezésbeli pontatlanságaiból.

A szerző e fogyatkozások mellett is érdemes munkát végzett körültekintő, lelkiismeretes anyaggyűjtésével s Thaly munkásságának aprólékos

ismertetésével. Maga Thaly, akiről szól, ha nem is jelentős, de mindenesetre érdekes alakja közéletünknek s még inkább irodalmunknak, kinek egyéniségét is, munkásságát is lassanként bizonyos talányszerűség burkolja be. Mindezek alapján joggal buzdíthatjuk a szerzőt munkája befejező részének kiadására.

KÉKY LAJOS.

György Lajos: Két dialógus régi magyar irodalmunkban. Kolozsvár, 1928 8-r. 43 l.

A két dialógus egyikét, a *Julius dialogust*, Kovács Ferenc fordította magyarra; a fordítás kéziratban maradt, csak 1918-ban találta meg Császár Elemér (IK. 1918: 218. l.). Most György Lajos rámutat a dialógusnak nagy világirodalmi és szellemtörténeti jelentőségére. Latin őse 1513-ban, az újkor fordulóján az óriási méretű politikai, vallási és szellemi átalakulások kohójának szülötte, sok más paskillussal együtt, amelyek mind a jeles renaissance-pápát gyalázzák. A sok közül ez a legszellemesebb, de a legélesebb is. A reformáció százada persze sokszor lenyomatta. Ennek a latin eredetinek is megvan a magyar jelentősége. Szerzőjében leginkább — bár nem sok bizonyossággal — azt a Balbus Jeromos váci, utóbb pozsonyi prépostot sejtik, aki II. Lajos nevelője és Szakmáry György kegyence volt és politikai életünkben is szerepet játszott — mint a Dunai Tudós Társaság tagja, sok költeményével a magyar humanisták között is kiemelkedik. De a magyar fordítás is jellemző korára, mert visszhangja a XVIII. század nyolcvanas éveinek, a felvilágosodás katolikus-ellenes áramlatainak (e tekintetben Kovács Ferenc többi dialógus-fordítására is ki lehetett volna térni) s György Lajos véleménye szerint izléseesebb és szellemesebb Szacsvey kirohanásainál, mert a vallásos érzületet nem bántja. Jellemző azonban, hogy a felvilágosodás hozzánk is elhozza a hirhedt humanista-dialógust, s ez az, amit György szellemtörténeti szempontból kiemel.

A másik dialógus magyar nyelvű és nyomtatvány, jóval későbbi is (1649. forrása 1560). Egyetlen példánya ismeretes (Szabó Károly 821. sz. Erdélyi múzeum kvtára), az, amelyet már Bod Péter is használt *Magyar Athénásához*. Szerzője Gyirwa Vencel, akit Szabó Károly minden ok nélkül azonosított Tesseni Vencellel, a *Szép Magellóna* fordítójával. Kat. ember volt. Munkájával, német forrásán, Conrad Hase munkáján át, csak Thienemann Tivadar foglalkozott. (IK. 1923. 152. l.) György Lajos most az egész fordítást kiadja s a szöveg jobb megértésére a jellemzőbb sorokat az eredetiből jegyzetben közli. A keretes elbeszélés (*Urunknak Szent Péterrel való beszélgetései*) rendkívül érdekes és messze kiemelkedik a század moralizáló munkái közül. Esmeköre persze találkozik Pázmány Péterével is, aki p. o. a részegség és tobzódás veszedelmes voltát épen a magyarság erkölcsi életére vonatkoztatva emeli ki. Ez azért is fontos, mert a Gyirwa fordítása nem szolgai munka. Az eredetinek gondolatmenetéhez ragaszkodik ugyan, de — mint György megállapítja — a fordító, «mihelyt a társadalmi osztályokra s az erkölcsi élet példáira kerül a sor, saját lábára áll s nagy önállósággal és szemmelátható belemelegedéssel pergeti tovább sorait». György Lajos a bevezető értekezésben, mellyel a szöveget kiadja, még sok dicséretes mozzanatot emel ki a fordításról (az önálló versforma könnyedsége, a satíra

jóízű kidomborítása stb.); de különösen utal arra, hogy régi dialógus-irodalmunk még meglehetősen ismeretlen, pedig szellemi életünk európai vonatkozásairól sok érdekes anyagot rejtegethet, s megismétli Thienemann véleményét, hogy régi drámáink egyik-másika is német *dialógusok* magyar származékai. György Lajosnak ez a munkája mindenestre nagyszerű adalék irodalmunkhoz: kitűnő intuícióval, széles látókörrrel és módszeres munkával fontos anyagot tár föl és érdekes problémákra hívja föl a kutatás figyelmét.

GR.

Vida Imre: Madách Imre életének vázlata új életrajzi adatok alapján.
Budapest, Lampel, é. n. K. 8-r. 32 l.

«Ez az életrajzi vázlat új adatok alapján világítja meg Madách életét, fejlődését, lelkivilágát s ezek összefüggését alkotásaival.» Az 1925-ből kelt *Előszónak* ez a sokat ígérő állítása kissé többet mond, mint amennyit a könyvecske nyújt, amely az *Ember tragédiája* költőjének lelki fejlődését és alkotásait merőben gyöngé egészségéből és szerelmi csalódásaiból magyarázza, csak az irodalmi hatásoknak tulajdonít még némi jelentőséget Madách költői egyéniségének kialakulásában. Egyéb élményi elemeket, a költő hazafiúi fájdalmát, anyjának jótékony befolyását, nem vesz figyelembe. Új adatai (a béresasszonnyal való viszonya, nem volt szabadkőműves) a maguk nemében érdekesek ugyan, de nem módosítják a Madáchról és művészetéről az eddigi kutatások nyomán kialakult képek, az az eljárása pedig, ahogyan a költő szerelmi életét bemutatja, enyhén szólva, izléstelen.

CSÁSZÁR ERNŐ.

Hibaigazítás.

Az IK. 1928. évi III—IV. füzetében (262—226. l.) közzétett ismertetés szövegébe félreértésre könnyen alkalmat adó sajtóhiba csúszott be. A 264. lap második sorában 1865 helyett 1856-ot kell tennünk. Így adja a feljegyzés, de különben is jól tudjuk, hogy Arany már 1860-ban a fővárosba költözött. Ugyanehhez a sorhoz tartozó jegyzet is zavaros, helyes szövege: Kóti József sajátkezű feljegyzése szerint.

HEGEDÜS ZOLTÁN.